

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1975, LETNIK XII, UDK 3

11-12

IZ VSEBINE

Franc Šetinc: Vztrajati na naši poti

Vojan Rus: Marksizem — individuuum, družba in človek

Peter Klinar: Značilnosti sodobnih mednarodnih migracij

Boštjan Markič: Kako deluje delegatski sistem (od domnev k ugotovitvam)

Savin Jogan: Nekaj pripomb na rob razpravam o naravi delegatovega mandata

Vlado Sruk: Nekaj misli o marksistični literaturi

Zvone Dragan: Samoupravni sistem planiranja

Janez Pečar: Družbena samozaščita na nekaterih področjih odklonskosti

Miha Ribarič: Izkušnje družbenopolitičnih zborov v SR Sloveniji

Ernest Petrič: Znanstvena politika v deželah v razvoju

Slavko Splichal: Propaganda in ideologija

TEORIJA IN PRAKSA

1975

11-12

revija za družbena vprašanja, let. 12, št. 11—12, str. 1073—1248, Ljubljana,
november-december 1975

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob
podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej
Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko
Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobil, Vanek Šiftar, Ivo
Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg, Boris Ziherl

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

URREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan
Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organiza-
cije 150 din, za tujno 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in
dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo
Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

FRANC SETINC: Vztrajati na naši poti 1075

CLANKI, RAZPRAVE:

VOJAN RUS: Marksizem — individuom, družba in človek 1079

PETER KLINAR: Značilnosti sodobnih mednarodnih migracij (migracijska politika in posledice migracij) 1094

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

BOSTJAN MARKIČ: Kako deluje delegatski sistem (od domnev k ugotovitvam) 1107

SAVIN JOGAN: Nekaj pripomb na rob razpravam o naravi delegatovega mandata 1114

MARJAN ŠIFTAR: Uresničevanje zakona o visokem šolstvu 1118

FRANCE KLOPČIČ: Kmečki stan skozi stoletja 1126

VLADO SRUK: Nekaj misli o marksistični literaturi 1133

STANE MOZINA: Ustvarjalnost v združenem delu 1136

DRUŽBENO PLANIRANJE:

ZVONE DRAGAN: Samoupravni sistem planiranja (in razvojna izhodišča SR Slovenije) 1144

DRUŽBENA SAMOZAŠČITA:

JANEZ PEČAR: Družbena samozaščita na nekaterih področjih odklonskosti 1151

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

MIHA RIBARIČ: Izkušnje družbenopolitičnih zborov v SR Sloveniji 1172

ZNANOST IN DRUŽBA:

ERNEST PETRIČ: Znanstvena politika v deželah v razvoju (s posebnim ozirom na transfer tehnologije) 1182

JOCO KLOPČIČ: Politična socializacija kot socializacija politike 1190

DRUŽBENO KOMUNICIRANJE:

SLAVKO SPLICHAL: Propaganda in ideologija 1196

SODOBNI SVET:

BOJAN GROBOVSEK: Portugalska in bremena neke dediščine 1210

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

SULEJMAN REDŽEPAGIČ: Kubanski pogledi na udeležbo delavcev v upravljanju 1222

PRIKAZI, RECENZIJE:

BOSTJAN MARKIČ: Uveljavljanje družboslovne literature (Ob zbirki Ideje) 1232

Iz domačih revij 1236

Listamo po tujih revijah 1238

Med novimi knjigami 1241

Bibliografija knjig in člankov 1243

Avtorski sinopsisi 1247

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. 12, št. 11—12, str. 1073—1248,
Ljubljana, november-december 1975

CONTENTS

FRANC SETINC: Keeping Along the Chosen Path	1075
---	------

ARTICLES, STUDIES:

VOJAN RUS: Marxism — Individual, Society, Man	1079
PETER KLINAR: Characteristics of Present-day Migrations (Migration policy and the effects of migration)	1094

VIEWS, GLOSES, COMMENTS:

BOSTJAN MARKIČ: How Does the Delegate System Work (from assumptions to findings)	1107
SAVIN JOGAN: Some Marginal Notes on Discussions Concerning the Nature of the Delegate's Mandate	1114
MARJAN SIFAR: Implementation of the Law of Higher Education	1118
FRANCE KLOPČIČ: The Peasant Status Throughout the Centuries	1126
VLADO SRUK: Some Thoughts on Marxist Literature	1133
STANE MOZINA: Creativity in Associated Labour	1136

SOCIAL PLANNING:

ZVONE DRAGAN: Selfmanagement System of Planning (Developmental Policy in Slovenia)	1144
--	------

SOCIAL SELF-PROTECTION:

JANEZ PEČAR: Social Self-protection in Some Spheres of Deviation	1151
--	------

PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

MIHA RIBARIČ: Experience of Socio-political Chambers of Slovenia	1172
--	------

SCIENCE AND SOCIETY:

ERNEST PETRIČ: Science Policy in Developing Countries (with special regard to the transfer of technology)	1182
JOCO KLOPČIČ: Political Socialization as Socialization of Politics	1190
SLAVKO SPLIHAL: Propaganda and Ideology	1196

THE WORLD OF TO'DAY:

BOJAN GROBOVŠEK: Portugal and its Burden of Heritage	1210
--	------

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

SULEJMAN REDŽEPAGIČ: Cuban Views on Workers' Participation in Management	1222
--	------

REVIEWS, NOTES:

BOSTJAN MARKIČ: Assertion of Social-science Literature	1232
From Domestic Reviews	1236
From Foreign Reviews	1238
Survey of New Books	1241
Bibliography of Books and Articles	1243
Authors' Synopses	1247

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Неуклонно следовать по нашему пути	1075
--	------

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

БОЯН РУС: Марксизм — личность, общество и человек	1079
ПЕТЕР КЛИНАР: Характерные особенности современных международных миграций (миграционная политика и последствия миграций)	1094

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

БОШТЯН МАРКИЧ: Как действует система делегаций (от предположений до установления фактов)	1107
САВИН ИОГАН: Некоторые замечания по поводу обсуждений характера мандата делегата	1114
МАРЯН ШИФТАР: Осуществление закона о высшем образовании	1118
ФРАНЦЕ КЛОПЧИЧ: Крестьянство в течение веков	1126
ВЛАДО СРУК: Некоторые мысли о марксистской литературе	1133
СТАНЕ МОЖИНА: Творчество в объединенном труде	1136

ОБЩЕСТВЕННОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ:

ЗВОНЕ ДРАГАН: Система планирования на основании самоуправления и начальные положения развития Словении	1144
--	------

ОБЩЕСТВЕННАЯ САМОЗАЩИТА:

ЯНЕЗ ПЕЧАР: Общественная самозащита в некоторых отклонениях	1151
---	------

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

МИХА РИБАРИЧ: Опыт общественно-политических собраний в СР Словении	1172
--	------

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Научная политика развивающихся стран (особенно учитывая передачу технологии)	1182
ИОЦО КЛОПЧИЧ: Политическое осуществление как осуществление политики	1190

ОБЩЕСТВЕННЫЕ КОММУНИКАЦИИ:

СЛАВКО СПЛИХАЛ: Пропаганда и идеология	1196
--	------

СОВРЕМЕННЫЙ МИР:

БОЯН ГРОБОВШЕК: Португалия и груз наследственности	1210
--	------

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

СУЛЕЙМАН РЕДЖЕПАГИЧ: Кубинские взгляды об участии рабочих в управлении	1222
--	------

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

БОШТЯН МАРКИЧ: Утверждение общественнонаучной литературы	1232
По страницам отечественных журналов	1236
Перелистываем иностранные журналы	1238
Среди новых книг	1241
Библиография книг и статей	1243
Авторские синопсисы	1247

Vztrajati na naši poti

Kot je rečeno v informaciji predsedstva CK ZKJ o 14. seji, smo zadnja leta spet izpostavljeni pritiskom tako z Zahoda kot z Vzhoda. Znane so razne oblike sovražne dejavnosti, poskusi, da bi se zmanjšala odporna moč naših delovnih ljudi in našega sistema. Takšna dejavnost, ki kaj slabo odmeva v širši družbi, računa pa s podporo od zunaj, je naperjena proti neodvisnosti socialistične samoupravne Jugoslavije, proti naši samostojni poti pri graditvi socializma in seveda tudi proti politiki neuvrščенosti kot nepogrešljivemu dejavniku v boju za mir in nove, enakopravnejše odnose v svetu.

Takšni pritiski niso za nas nič novega. Jugoslavija je bila v preteklosti vseskozi izpostavljena napadom s te in one strani, v vseh obdobjih naše revolucije smo morali braniti svojo neodvisnost in resnico. Razložek je v tem, da smo nekoč morali odbijati napade v najbolj neugodnih okoliščinah, ko se je zdelo, da smo v svetu osamljeni, medtem ko je danes fronta zavezništva, na katero opiramo svojo moč, izredno široka in se razteza po vseh celinah tega sveta.

Včasih kdo zmotno misli, da je začetek naše samostojne poti v resoluciji informbiroja, ki nas je prisilila, da smo poiskali lasten izhod iz težav, v katere nas je pahnil Stalin. V resnici sega neodvisnost naše partije v čas, ko se je naše vodstvo s Titom že leta 1937 odločilo za avtonomno pot v socializem. Sega, dalje, v leto 1941, ko smo se odločili za revolucijo v specifičnih okoliščinah, v skladu s potrebami naših narodov in časa. To je motilo dogmatične sile na Vzhodu, kajti naša praksa je bila objektivno najostrejša oblika kritike stalinizma kot sistema in njegovih deformacij. To je odločilni vzrok, zaradi katerega je prišlo do znanega napada na Jugoslavijo, ob katerem je bila resolucija informbiroja vrh vsega, kar se je kopicilo že dalj časa.

Zakaj smo prav mi prevzeli nase zgodovinsko odgovornost, da v spopadu s stalinizmom vztrajamo do konca? Vzrok je bil v neodvisnosti naše revolucije, v zakoreninjenosti naše partije s Titom v širokih množicah. Vzrok je bil v naši strateški usmeritvi na frontovsko organiziranost množic med narodnoosvobodilnim bojem in v povojnem času. To je bil neusahljiv vir naših moči, ko smo se ne le uprli hegemonističnemu pritisku,

temveč smo tudi prvi napadli ideološke tabuje, cel sistem ideoloških odnosov v mednarodnem delavskem gibanju. S tem smo odprli novo poglavje v odnosih med delavskimi in komunističnimi partijami.

Obdobje po revoluciji informbiroja je nesluteno spodbudilo naša prizadevanja za to, da valoriziramo marksistični teoretični fond. Ob tem, ko smo na svoji koži občutili krivice, deformacije socializma, posledice okostenelosti v mednarodnem delavskem gibanju, smo se morali nujno vprašati, kaj je narobe s stalinsko interpretacijo marksizma. To nas je spodbudilo k intenziviranju teoretičnega dela, k posploševanju izkušenj naše prakse in socializma v svetu sploh. To pa je bil naš neprecenljivi prispevek v zakladnico marksizma, k odpravljanju njegovih maličenj.

Ko smo se odločili za demokratično smer razvoja socializma, nismo nikomur vsiljevali socialističnega samoupravljanja, ki naj bi postal model, za vse obvezna dogma. To bi bilo nemarksistično, saj bi samo zamenjali eno dogmo z drugo. Od vsega začetka smo trdili, da je samoupravljanje naš način razpletanja družbenih protislovij, ki nam omogoča ustvarjanje družbenoekonomskih pogojev za osvoboditev dela in človeka.

Dogmatske, informbirojske sile izkoriščajo naše težave pri urejanju gospodarskih problemov, v boju za stabilizacijo gospodarstva, naše težave v iskanju novih oblik pri utrjevanju socialističnih samoupravnih odnosov. Izkoriščajo torej prav tisto, kar je odlika našega sistema: javnost, odprtost, demokratičnost. Na naših težavah, ki pa so dosti manjše kot marsikje na Zahodu in Vzhodu, gradijo svoje parole, s katerimi razglashajo samoupravljanje za anarhijo in povečujejo vsemogočnost države in partije. Govore o nekakšnem redu, pri čemer seveda ne povedo, da bi bil to birokratski red, naperjen proti temeljnim interesom in potrebam naših delovnih ljudi.

Ost »kritike« informbirojevskih dogmatskih sil je, kot v vseh obdobjih naše revolucije, naperjena proti Socialistični zvezi. To pa samo potrjuje resnico, da je Socialistična zveza strateško vprašanje naše prihodnosti. Zato moramo bitko za razumevanje vloge Socialistične zveze — kakor jo opredeljuje dokument Socialistična zveza danes — dobiti z vsakim članom Zveze komunistov. Pred nami je naloga, da organizacijsko in kadrovsko še bolj krepimo Socialistični zvezo, z vodilno vlogo Zveze komunistov v njej, kot fronto organiziranih socialističnih sil in kot tisti najširši politični okvir, v katerega vključujemo ne glede na nazorske, verske, nacionalne in druge razlike vse ljudi, ki so za graditev socializma, za spreminjanje družbenih odnosov. Prav v taki široki politični fronti bo vir naše moči tudi v prihodnosti. Ne smemo pozabiti, da je bil frontovski koncept organiziranja množic za boj, ki naj prinese nove družbene odnose, v vseh etapah naše revolucije odločilen za naše zmage, za demokratično smer napredovanja socializma pri nas. Če leta 1941 partija ne bi imela frontovskega koncepta mobilizacije množic za narodnoosvobodilni boj in socialno revolucijo, ne bi mogla biti uspešna v spopadu s poskusi klerofašistov, da bi množice izolirali od komunistov. Tako je bilo tudi

leta 1948, ko je bil glavni napad informbiroja naperjen proti Ljudski fronti, z željo, da bi partijo izoliral od množic in ji tako zadal smrtonosen udarec.

Ob spopadu z dogmatskimi silami ne smemo niti malo popustiti v naši budnosti do drugih sovražnikov. Tehnokratske, liberalistične in nacionalistične sile so razbite, niso pa še poražene. Mnogi med njimi so se samo potuhnili, v resnici pa čakajo na »svoj trenutek«, ker se še vedno slepijo z mislijo, da čas dela zanje. Ne smemo zapostavljati tudi nevarnosti delovanja nacionalističnih sil, ki poskušajo pri nas ustvarjati ozračje za konfrontacijo naših ljudi z drugimi deli Jugoslavije. Uporabljali bodo spet svoje preizkušeno orožje, s katerim bodo pod plaščem napada na dogmatizem spodkopovali socializem nasploh. To so počeli tudi informbirojevci po 21. seji predsedstva ZKJ, ko so mislili, da je prišel njihov čas, in so pod krinko kritike liberalizma napadali naš koncept Zveze komunistov, države, samoupravljanja. Tudi del tiska vzhodnih socialističnih držav je bil pri tem tendenčen: ko je pisal o naši dejavnosti po 21. seji predsedstva ZKJ, je enostransko poudarjal samo naše napore za krepitev idejne, akcijske in organizacijske učinkovitosti partije, pri tem pa ni niti z besedo omenjal, da je krepitev vloge Zveze komunistov v funkciji utjevanja socialističnega samoupravljanja, družbenoekonomskega položaja delovnega človeka kot subjekta pri odločanju o celotnem družbenem življenju in nikakor ni sama sebi namen, niti ni njen namen krepitev ideološkega in političnega monopola.

Ob resoluciji informbiroja je kakih 5 tisoč informbirojevcev pobegnilo v vzhodne socialistične države. Po normalizaciji odnosov s Sovjetsko zvezo — po prihodu Hruščova v Jugoslavijo, ko je ta priznal zmoto informbiroja — se je več kot tisoč informbirojevcev vrnilo. Takrat so se na videz sicer pokesali, v resnici pa so prišli k nam z instrukcijami, naj nekaj časa mirujejo, nato pa spet oživijo. Ko so se te skupinice začele povezovati, so morale brž ugotoviti, da politično ozračje pri nas ni niti malo informbirojevsko. Ker so se spet oprijeli starega informbirojevskega koncepta, ki je pri nas in v velikem delu mednarodnega delavskega gibanja politično mrtev, so ubrali novo taktiko: špekulirati s prihodnostjo Jugoslavije, s časom po Titu. Nekemu sestanku so skušali dati pomen kongresa, izvolili so nekakšen CK in sprejeli nekakšen »program nove KPJ«, ki naj bi odpravil vse pratrijske kongrese od petega naprej. Poskušali so torej postati element nestabilnosti v Jugoslaviji, računajoč pri tem na podporo od zunaj. Prav v tem pa je njihova nevarnost, po kateri je treba udariti odločno in brez omahovanja.

Nedavno so naši organi odkrili skupinico 29 informbirojevcev, med katerimi je bilo 25 takih, ki so se že doslej ukvarjali s sovražno dejavnostjo, večina z informbirojevskih pozicij. Podobno kot barska je bila tudi ta skupinica povezana z informbirojevskimi centri v tujini. Ob tem smo morali nujno zastaviti nekaterim partijam vprašanje medsebojnega

zaupanja. Morali smo jih opozoriti, da je delovanje takšnih skupinic, ki samo po sebi ne pomeni kakega večjega notranjepolitičnega problema, naperjeno proti dobri odnosom naše države z drugimi, da torej hoče skaliti duha prijateljskega sodelovanja. Na takšna vprašanja smo dobivali in dobivamo — kot je dejal Vladimir Bakarić na 7. seji CK ZK Hrvaške — vrsto pozitivnih zagotovil in odgovorov.

Povsem umestno je opozorilo tovariša Tita, da moramo biti budni tudi v odnosu do liberalizma, popustljivosti in brezbriznosti v zvezi s posameznimi pojavi sovražnega delovanja. Pri tem gre tudi za ljudi, ki molčijo in se ne opredelijo do našega sistema. V večini ne gre za sovražne elemente, vendar morajo zlasti tisti, ki imajo določeno politično in celo partijsko reputacijo, ki pa so vrnili članske izkaznice, vedeti, da si okolica lahko po svoje razlaga njihov molk. Ne gre za to, da tistega, ki je v času liberalizma zapustil Zvezo komunistov in vrnil člansko izkaznico, pahnemo od sebe in ga za vselej izgubimo za gibanje. Ne, ne gre za to, saj je naš boj za enotnost — boj za človeka. Prizadevamo si, da se takšni ljudje vrnejo v Zvezo komunistov ali da se vsaj — ne le z besedami, temveč z dejanji — jasno opredelijo, ali so za sistem socialističnega samoupravljanja, vlogo delavskega razreda in njegove avantgarde ter za politiko neuvrščenosti. Med njimi so tudi taki, ki se jim je zgodila krivica in ki so jih v obdobju liberalizma potisnili ob stran. Tega, da so v trenutku slabosti zapustili Zvezo komunistov, namesto da bi v spopadu z raznimi idejnimi odmiki vztrajali v njej, seveda ni mogoče odobravati, toda tudi v tem primeru je veljavna znana resnica, da je motiti se — človeško.

Ko informacija predsedstva našteva naloge, ki so pred nami, govori o tem, da moramo vsepovsod, na vseh ravneh okrepiti našo budnost do raznih oblik sovražne dejavnosti. To ni samo stvar varnostnih organov, to je naloga vseh družbenih dejavnikov, vseh ljudi, ki so odgovorni za krepitev obrambe moči in odpornosti našega sistema. Okrepiti moramo ideološko delo ne samo v Zvezi komunistov, temveč tudi širše — med delovnimi ljudmi. Razumevanje bistva problemov, tokov in aktualnih nalog v mednarodnem delavskem gibanju in pri nas doma ni zadovoljivo. Predvsem pa je izpolnjevanje nalog v boju za ustavno preobrazbo naše družbe in za stabilizacijo našega gospodarstva najučinkovitejše sredstvo tudi v boju proti sovražnikom vseh vrst.

Vsem tistim v svetu, ki imajo račune s prihodnostjo Jugoslavije, pa moramo odkrito povedati, da nas morajo sprejeti takšne, kakršni smo, da je možno sodelovanje samo na enakopravnih temeljih, brez vmešavanja v notranje zadeve.

To jim moramo povedati, sicer bi mislili, da ne vemo, za kaj gre, kakor je nedavno dejal tovariš Tito.

VOJAN RUS

Marksizem — individuum, družba in človek¹

»Svobodni razvoj vsakega posameznika je pogoj svobodnega razvoja za vse«

Kratek članek seveda ne more izčrpno obdelati vse tematike naslova. Zato se članek delno »zožuje« v smeri, ki jo kaže podnaslov: »Svobodni razvoj vsakega posameznika je pogoj svobodnega razvoja za vse.«²

Ta stavek iz Komunističnega manifesta je eden izmed najpomembnejših vidikov izvirnega marksizma, bil pa je vse do danes eden najmanj razumljenih Marxovih stališč, zlasti glede na pomembne sodobne implikacije.

Kakšen pomen sta Marx in Engels sama pripisovala tej »svobodi vsakega posameznika, ki je pogoj . . .«, je razvidno iz dejstva, da je ta misel glavno določilo *glavnega dolgoročnega družbenega cilja znanstvenega socializma*: razvite socialistične, komunistične asociacije. Verjetno pa se je tudi precejšnjemu številu ljudi, ki so menili, da poznajo marksizem, ta stavek zdel le stilistični okrasek.

Kdor ni razumel te misli iz Komunističnega manifesta, ni razumel ene osnovnih sestavin znanstvenega socializma, ni mogel in ne bo mogel dojeti, razširjati in uresničevati nekaterih najbolj privlačnih in najbolj vrednih idej marksizma — zlasti njegovega pojma svobode in osebnosti — ki jih nasprotniki socializmu še danes najbolj odrekajo in ki jih prav socializem lahko bolje uresniči kot vse prejšnje družbene misli in ureditve.

Misli o »svobodi posameznika, ki je pogoj«, pa ni mogel razumeti nihče, ki ni dojel njenih korenin v trajni človeški in svetovni biti.

Šele temeljitejše soočenje s stvarno teoretično vsebino te misli Komunističnega manifesta odkrije nezadostnost raznih pojmovanj o marksizmu med njegovimi nasprotniki in tudi med nekaterimi njegovimi privrženci. Nezadostne predstave nasprotnikov o socializmu so navzoče zlasti v teh njihovih trditvah:

¹ Razširjeni del iz knjige *Etika in socializem*, ki je v tisku.

² MEW, B. IV., Berlin 1959, str. 492.

— »Komunizem in socializem zožita človekovo bistvo samo na družbenost in na kolektivizem«,

— »zato je temeljni cilj komunizma, da posameznika, njegovo svobodo in osebnost popolnoma podredi kolektivu in da ga vzgoji tako, da se sam odreka svojemu ‚jazu‘«.

Znanstveni socializem in komunizem naj bi bila — po teh ocenah — samo sociologizem in družbeni totalitarizem.

Tem nazorom so nehote in na zunaj, na videz podobna stališča nekaterih, ki vidijo edini cilj socializma ali samo v goli pravni družbeni lastnini ali samo v prilaščanju državne oblasti ali samo v ekonomiki in politiki ali samo v nekakšnih absolutiziranih občostih, kot so samo »od zgoraj« nasajeni družbeni sistemi in družbena gibanja ali v vsem tem skupaj. To vse so ekonomistične, etatiistične, politokratske in tehnokratske različice sociologizma.

Vsi ti sociologistični opisi »socializma« so v nasprotju z omenjenim stališčem Komunističnega manifesta, da je svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj svobodnega razvoja vseh, se pravi družbe kot celote.

Utemeljitev na »svobodnem posamezniku« ni izključna posebnost razvitega socializma, posebnost, ki bi bila popolna prekinitvev s prejšnjo zgodovino. Svobodni posameznik v socializmu je le bistveno višja stopnja tiste vloge, ki jo ima za marksizem in dejansko posameznik v vsej človeški zgodovini, vse od njenih začetkov: »Predpostavke, s katerimi mi začnemo, niso poljubne, niso dogme, to so dejanske predpostavke . . . To so dejanski individui, njihova akcija in njeni materialni življenjski pogoji . . . Prva predpostavka vse ljudske zgodovine je seveda eksistenca živih človeških individuov.«³ (Marx in Engels v »Nemški ideologiji«.)

Kot je znano, je za marksizem tudi družbenost bistvena komponenta podobe človeka: »Šele v skupnosti eksistirajo za vsakega individua sredstva, da lahko svoje sposobnosti vsestransko izoblikuje; šele v skupnosti je torej možna osebna svoboda . . . V dejanski skupnosti dosegajo individui v svoji asociaciji in hkrati z njo svojo svobodo.«⁴

Bilo bi skoraj smešno zanikati, da je družbenost za marksizem ena bistvenih sestavin človeka. Toda številni kasnejši marksisti v svojih razlagah družbenosti in socializma niso upoštevali dovolj njune zveze z dialektiko sveta, človeka, dela in osebe. Ta pripomba ne zmanjšuje vloge družbenih ved in družbenosti v znanstvenem socializmu, zaželjena in možna je še večja njihova vloga. Gre pa za vprašanje, zakaj ta vloga ni večja, kako je hkrati odvisna: od teorije človeka, dela in osebnosti. Pojmovanja o tem odnosu so v izvirnem marksizmu jasno nakazana in temeljito filozofsko utemeljena. Vselej, kadar je bila družbenost teoretično in praktično ločena od dialektike sveta, človeka, dela in osebnosti, ali

³ MEW, B. III., Berlin 1959, str. 20.

⁴ ID, II., CZ, Ljubljana 1971, str. 80.

pa so samo eklektično z njo povezana, niso trpele samo družbene vede socializma, ampak tudi socialistična praksa.

Ta vprašanja pa mora — zaradi objektivnih zgodovinskih zahtev — še posebno razjasniti socialistična misel Jugoslavije, katere družbena praksa to pravico in obvezo daje: samoupravni socializem v Jugoslaviji, ki je — ob možnih nezadostnostih — prišel v svetu na najvišjo stopnjo, bi bil nemogoč, prazen in formalističen brez vse bolj množične iniciative delavcev in delovnih ljudi, brez tiste množične iniciative, ki je v našem prostoru in času navzoča »svoboda vsakega posameznika«.

Res pa je množična rast takih posameznikov, ki so zrelo izhodišče socializma, dolgotrajna zgodovinska zadeva. Zato je nujno dojeti njene realne zgodovinske stopnje, sicer se razlaga lahko spremeni v lažni liberalizem in v kapriciozno, razuzdano »svobodo« posameznikov in skupin.

Kako da je svetovna desnica — kljub jasnim stališčem marksizma glede vloge razvitega posameznika — lahko tako dolgo prikazovala marksizem kot »bistveno zlo«, češ da v svojih idejnih temeljih zlomi človeško osebo in češ da je to izvirni greh vseh slabosti socializma, ki so se — nekatere res, toda iz čisto drugih razlogov (birokratizem) — pokazale v njegovi zgodovini?

Kako da niso tega nevzdržnega protislovja med dejanskimi stališči marksizma in njegovimi samovoljnimi obsodbami z desnice odločneje odkrili in zavrgli sodobni marksisti? Zakaj sociologistične razlage socializma niso same opazile, kako so daleč od izrazitih marksističnih stališč o temeljni vlogi dela in posameznika, posebno ker so ta stališča pri Marxu in Engelsu tako pogosta, da jih vestna analiza ne bi mogla zgrešiti?

Ti pojavi globokega nesporazuma o nekaterih temeljih znanstvenega socializma so deloma v površnem branju marksističnih del, ki je nekatere oblikovne in izrazne strani marksizma absolutiziralo in obenem prezrlo nekatera njegova temeljna stališča.

Izvirni marksizem je, kot ugotavlja Engels ob koncu svojega življenja, v svoji zgodovinski situaciji moral najobsežneje razlagati prav družbeno-ekonomske vidike človeka. Zato ne zlonamerno, toda površno oko — še prej pa seveda oko, ki ga vodi »furijska interesov« — ni moglo opaziti zapisanih stališč marksizma, ki imajo v njem nedvomno bistveno vlogo (toda manjši obseg): stališč o vlogi dela, individua, osebe in svobode. Tega ni moglo opaziti oko, ki ni poskusilo aktivno razvijati Marxovih misli, ki ni poskušalo eksplicitno povezati v enotno filozofsko in družboslovno misel tistih Marxovih stališč o filozofski teoriji človeka, teoriji sveta in družbe, ki so pri njem bolj implicitno, toda nedvomno povezana.

Ta praznina v nekaterih ocenah znanstveno-realnega humanizma se lahko premosti s kratkim prikazom njegove miselne poti od ontoloških pogledov na obče in posamično, slučajno in nujno, do antropoloških pojmovanj človeka in posameznika. Najvažnejši člen na tej celotni poti pa je Marxovo pojmovanje dela kot jedra bistva človeka.

Ker so me izkušnje poučile, da se večkrat v dobronamernih razpravah, kljub vsem navedbam citatov pozablja na nekatera najvažnejša mesta iz Marxa, se bom moral izjemoma (in sem se že) spustiti v obsežnejše citiranje.

Marx pravi v Kapitalu — torej v svojem zrelem delu — dobesedno: »*Produkcija uporabnih vrednosti ali dobrin ne spremeni svojega splošnega značaja s tem, da se opravlja za kapitalista in pod njegovo kontrolo. Zato moramo proučiti proces dela najprej neodvisno (podčrtal V. R.) od kakršnekoli določene družbene oblike . . . Tu nimamo opraviti s prvimi živalsko instinktivnimi oblikami dela . . . Naša predpostavka je delo v taki obliki, kakršno je lastno edinole človeku. Pajek opravlja operacije, ki so podobne tkalčevim, in čebela lahko z gradnjo svojih voščenih satov osramoti marsikaterega človeškega stavbenika. Kar pa že od početka odlikuje tudi najslabšega stavbenika pred najboljšo čebelo, je to, da zgradi sat prej v svoji glavi, preden ga začne graditi v vosku. Na koncu procesa dela nastane rezultat, ki je bil že ob njegovem začetku v delavčevi zamisli, ki je torej miselno že prej obstajal . . . Enostavni momenti procesa dela so smotrna dejavnost ali delo samo, njegov predmet in sredstva, s katerimi deluje . . . Proces dela, kakor smo ga prikazali v njegovih enostavnih in abstraktnih momentih (podčrtal V. R.) je . . . večni naravni pogoj za človeško življenje in zato neodvisen od vseh oblik tega življenja, nasprotno pa enako skupen vsem njegovim družbenim oblikam (podčrtal V. R.) . . . Kakor se pšenici ne pozna po okusu, kdo jo je pridelal, tako se temu procesu ne vidi, ob kakšnih pogojih se dogaja, ali pod krutim bičem nadzornika sužnjev ali pod budnim očesom kapitalista . . .«⁵*

Spustimo se zdaj v kratek komentar teh stališč in to čimbolj po Marxovi sledi. Proces dela, delo je za Marxa tista najbolj značilna posebna lastnost in tista posebna človekova vsebina, ki je bolj splošna kot so družbene formacije: suženjstvo, fevdalizem, kapitalizem. Proces dela je za Marxa očitno tako temeljnega in splošnega pomena za človeka, da je zanj celo »večni pogoj« ne samo človeške družbe, ampak tudi celotnega »človeškega življenja« (družbenega in osebnega!). Ta večni in najbolj splošni pogoj vsega človeškega je za Marxa tako pomemben, da trdi celo, da je »neodvisen« od »vseh oblik« tega življenja — se pravi od vseh družbenih in osebnih oblik!

Ta poudarek na temeljni in osrednji vlogi dela pri človeku je tako močan, da je terminološko in stilistično morda celo malo prevelik, ko govori o »neodvisnosti« dela. Vendar ni potrebno, da bi nas ta stilistično močni (ali premočni) poudarek kaj motil, saj ga je razumeti v sklopu celotnega Marxovega mišljenja, ki pa vključuje zavestno najsplošnejše oblike dialektike (Marxov pogovor k drugi izdaji Kapitala), po katerih

⁵ K. Marx, Kapital I., Ljubljana 1961, str. 201, 202, 208; MEW, Berlin 1962, B. 23. str. 192, 193, 198.

ni nič absolutno neodvisnega, ampak so vsi pojavi v medsebojnem delovanju. Marx vsekakor ne misli metafizično, da bi bilo človeško delo metafizična substanca, ki bi bila dvignjena nad vse posebno (družbeno) in posamično (osebno) in ki bi kot absolutno-metafizični vzrok vse drugo postavljala, ne bi bila pa po tem drugem (po osebi in družbi) tudi sama postavljena; za Marxa kot dialektika je nemogoče, da vzrok in posledica ne bi bila v medsebojnem delovanju. Toda za Marxovo konkretno-dialektično misel je tudi jasno, da v medsebojnem delovanju ni enostavnega ravnotežja, ampak da so tudi vzroki, ki so bolj splošni, bolj temeljni in bolj bistveni. Za bitje, ki se imenuje človek, je po Marxu (in dejansko) njegov najbolj bistveni in splošni dejavnik — delo. Delo je za Marxa izrazita antropološka kategorija, če filozofsko antropologijo razumemo najbolj splošno znanstveno-filozofsko teorijo o človeku.

Omenjeni fragment iz Kapitala tudi pove, zakaj je delo tako mogočno gibalo vsega človeškega: gre za aktivnost, ki temeljito prerašča živalsko -instinktivno dejavnost, ker ima v jedru specifično, toda naravno, ne mistično duhovnost (Marx: »ideelnost«), tako ustvarjalno moč, kot je zamišljanje. Zamišljanje je po Marxu (in dejansko) sposobno zavestno graditi vnaprej celotni proces dela in celotni proizvod, še preden se uresniči.⁶

Preden poskušamo v tej smeri zgraditi most med osebo in družbo (s pomočjo kategorije dela), se je treba zadržati še ob enem členu tega mostu: ob izvirnem marksističnem pojmovanju odnosa med obćim in posamičnim, ob marksističnem pojmovanju te najsplošnejše strukture, ob delu njegove ontologije ali kozmologije.

Marx in Engels sta menila, da je Heglova razlaga najbolj splošnih oblik dialektike med tistimi pridobitvami filozofije, ki so jima teoretsko najbližje.⁷ Ker pa so jima bile jasne tudi meje te dialektike in družbeno-filozofske posledice in vzroki teh meja — sta morala zavzeti tudi tukaj lastno stališče. Hegel je zaradi svoje najvišje apriorne predpostavke — samozadostnost, identičnost absolutne ideje — moral v skrajnem rezultatu absolutizirati obćost (Absolutne ideje) in njeno nadrejenost posamičnemu (čeprav je dotlej še najbolj jasno nakazal njegovo zvezo z obćim). Taka konstrukcija pa bi imela — če bi bila utemeljena — socialne, moralne posledice: če bi bil posamični človek vključen v tako absolutno svetovno obćost, bi ji bil v celoti podrejen; zaradi nadoblasti obćosti v svetovnem sistemu bi bil posameznik (in manjša skupina) vedno podrejen tudi vsaki posebni družbeni obćosti — državi, cerkvi, stranki. Če ni v svetovni strukturi prostora za svobodo vsakega posameznika, ni možna nobena bistveno napredna družbena akcija; kako naj bi se v svetu, iz katerega bi bila izločena možnost posamične akcije, našel široki prostor za globoko oranje družbenih sprememb. Že s tem se nakazuje

⁶ Podrobnejšo analizo o teh notranjih sestavinah in strukturah dela sem poskušal razviti v delu »Dialektika človeka, misli in sveta«.

⁷ MEW, B. 23, str. 27.

neposredni teoretski pomen, ki ga ima obča dialektika (filozofska ontologija, kozmologija) za vse družbene vede.

Zaradi takih vprašanj sta Marx in Engels morala raziskati Heglovo svetovno nadvlado občega: ugotovila sta, da je ta nadvlada samo nereflektirana miselna konstrukcija, ki se ne zaveda svojega procesa abstrahiranja občega pojma iz posamičnih zaznav in pojmov; zato absolutizira obče v odtujeno miselno abstrakcijo in potem poskuša svetovne posamičnosti spremeniti v videze te občosti. Za Marxa pa je nedvomno — in v svetovnih relacijah — bistveno tudi posamično bitje in njegovo posamično bistvo.⁸ Posamično torej ni enostavno podrejeno občemu, ampak ima tudi svoje lastno bistvo. Ista misel je z vso določenostjo navzoča tudi pri Engelsu in Leninu. Engels: posamično, naključno ni mogoče popolnoma podrediti občosti in zakonu, ampak je tudi ta odvisen od naključnega in posamičnega.⁹ Lenin: vsako obče je samo del, je samo ena stran posamičnega.¹⁰

Ta premik iz Heglove »polovične« dialektike v razvito dialektiko občega in posamičnega neposredno obrne pojmovanje odnosa med posameznikom in družbo. Najsplošnejše ontološko dejstvo — ki ga ugotavlja marksizem, da je namreč v vsem vesolju vsako posamično (relativno) samostojno in da nobeno ni potlačeno po nobeni svoji občosti, le prepleteno z njimi in da jih vse presega — prav ta svetovni zakon navaja na misel, da človek-posameznik sploh ne more biti nikoli popolnoma podrejen družbi, da sta najsplošnejša struktura sveta in struktura družbe taki, da človek-posameznik vsaj delno presega vsako svojo občost. Zato je ontološko »legalno« samo vprašanje, kakšno je to preseganje po posamezniku: ali je množični posameznik — kot se je dogajalo v razredni družbi — samo različnost privatiziranih in nesrečnih individuov, ki so se umaknili vase pred nasilno družbo, ali so posamezniki samo atomi meščanskega tržišča, ki zadevajo drug v drugega brez širšega sodelovanja, ali pa je lahko množični posameznik tudi ustvarjalna osebnost, ki je »s svojim svobodnim razvojem pogoj svobode vseh«.

Miselnih temeljev izvirnega marksizma ne razume, kdor ni dojel, kako se je v njem oblikovala čvrsta miselna zveza med ontološkim odnosom obče-posamično (naključno-nujno) in antropološkim in sociološkim odnosom posameznik-družba in kako vse to povezuje prav delo. Kdor ni natanko sledil temu miselnemu toku, še danes ne more razumeti Engelsovih stališč o vlogi individua v celotnem družbenem razvoju, ki vsebujejo pomembne potenciale za sodobno uresničevanje socializma. Mislim predvsem na tole stališče v pismu Blochu: »... Zgodovina se oblikuje tako, da njen končni rezultat nastaja vedno iz konfliktov številnih posamičnih volj, pri čemer je vsaka izoblikovana, taka kot je, po množici posebnih

⁸ MEW, B. II., str. 60

⁹ Engels, *Dialektika prirode*, Ljubljana 1953, str. 239, 240.

¹⁰ V. I. Lenin, *Filosofskie tetradi*, OGIZ, 1947, str. 329.

življenjskih pogojev. Obstojijo torej neštnevilne delujoče sile, ki se med seboj križajo, neskončna množica paralelogramov sil, iz katerih izhaja neka rezultanta, zgodovinski dogodek.«¹¹

Louis Althusser je ostro kritiziral to mesto iz Engelsovega pisma, češ da Engels izhaja iz nivoja (»individualna volja«, »mnoštvo okolnosti«), ki ni predmet znanstvenega spoznanja, da Engels s tem pada v »epistemološko praznoto« in »sposoja argumente iz modela naravoslovnih ved« in da Engels z vsem tem pade na raven »klasične buržoazne ideologije«. ¹² Althusser tudi meni, da je Marx po 1845 letu prelomil z vso filozofsko antropologijo in humanizmom in da je od tedaj edina teorija marksizma teoretsko antihumanistični zgodovinski materializem, ki operira samo s pojmi: družbena formacija, proizvodjalne sile in odnosi, nadstruktura, humanizem pa naj bi bil od takrat samo še ideologija. ¹³

Althusser na videz poveleča zgodovinski materializem, družbeno teorijo s tem, da jo »očisti« filozofije, filozofske antropologije (teorije človeka) in problematike subjekta, individualne volje in naključnosti. V resnici pa Althusser zapre široke teoretske možnosti zgodovinskega materializma, ko ga iztrga iz celote marksistične misli, ko raztrga nujne teoretske zveze med sociologijo in filozofskimi teorijami človeka in sveta. Althusser zahteva, da se nova teorija popolnoma izolira kot »teorija različnih specifičnih nivojev človeške prakse: ekonomske prakse, politične prakse, ideološke prakse«, pri tem pa nikoli ne začne pri Marxovi teoriji dela in njegovih vsesplošnih sestavin in izvora v posamezniku. V vsem tem je očitna težnja, da se zgodovinski materializem izolira v metafizično disciplino, ki je v slogu tradicionalnih »disciplin« metafizično ločena od drugih »disciplin«. Skratka, Althusser nastopa proti tisti dialektični interdiciplinarnosti, katere nujnost že zdavnaj slutijo tudi skoraj vsi nemarksistični strokovnjaki.

Althusser ne vidi, da brez take analize človeškega dela, ki ugotavlja, kateri njegovi enostavni in splošni elementi so »neodvisni« od vseh konkretnih družbenih oblik in vsem njim podlaga in ki so navzoči, kot ironično pravi Marx, že v delovnem aktu podpopprečnega zidarja — da brez te izhodiščne točke ni mogoče vzročno pojasniti nobene družbene oblike in posebnosti (družbene formacije, osnove in nadstavbe, posebnih praks itd.), da s črtanjem antropološke analize (dela, osebe, subjekta) vse te sociološke kategorije obvisijo v zraku, postanejo nedokazane in prazne trditve, deklaracije, dogme. Skratka brez marksistične filozofske antropologije zgodovinski materializem ni mogoč (in seveda tudi narobe).

Ali je mogoče, če vzamemo popularni Marxov primer iz Kapitala, ločiti zelo zapleteno in bogato družbeno zakonitost človeka od siromašne in okamenele »družbenosti« živali, če ne poiščemo izvora te razlike v ogromni razliki med ustvarjalnim človeškim delom in instinktivnim

¹¹ MEW, B. 37, Berlin 1957, str. 464.

¹² Louis Althusser, *Pour Marx*, Paris 1968, str. 124, 125, 127, 128.

¹³ Ibidem, p. 233—238.

»delom« živali? Kako je mogoče brez skokovite zgodovinske rasti ustvarjalnosti človeškega dela — ki raste iz ustvarjalnosti človeškega mišljenja in iz razvoja celotnega človeka kot delavca (razvoj človeških rok itd.) — pojasniti skokoviti nastanek novih delovnih sredstev; ali ne ostane brez tega dinamika prehoda iz ene družbene formacije v drugo popolnoma v temi?

Kako je mogoče brez pojava specifičnega zamišljanja v človeškem delu in brez družbene odtujitve prav te miselne sestavine dela razložiti izvore zgodovinske delitve dela na »umsko« in »fizično«, na ukazovalno in izvrševalno delo, brez katere zopet ni mogoče smiselno razložiti niti delitve človeštva na razrede niti oblikovanja ekonomske osnove in nadgradnje, »naddeterminiranosti«? Kako je mogoče — če pozabljamo Marxove antropološke »enostranske« in »splošne« momente dela, kot so »smotrna dejavnost«, »predmet dela«, »sredstvo dela« in »proizvod« ter razne oblike njihove odtujitve — razložiti nastanek razrednega »monopola« nad proizvodnimi sredstvi in nad proizvodi? Če ne bi iz izredne dinamike človeškega dela rezultirala ogromna množica proizvodov in sredstev dela, ne bi seveda mogli pojasniti niti privatne in družbene lastnine nad sredstvi za proizvodnjo, niti izkoriščanja itd.

Enostransko izoliranje sociologije od filozofije odseka korenine elementarni razlagi tistih elementarnih socioloških pojmov, ki jih sam Althusser tako poudarja.

Pri tem je nujno poudariti, da ugotavljanje te elementarne zveze med človekovim antropološkim bistvom (delom) in njegovo družbenostjo ne zožuje samostojnosti družboslovja. Nasprotno: to ugotavljanje je edino sposobno uvodno teoretično utemeljiti ustvarjalno samostojnost družboslovja, ker družboslovje edino more temeljito razložiti tisto bogastvo družbenih zakonov in procesov, družbenih oblik in vsebin, zaradi katerega je lahko zelo avtonomno in obsežno znanstveno področje, ki je v sebi zelo razčlenjeno na »discipline« in »poddiscipline«. Marksistično dialektično-ontološko pojmovanje posebnega kot relativno neodvisnega pa tudi utemeljuje ustvarjalno samostojnost vseh posebnih in družbenih ved.

Družbene vede so pomembno relativno samostojno področje znanosti in marksizma, ker so raznovrstne in bogate družbene oblike in vsebine posebne, nove kvalitete, ki jih ni mogoče reducirati na golo vsoto v njih vključenih individuov.

Gibanja družbenih struktur nikakor ni mogoče razložiti, če »principierno« črtamo eno njegovih bistvenih, antropoloških gibal: posameznika, osebo kot nosilca dela in družbenega dejanja: ta dejavnik se pri Althusserju popolnoma zgubi.

Ker Althusser ne vidi nujne zveze med marksistično filozofsko teorijo človeka (dela, osebnosti, subjekta) in najsplošnejših zakonov sveta (občeposamično, naključnost-nujnost) na eni in med družboslovjem na drugi strani, ne more dojeti navedenega mesta iz pisma Blochu in Engelsovih

tez o vlogi »individualnih volj« in njihovih »paralelogramov« v človeški družbi. Althusser ne vidi, da so te Engelsove figure (individualna volja, paralelogrami) — ki so nujne v kakem pismu, ne morejo pa biti tam dovolj sistematično eksplicirane — vendar v glavnem točne in da se razjasne šele v kontekstu ugotovljivih znanj o Engelsovih in Marxovih nazorih.

Iz Engelsovega pisma Blochu je videti, da je »individualna volja« zanj samo figurativni izraz za vso tisto osebno, individualno (psihološko, telesno, družbeno) usmerjenost, ki rezultira prav iz »mnoštva posebnih življenjskih pogojev«, iz katerih rezultira vsak konkreten in neponovljiv individuum. Ker človeka kot delovno bitje in posameznika obdaja veliko večje množstvo različnih pogojev — zaradi česar se vsak človeški posameznik razlikuje od drugega dosti bolj kot individui katerekoli živalske vrste — prav zato je v določeni množici človeških individuov veliko več različnih družbenih paralelogramov sil in rezultat kot v enaki množici katerekoli živalske vrste.

Teh zakonitosti strukturalizem ne more razložiti. Ne samo zato, ker izloča antropologijo (delo, individuum, osebo), ampak tudi zato, ker izloča ontologijo (občo dialektiko kot teorijo o najsplošnejših strukturah). Na tem zadnjem področju ima strukturalizem dosti bolj metafizične kot dialektične poglede. Iz konteksta Althusserjevih spisov je razvidno, da je pri njem posamično in naključno skoraj absolutno podrejeno občemu, zakonitemu, nujnemu in celoti, s tem pa zaide v metafizično-ontološki determinizem, v metafizični generalizem in totalitarizem.¹⁴ Tudi tu so pogledi Engelsa, Marxa in Lenina bistveno različni od Althusserjevih. Prav s poudarjanjem vesplošne polarne enakopravnosti posameznega in naključnega z obćim¹⁵ lahko klasični marksizem dojema »relativno« aktivno vlogo, ki jo ima individuum v družbi, medtem ko popolna podrejenost individua družbenim strukturam pri Althusserju implicira predstavo, da so te strukture in njihovi posebni deli v sebi popolnoma brezrazlični, popolnoma homogeni in negibljivi, da so posamezniki v njih popolnoma podrejeni, med seboj popolnoma enaki, da so posamezniki le mrtve in uniformirane posledice teh družbenih struktur. Strukturalistične družbene strukture se ne gibljejo in ne živijo po posameznikih in ožjih skupinah, ki so deli teh struktur. Zato mora Althusser iskati gibalno družbo v nekakšni izventoretski »ideološko-politični praksi«, ki je popolnoma ločena od bazičnih struktur, kar pomeni, da dopolni »popolnemu« objektivizmu in determinizmu nehote išče v subjektivizmu.

Dejanskega gibanja nobene strukture — niti ekonomske osnove niti nadstavbe skupaj s politiko in ideologijo — ni mogoče dojeti brez bistvene (ne izključne) vloge posameznika. Niti največje niti najmanjše druž-

¹⁴ Ibidem, p. 125—127.

¹⁵ Engels je dialektični odnos med nujnim in naključnim, ki je Althusserju precej tuj (vsaka naključnost mu je daleč od determinizma, ne pa njegov del), podrobneje prikazal v *Dialektiki prirode*.

bene skupine ne morejo obstajati niti en dan, niti v svoji relativni statiki, še manj pa v svoji kvalitetni dinamiki brez tistega stalnega oblikovanja mikro in makro odnosov, ki se vedno začne pri individuih. Niti eno oblikovanje ali spreminjanje družbenih odnosov ne nastaja tako, da bi na primer, vsi člani te skupine dali popolnoma enake iniciative za oblikovanje teh odnosov, še bolj metafizična pa bi bila predstava, da nad temi člani skupine A lebdi neka absolutno nadnaravna metafizična skupina A, ki naj bi premikala naravno skupino A. Pomeni, da je vsak, veliki ali mali, makro ali mikro odnos določen vedno tudi z različno vsebino v njem navzočih individuov in z njihovo aktivnostjo.

Zgodovinsko-materialistična razlaga, ki bi bila »strogo na ravni zgodovinske znanosti«, kot to zahteva Althusser, pa je možda le, če poiščemo vsa bistvena zgodovinska gibalna. Pri tem ni mogoče izločiti aktov posameznikov (»individualnih volj«) kot tudi bistvenih gibalnih družbe: ti ali vzpostavljajo znova ali prvi prebijajo staro stanje, koncipirajo novo stanje, novo skupino in nove družbene »specifikacije« strukture in tako spremembo celotne strukture. Brez tega delovanja posameznikov je katerokoli življenje in gibanje družbenih struktur in vse zgodovine mogoče razumeti le mistično. Enotnost struktur in skupin je mogoče razumeti le kot tisto skupnost zgodovinskih sestavin, ki so skupne vsem posameznikom in ki v njihovi družbenosti dobijo res vedno novo kvaliteto, toda nikoli absolutno nadindividualne, absolutno metafizične kvalitete.

Vse to kaže, da brez kritične obnove enotnih Marxovih in Engelsovih filozofskih in družboslovnih misli ni mogoče temeljito pretehtati stoletnega izkustva socializma in se podati na novo, še bolj poglobljeno etapo njegove zgodovinske poti. Engelsove misli so zadele v isto vprašanje kot sodobne raziskave socializma: ali lahko nastopi katerakoli družbena situacija, družbena skupina, epoha, razred in gibanje, ali lahko nastopi kjerkoli socialistična lastnina in politični sistem kot absolutna enotnost, ki je sestavljena iz popolnoma enakih, popolnoma uniformiranih posameznikov in manjših skupin; ali je mogoče vse razlike med člani iste skupine, iste situacije in istega gibanja zanemariti, tako da je edino pomembno tisto, kar je družbeno poprečno in enostavno? Ali je vse večja plodnost in harmonija sodobnih naprednih in socialističnih gibanj v popolnem izenačevanju vseh njihovih članov, v zatiranju vseh razlik med njimi? Ali bi tako absolutna enotnost sploh mogla izvesti kaka družbena organizacija, država in državni zakon — in še posebej socializem — ali pa je taka enotnost kvečjemu ideološka mistifikacija, ki ima drugačne vsebine od svojega enotnega videza (birokratizem, uravnilovka), ni pa nikoli absolutna, ampak le nižjevrstna enotnost.

Izhodišče odgovora je katero koli družbena situacija, skupina in v njej navzoči posamezniki. Kot kaže celotno zgodovinsko izkustvo, se vsak korak družbenega gibanja in tudi socializma lahko začne le v neki določeni situaciji, vsaka situacija pa je enotnost različnosti svojih delov.

Očitno: niso različne le posamezne dežele, ki pripadajo isti socialistični ali drugi družbeni formaciji, in sloji, ki pripadajo istemu razredu, ampak je, kot ugotavlja tudi Engels, tudi vsak posameznik v najmanjši skupini tako zelo različen od vsakega drugega soudeleženca, da je gibanje vsake človeške skupine, in še posebno velike, mogoče razumeti samo kot končni rezultat teh različnosti, ki se začno že pri posameznikih. Vsaka najmanjša skupina, tudi le dveh ljudi — ima še svoje trenutne podsituacije, ki se oblikujejo tudi okrog vsakega od vseh posameznikov in lahko vzdržujejo ali prekinejo z njunimi dejanji. Te pripombe ne vodijo v sklep o nujni atomizaciji družbe, ampak do teze o plodnosti take enotnosti vsake napredne in tudi samoupravno-socialistične družbe, ki se tako usmerja in integrira, da daje čim bolj ustrezen in konkreten zgodovinski prostor za plodno iniciativo vsakega posameznika.

Tudi za najbolj nesocialistično, stihijsko in odtujeno družbeno situacijo je značilno, da imajo vsi njeni posamezniki — zaradi vse prejšnje človeške zgodovine, ki se, ker jo spodbuja dinamika dela, križa zelo različno tudi v najbližjih posameznikih — veliko več različnih individualnih pogojev (družbenih, kulturnih, duševnih, telesnih) kot druga živa in mrtva bitja. Ta različnost pa se v vsakem trenutku še zelo potencira, ker lahko vsak normalni človeški posameznik s svojo ustvarjalno močjo in akcijo vsa ta svoja mnogoplastna in individualna izhodišča kombinira v vsaki situaciji v veliko več možnih smeri (»individualnih volj«) kot druga, nečloveška bitja (te raznovrstne smeri so lahko izrazito človečne ali nečlovečne).

Zato je delež individualnih dejanj pri usmerjanju vsake človeške skupine, ki je zapustila živalsko stanje, veliko večji kot pri skupinah drugih bitij. Zato je tudi število in raznovrstnost družbenih situacij, ki se križajo v vsakem posamezniku, visoko nad siromaštvom »situacij«, v katerih žive tudi najbolj razvite živali in vsa druga bitja. Zato so možnosti moralno-revolucionarne aktivnosti in tudi nečlovečne aktivnosti vsakega normalnega človeka v vsaki moralni situaciji večje kot možnosti katerekakoli drugega bitja v katerikoli njegovi situaciji.

Zato je nemogoče dojeti skupno, enotno in poprečno gibanje katerekakoli sloja, razreda, družbene strukture, njene specifikacije in epohe kot strukturalistično-monolitni blok in kot popolno enotnost vseh članov, ampak samo kot rezultanto zelo različnih njihovih delovanj, ki pa seveda izvirajo iz skupne zgodovinske osnove in materije in zato ne morejo poljubno preskočiti in priti kamorkoli drugam v zgodovino (na primer, tisočletja nazaj ali naprej). V okviru danih možnosti pa je možnih zelo veliko variant razpleta katerekoli situacije, veliko variant funkcioniranja ali prehajanja katerekoli skupine.

S tem niti od daleč ne zapuščamo znane marksistične teze o posebni in bistveni vlogi družbenosti pri človeku. V človeški celoti sta posebno poudarjena tako družbenost kot osebnost in tudi njuna skupna rezultanta: človek. Ker sta obe — individualnost in družbenost — pri človeku na-

polnjeni z veliko bolj raznovrstnimi vsebinami kot pri vseh drugih živih bitjih, tudi veliko bolj raznovrstne silnice (»paralelogrami«) povzročajo njihov skupni rezultat — človeško in družbeno življenje.

Človek-posameznik je v veliko večji meri kot žival družbeni rezultat, rezultat vseh tistih silovitih sprememb, skokov, zgostitev in padcev družbeno-zgodovinskega toka, ki je pripeljal do te konkretne družbene situacije in do tistih raznolikih individualnih plasti, ki so izhodišče za bivanje in delovanje vsakega posameznika. Vsako dejanje posameznika je bolj družbeno določeno kot vsa delovanja drugih bitij iste vrste. Posamezniki, združeni v situaciji in v skupini, tudi v najmanjši, predstavljajo drug za drugega — družno in družbeno — veliko večje možne vrednote in protivrednote, človečne in nečlovečne možnosti, kot so odnosi vseh drugih bitij. Možne vrednote je mogoče vzbuditi in jih ločiti od nečlovečnosti ter spremeniti v skupno in osebno rast samo s takim dejanjem posameznikov, ki upošteva zlasti družbene dimenzije situacije.

Človečna, socialistična družba torej niti objektivno ne more biti tako zastavljena, da bi preprosto zadušila raznolikost njenih posameznikov. »Vsestranski in svobodni razvoj posameznikov« iz Komunističnega manifesta in drugih socialističnih del ni torej nobena poljubna norma ali želja, ampak je samo zavestno razvijanje objektivne človeške in družbene zakonitosti, ki se v človeštvu pretežno krepi z vsem njegovim razvojem — vse raznovrstnejše vsebine v vsakem posamezniku in možnost vse večje množitve teh vsebin z ustvarjalnim in družbenim delovanjem vsakega posameznika.

Socializem se more zgraditi samo na bistveno večji vlogi individua kot jo je imel v razredni družbi. Ta misel je v Nemški ideologiji tako poudarjena in večstransko razložena¹⁶, da je jasen uvod in prehod k sklepu Komunističnega manifesta o »svobodnem razvoju« vsakega posameznika kot pogoju razvite socialistične asociacije. Ta misel je ostala zastrta ali »popolnoma naključna« vsem tistim privrženecem in nasprotnikom marksizma, ki so — lahko iz zelo različnih pobud — že kar pred branjem izvirnih marksističnih tekstov sprejeli trdo predstavo, da je socializem najbolj uspešno podrejanje individue družbi, kar jih pozna zgodovina.

Tudi dosedanja zgodovina je otipljiv dokaz o zakoniti družbeni vlogi individua in osebnosti, ki jo Nemška ideologija postavlja na začetek zgodovinskega gibanja. Vsak bistveni novi korak družbe je bil možen le, če je bistveno zrastle tudi vloga individua: ta krepitev individua je bistvena sestavina prehoda k stalni poljedelski in obrtni dejavnosti, potem prehoda od patriarhalne plemenske ureditve v grški polis, iz suženjstva v fevdalizem in je tudi sestavina novega vzpona gospodarskih in duhovnih sil pri prehodu iz fevdalne v meščansko družbo.

¹⁶ MEW, B. III., Berlin 1959, str. 20, 35—37.

Seveda ta krepitev vloge individua in osebnosti ni niti od daleč edini družbeni zakon, toda brez nje nastane ena bistvenih praznin v pojmovanju najsplošnejšega gibanja družbe.

Tudi izkustva celotnega socialističnega gibanja so v skladu s to občo zakonito vlogo individua (kot njena višja kvaliteta) in v ostrem nasprotju s trditvami o uničevanju osebnosti v socializmu. Vsako svetlo razdobje socializma je bilo tudi (ne samo) razdobje množičnega razmaha individualne iniciative — bodisi v oboroženih, revolucionarnih in množičnih osvobodilnih gibanjih sodobnosti, bodisi v gospodarski izgradnji manj ali bolj razvitih socialističnih dežel; vsako pojemanje zamaha množične iniciative v socializmu je bilo znamenje, da so se spet okrepile ali patriarhalne ali meščansko-izkoriščevalske ali birokratske sile.

Vse bolj množična individualnost in osebnost se kaže v vsaki epohi družbenega napredka v drugačni obliki — v skladu s posebnimi pogoji in potrebami. Zato ni mogoče normirati neke konkretne oblike napredne individualnosti in osebnosti za vse priložnosti in epohe, mogoče pa je ugotoviti samo nekatere zelo splošne skupne lastnosti (osebna sinteza bolj razvite kulturnosti, prirodnosti in družbenosti). Zato se tudi socialistična individualnost in osebnost kvalitetno razlikuje od prejšnjih oblik in vsebin, zlasti od tiste oblike individualnosti in osebnosti, ki je značilna za prvo, protifevdalno meščansko dobo.

Zaradi absolutizacije posebnih zgodovinskih oblik individualnosti in zaradi površne analogije med različnimi epohami precej delavcev in izobražencev v razvitih kapitalističnih in drugih deželah — ki niso nasprotniki socializma — ne more dojeti posebnih oblik, iniciative in osebne svobode v tistih sodobnih delavskih in osvobodilnih gibanjih, ki nastajajo danes množično v drugačnem okolju. Nekateri ljudje v razvitih deželah se pogosto motijo, da je edina in najvišja oblika individualnosti in osebnosti tista, ki se je izrazila v zlati dobi meščanskega upora proti fevdalnocerkvenemu konservativizmu (večji poudarek na privatni lastnini in gospodarski moči, poudarek na svobodi »od« in ne na svobodi »za« družbeno delovanje, poudarek na svobodi religije in besede, ne na svobodi dejanja). Tisti, ki so dogmatično podrejeni temu meščanskemu konceptu individualnosti, menijo, da obstoj revolucionarno-vojaških in političnih (in poleg tega še celo »prekucuških« in »zarotniških«, »tajnih«) organizacij v sodobnih delavskih in osvobodilnih gibanjih zahteva že a priori enako podložniško disciplino kot v razrednem — tudi sodobnem meščanskem — uradniškem aparatu, armadi in gospodarstvu.

Dejansko pa je bila stopnja osebne iniciative, osebne svobode in odločanja v vsaki resnično napredni in revolucionarni vojni in politični (in tudi tajni) organizaciji — od prvih krščanskih občin prek revolucionarnih sekt do sodobnih revolucionarnih delavskih organizacij in osvobodilnih gibanj — po pravilu kvalitetno večja kot v zgodovinsko vzpo-

redni profesionalno-razredni armadi, uradniškem aparatu in hierarhično organiziranem gospodarstvu.

Ker je znanstveno edino korektna primerjava istega tipa organizacije z istim tipom — vojne organizacije z vojno — in v istem družbenem okolju in epohi in ker je znanstveno nujno abstrahirati različne okoliščine, je popolnoma objektivna trditev, da je bila vojno-revolucionarna ali »partizanska« svoboda in disciplina vedno večja od navidezne »svobode« in discipline privatiziranega množičnega individua v meščanski tržni družbi, politiki in ideologiji. Seveda: vsaka vojna organizacija objektivno zahteva drugačno funkcioniranje kot tržno-gospodarsko ali tržno-politična organizacija. Če abstrahiramo te različne funkcije in pogoje — večkrat še to ni potrebno — lahko najdemo v sodobnih partizansko-revolucionarnih organizacijah veliko več množične iniciative kot v gospodarskih organizacijah tržno-kapitalističnega sistema. »Železna« disciplina v zrelih vojno-revolucionarnih in politično-revolucionarnih organizacijah je skoraj vedno bolj svobodno sprejeta kot v poprečnih gospodarskih, zlasti pa državnih in vojnih organizacijah kapitalizma. Že samo tveganje (da se zgubi življenje, kariero in družino) je pred vstopom v revolucionarno in napredno organizacijo tako veliko, da mora biti normalni individuum — ob vsej možni različnosti motivov, ki ga vodijo — pri vstopu v tako organizacijo neskončno osebno svobodnejši od poprečnega vojaka, ki je rekrutiran v redno vojsko meščansko-demokratske države, da sploh ne govorimo o meščanskem totalitarizmu. Tudi narava meščanske vojske in možnost osebne iniciative v njej se spreminja z delnimi spremembami družbenih vsebin znotraj meščanskega modela. Na primer, iniciativa in moralni odnos v izrazitih meščansko-osvobodilnih armadah sta bila praviloma bistveno večja kot v reakcionarnem preobratu teh armad. Ena od ilustracij je velika razlika med osebno-aktivnim odnosom, ki ga je izražal vojak Srbije do konca prve svetovne vojne in celo stoletje nazaj, in med kasnejšo popolnoma topo disciplino v armadi stare Jugoslavije.

Sodobna stopnja svetovnega socializma prinaša nove zahteve, zahteve po novih oblikah in stopnjah osebne iniciative in osebno-moralne razvitosti. Gre zlasti za tiste precej številne socialistične dežele, ki so že izgradile moderne gospodarske kapacitete in moderni delavski razred in dale osnovno in srednjo izobrazbo širokim slojem. Sodobna izkustva — pa tudi težave — teh dežel vse bolj kažejo, da je družbena enotnost predvsem enotnost skupnih ciljev in zavestnih družbenih navad, da je to enotna skupna zavest o dejanskih pridobitvah in skupnih problemih in da je ta enotnost optimalna le, če jo napolni nova in množična osebna iniciativa in ustvarjalnost; samo ta lahko premakne že zgrajene gospodarske in kulturne kapacitete in institucije.

Politični sistem socializma in njegovi gospodarski načrti, državno-pravno oblikovanje družbene lastnine v socializmu — vse to ne more biti dovolj živo in zrelo, vse to ne more doseči realnih možnih višin, če

je uvedeno samo z odločitvijo ozkega centra.¹⁷ Tudi objektivno utemeljeni socialistično-sistemiški sklepi, družbena lastnina in načrtovanje lahko dobe optimalno polnost le, če jih nosi množična iniciativa in množična osebnost.

Konkretne oblike te množične iniciative in osebnosti tudi v socializmu iste dežele ne morejo biti enake. Še bolj gotovo pa je, da jim družbenega mesta in vsebine ne more dati še tako utemeljena, toda samo centralna direktiva in propaganda, prostor ji morejo napraviti predvsem konkretni in pogojem ustrezno oblikovan politični in gospodarski sistem, zlasti pa množična vzgoja in moralnost vodstva.

Najbolj radikalno je vprašanje odnosa med osebo in družbenostjo, zastavljeno v sodobnem konceptu samoupravnega socializma. Od trenutka, ko se kaka dežela ostro sooči s potrebo čim večje aktivizacije delavcev in delovnih ljudi v celotni družbi, ni mogoče tega procesa zadržati pri nikakršnih absolutnih in uniformiranih družbenih občostih, ki so nad posameznim delovnim človekom. Vsaka resna množična aktivizacija, ki naj pospeši celotno družbo, se lahko začne le v zelo raznovrstnih pogojih in potencialih posameznih ožjih družbenih skupin — v podjetjih, v lokalitetah — in pri tisti največji mobilizaciji teh potencialov, ki jo more vzpodbuditi le čim bolj razvita množična osebnost; taka osebnost pa seveda vključuje v sebi tudi razvito družbenost, sintezo dotedanjih realnih družbenih vrednot, ki so edino izhodišče novih možnih vzponov.

¹⁷ To načelo je Lenin poudaril v svojem znanem članku o neposrednih nalogah sovjetske oblasti že nekaj mesecev po oktoberski revoluciji in, kar je še posebej pomembno, že v zelo nerazvitih in začetnih družbenih razmerah socializma.

PETER KLINAR

Značilnosti sodobnih mednarodnih migracij (I)

(*migracijska politika in posledice migracij*)

Razpravo o sodobnih vidikih migracijske politike je treba povezati z značilnostmi sodobnih mednarodnih migracij in s posledicami, ki zaradi njih nastajajo v emigrantskih in imigrantskih družbah, med imigranti in v njihovih skupnostih. Posledice mednarodnih migracij pa je mogoče raziskovati, če poznamo bistvene značilnosti sodobnih mednarodnih migracij in migracijske politike. Tako smo se torej odločili, da povezano obravnavamo značilnosti sodobnih mednarodnih migracij, migracijsko politiko in posledice migracij. Za izhodišče za takšno obravnavo nam rabijo te značilnosti sodobnih mednarodnih migracij: njihova ekonomska narava, organiziranost, različni cilji migracijske politike in občasnost mednarodnih migracij.

1. Ekonomska narava mednarodnih migracij, migracijska politika in socialnoekonomske posledice.

Sodobne mednarodne migracije označujemo kot ekonomske, kar pomeni, da so temeljni motivi in vzroki za emigracijo ekonomske narave. V sociološkem jeziku lahko rečemo, da migranti prehajajo iz svojega izvirnega v drug socialni sistem zato, da spremenijo svoj socialni položaj, kar pomeni, da težijo k socialni promociji.¹

Za tip ekonomskih migracij na splošno velja, da višji dohodek, zaslužek, med emigrantskimi motivi pogosto dominira, ker zagotavlja socialni napredek, prestiž itn. Dosedanji raziskovalni podatki kažejo, da manj kvalificirani delavci-ekonomski migranti iščejo v novem okolju predvsem boljše delo in zaslužek. Pri bolj kvalificiranih pa se med ekonomskimi motivi emigracij poleg zaslužka poudarjeno pojavljajo: boljše delovne razmere, možnosti za napredovanje in strokovno izpopolnjevanje. S kvali-

¹ Projekt »Jugoslovani v ZRN«, CJM MK — FSPN, Ljubljana 1973, str. 18.

fikacijami zgublja zaslužek med motivi emigriranja svoj pomen, pomen pa pridobivajo kvaliteta dela in delovni odnosi.²

Migracije odsevajo socialno strukturo emigrantskih družb. Ker emigrantske družbe kljub svoji relativni nerazvitosti doživljajo intenzivne procese socialnega spreminjanja in z njimi povezano socialno diferenciacijo in stratifikacijo, emigrirajo različne socialne kategorije z različno kvalifikacijsko in izobrazbeno strukturo ter različnimi ekonomskimi motivi.

Kakšne socialno ekonomske posledice povzroča emigrantski družbi odhod kvalificiranih in strokovnjakov? Emigracije teh kadrov so za emigrantske družbe velika zguba, saj kvalificiranih delavcev in strokovnjakov ni mogoče nadomestiti v kratkem času in brez večjih stroškov. Praznine, ki nastajajo zaradi odhoda kvalificiranih emigrantov, je treba nadomestiti s prekvalificiranjem, izobraževanjem in izpopolnjevanjem manj kvalificiranih kadrov, z vključitvijo neustrezno kvalificiranih itn., kar zahteva večje vlaganje v izobraževanje, izpopolnjevanje ob delu itn. Ker je gospodarstvo komplementarno, se zgodi, da za kvalificirane emigrante ni mogoče najti ustrezne zamenjave. Kvalificiranim delavcem in strokovnjakom lahko pripisujemo inovacijske in razvojne sposobnosti; njihova emigracija negativno vpliva na razvoj emigrantskih družb. To ugotovitev lahko še razširimo: odhod aktivnega prebivalstva je zguba za emigrantsko družbo, ker zaradi neuravnovešenosti kvalifikacijske strukture nekatera ekonomska področja stagnirajo ali pa se ne morejo skladno in pospešeno razvijati.³

Emigrantske družbe izgubljajo z odhodom kvalificiranih in strokovnjakov velike naložbe, ki so jih vlagale v njihovo izobraževanje in kvalificiranje, za kar navadno ne dobijo nobenega nadomestila. Množična emigracija kvalificiranih in šolanih kadrov vpliva neugodno na ozračje izobraževanja novih kadrov v teh družbah, začenjata se kazati previdnost in bojazen, da se v manj razviti družbi šolajo kadri za ekonomsko razvite emigrantske družbe.

Nekontrolirana emigracija kvalificiranih delavcev in strokovnjakov, ki ni marginalna, znižuje produktivnost, rast ekonomije je zavrtta, nacionalni dohodek se ne povečuje dovolj, dodatni stroški za trening in izobraževanje novih kadrov naraščajo, kar vse prizadeva prebivalce, ki ostajajo v emigrantskih družbah. Ti nosijo zaradi zmanjševanja aktivnega prebivalstva večje breme davčnih in drugih dajatev, ki so jih dolžni prispevati državi. Revni in najnižji sloji emigrantske družbe so zaradi emigracijskih procesov v svojih družbah še v težavnejšem socialnoekonomskem položaju.

Priliv prihrankov, ki pritekajo od kvalificiranih in drugih emigrantov v njihovo izvorno okolje, ima vrsto ne najbolj spodbudnih učinkov.

² B. Kavčič: Zdomci in domovina, RSZSS, Ljubljana 1972, str. 12—13.

³ P. Klínar: Nekaj teoretičnih izhodišč za sociološko raziskovanje mednarodnih migracij, CJM MK, FSPN, Ljubljana 1973, str. 77.

Precejšen del teh sredstev se zgubi in porabi za potrošne dobrine, ne da bi jih investirali v industrijski razvoj. Zasebne naložbe v kmetijstvo, storitvene dejavnosti, za zidavo in popravilo stanovanj itn. z vidika gospodarskega razvoja niso pomembne. Dosedanje analize kažejo, da priliv prihrankov emigrantov ne celi ran, ki jih povzročajo emigracije. Dotok deviznih prihrankov emigrantov sicer vpliva na povečevanje deviznih sredstev in na zmanjševanje neugodnega razmerja med uvozom in izvozom v teh družbah, vendar plačevanje uvoza s prihranki domačih delavcev na tujem povzroča enostransko odvisnost emigrantskih družb od ekonomskega položaja razvitih imigrantskih družb, položaja, ki določa migracijske in remigracijske tokove in količino priliva prihrankov migrantov v njihove izvirne emigrantske družbe.⁴

Kot to izhaja iz hipotez, ki smo jih pojasnili, povzroča množična emigracija kvalificiranih kadrov emigrantskim družbam izrazite negativne dolgoročne socialnoekonomske posledice. Imigracija kvalificiranih kadrov pa po drugi strani prinaša imigrantskim družbam očitne dolgoročne socialno ekonomske koristi. Gospodarska ekspanzija in priliv teh kategorij imigrantov sta med seboj odvisna. Prihod kvalificirane delovne sile, ki je na višku svojih delavnih sposobnosti, pospešuje gospodarski razvoj: proizvodnjo in porabo, razvite imigrantske družbe še bolj izrabijo svoje komparativne prednosti, povečujejo profite, pridobljene s presežno vrednostjo, ki jim ostaja od dela imigrantov. Vse to stimulatивно vpliva na investiranje v teh družbah in na večje možnosti izvoza iz teh imigrantskih družb. Imigrantske družbe dobijo kvalificirane kadre, ni pa jim bilo treba prispevati stroškov za njihovo šolanje in pridobivanje kvalifikacij. Priliv imigrantov ne prizadeva zaposlitvenih možnosti domačinov, ker zanje imigranti niso kompetitivna skupina. Imigrantska družba ima na voljo vrsto možnosti, s katerimi lahko brani domače aktivno prebivalstvo pred kompetitivnostjo imigrantov: od selektivne imigrantske politike do najrazličnejših diskriminacijskih ukrepov. Posledice prihoda imigrantov (tudi kvalificiranih) so navadno te, da imigracija omogoča domačinom vertikalno socialno mobilnost navzgor, ko imigranti zasedajo nižje poklicne in socialne statuse od domačinov in jim s tem omogočajo poklicno in socialno promocijo. Te ugotovitve je mogoče podkrepiti z brezposelnostjo v času gospodarskih recesij imigrantskih družb, ko je mogoče opaziti glavnino brezposelnih med imigranti in veliko manj med domačini. Socialnoekonomske prednosti, ki grede imigrantskim družbam od imigracije delavcev, niso enakomerno razvrščene na vse socialne sloje domačinov. Gotovo so pri teh prednostih udeleženi predvsem delodajalci in tisti aktivni socialni sloji, ki zaradi imigracije doživljajo vertikalno

⁴ G. Beyer: Positive and Negative Economic Aspects of Migration of Labour, Conference on »Vergleichende Forschung über Ein und Auswanderungspolitik«, Research Committee on Migration ISA, Dunaj, 5.—8. maj 1975 (razmnoženo) (v nadaljevanju Konferenca ISA).

— W. Böhnig: The Migration of Workers and the International Division of Labour, Konferenca ISA, Dunaj, 5.—8. maj 1975 (razmnoženo).

socialno mobilnost navzgor. Lahko pa postavimo hipotezo, da ima od imigracije delavcev koristi celotna imigrantska družba, kar se kaže v ekspanziji njenega gospodarstva, to smo že omenili, in v povečanem prilivu sredstev, ki jih prispevajo imigranti-davkoplačevalci v proračun, hkrati pa je poraba sredstev za šolske, zdravstvene, socialne in druge dejavnosti, ki jih uporabljajo imigranti majhna. Že smo dejali, da je sredstva za njihovo izobraževanje v glavnem prispevala njihova izvorna emigrantska družba; mladi in še posebej kvalificirani imigranti, ki hočejo čim več zaslužiti, ne obremenjujejo fondov zdravstvenega zavarovanja itn.

Imigracije dopolnjujejo carinsko politiko ekonomsko razvitih družb. S carinami imigrantske družbe zavarujejo svoje manj učinkovite industrijske panoge pred prodorom proizvodov iz emigrantskih družb na njihov trg. Ekonomsko manj razvite družbe so sposobne proizvajati številne proizvode za široko potrošnjo, vendar jih pri tem s carinsko in imigrantsko politiko ovirajo ekonomsko razvite imigrantske družbe, ki te proizvode proizvajajo doma z uvoženo delovno silo iz ekonomsko manj razvitih družb. Tako carinska politika imigrantskih družb in z njo usklajena imigrantska politika omejujeta mednarodno delitev dela in povečujeta profite ekonomsko razvitih družb. Emigrantske družbe so prisiljene izvažati svojo delovno silo kot nadomestilo za izvoz proizvodov; potencialni trgi ekonomsko razvitih družb so za njihov izvoz zgubljeni in emigrantske družbe so še bolj odvisne od uvoza proizvodov iz ekonomsko razvitih imigrantskih družb. Razumljivo je, da imigrantska politika — usmerjena tudi k pritegovanju kvalificiranih delavcev in strokovnjakov — izrazito vpliva na poglobljanje prepada med ekonomsko razvitimi in nerazvitimi družbami. Sodobna mednarodna delitev dela nikakor ne more biti enostransko usmerjena k temu, da ekonomsko razvite družbe uvažajo delovno silo in surovine. Emigrantske družbe so zaradi že prej pojasnjene enostranske mednarodne delitve dela prizadete: zaostaja gospodarski razvoj, možnosti zaposlovanja so omejene, plačujejo visoke cene za uvoženo blago iz ekonomsko razvitih imigrantskih družb.⁵

Množični odhod nekvalificirane delovne sile iz nerazvitih, prenaseljenih območij emigrantskih družb povzroča v teh družbah nekatere pozitivne, največkrat le kratkoročne socialnoekonomske učinke. Zaradi odhoda brezposelnih ali nezadostno zaposlenih se večajo zaposlitvene možnosti, vrednost delovne sile narašča, te je manj in manj je pritiska rezervne delovne armade. Priliv prihrankov emigrantov olajša življenjske razmere in povišuje standard družinam emigrantov in lokalnim okoljem, iz katerih emigranti izhajajo; to vse skupaj prispeva k reševanju kritičnih socialnih

⁵ P. Klinar: Nekaj teoretskih izhodišč za sociološko raziskovanje mednarodnih migracij, CJM MK, FSPN Ljubljana, 1973, stran 84.

— G. Beyer: Positive and Negative Economic Aspects of Migration of Labour, Konferenca ISA, Dunaj 4.—8. maj 1975 (razmnoženo).

— W. Böhning: The Migration of Workers and the International Division of Labour, Konferenca ISA, Dunaj 5.—8. maj 1975 (razmnoženo).

problemov. Nekvalificirane emigrante je mogoče v manj razvitih emigrantskih okoljih nadomestiti relativno hitro in brez dodatnih stroškov. Tako se z emigracijo manj kvalificiranih kadrov v emigrantski družbi lahko — vsaj kratkoročno — zboljša zaposlitveni in dohodkovni položaj, manj je potrošnikov socialnih fondov itn. Navadno si emigrantske države obetajo koristi tudi od remigrantov, ki naj bi v imigrantski družbi pridobili ustrezne kvalifikacije in delovne izkušnje, ki bi jih s pridom uporabili po vrnitvi domov. Vendar dosedanja praksa intraevropskih migracij kaže, da se ta pričakovanja slabo uresničujejo.⁶

Imigrantske družbe so zaradi svojega ekonomskega razvoja v veliki meri izčrpale možnosti za zaposlovanje domačih delavcev v tako imenovanih socialno-nezaželenih poklicih. Ti kadri so se v glavnem rekrutirali iz domače delovne sile, ki je migrirala iz podeželja v mesto. Potem ko se izčrpajo domače možnosti, ostajajo imigrantske družbe odvisne od dotoka delavcev imigrantov iz ekonomsko manj razvitih družb. Zunanje imigracije postajajo zanje nujnost. Poklice z nizkim socialnim statusom (kvalifikacijskim, dohodkovnim), ki so povezani s težavnim, nevarnim, neprijetnim, monotonim, »umazanim« delom v industriji, gradbeništvu, kmetijstvu, storitvah — zasedajo tuji imigrantski delavci, domačini se jih izogibajo, ker imajo možnosti za napredovanje v hierarhiji poklicne mobilnosti. To nas vodi do ugotovitev, da se znajde velik del sodobnih delavcev imigrantov na spodnjih ravneh poklicnih statusov, kar pomeni, da imajo nizek socialni status. Če upoštevamo pojave diskriminacije, ki izrazito prizadevajo tuje delavce in njihovo neadaptiranost na novo socialno in kulturno okolje, jih lahko z gotovostjo štejemo med socialne depriviligirane manjšine. Tuje delavce — imigrante, ki opravljajo socialno nezaželene poklice in imajo nižji položaj od domačega proletariata ter majhne in omejene možnosti za socialno promocijo, štejemo med subproletariat.

Čeprav imajo razvite imigrantske družbe nedvomno koristi od prитока nekvalificiranih delavcev-imigrantov glede na potrebe po delavcih v socialno nezaželenih poklicih, je treba hkrati tudi omeniti vrsto negativnih posledic, ki jih ta tip migracij povzroča v imigrantskih družbah. Priliv velikega števila nekvalificiranih delavcev imigrantov v proizvodjalne panoge ne vpliva stimulatивно na povečanje produktivnosti zaradi pogosto neustrezne delovne kulture imigrantov in njihovega prilagajanja na nove delovne razmere. Hkrati relativno poceni delovna sila ne spodbuja prizadevanj za modernizacijo, avtomatizacijo, racionalizacijo proizvodnje, za učinkovito proizvodnjo. Pri življenju se ohranjajo različna marginalna, slabo produktivna podjetja, ki bi sicer propadla, če ne bi bilo dotoka imigrantov. Zaposlovanje imigrantov v težki industriji

⁶ P. Klínar: Nekaj teoretičnih izhodišč za sociološko raziskovanje mednarodnih migracij, CJM MK, — FSNP Ljubljana 1973, str. 76—77.

— W. Böhning: The Migration of Workers and the International Division of Labour, Konferenca ISA, Dunaj, 5.—8. maj 1975.

in v drugih panogah industrije, ki onesnažujejo okolje, prispeva k zaostrevanju težkih problemov onesnaženja okolja, s katerimi se v sodobnosti soočajo industrijsko razvite družbe. Industrijska in storitvena podjetja so skoncentrirana v gosto naseljenih območjih. Priliv imigrantov ne pogloblja samo številnih problemov, ki prizadevajo prenaseljena urbanizirana območja, ampak odpira tudi nove probleme. Razvijati se začenjajo imigrantska geta, izbruhnejo medetnični in medrasni konflikti, najrazličnejši pojavi diskriminacije, razširjajo se negativni stereotipi itn. Prihaja do problemov, ki nastajajo ob tem, ko se srečavajo različne kulture dominantne večine domačinov in imigrantskih etničnih manjšin. Reševanje socialnih problemov imigrantov zadeva na medkulturne razlike. Zlasti imigrantske družbe, ki so ostajale v preteklosti konservativno zaprte pred zunanjimi vplivi, doživljajo s prihodom množične imigracije nove notranje pretrese in zaplete, ko se podira tradicionalna uravnotežena notranja kulturno-etnična struktura. Diskriminacijska politika imigrantskih družb uperjena proti imigrantom, prizadeva tudi imigrantske družbe same. Napetosti, nasprotja in konflikti, ki nastajajo spričo tega med imigranti in segmenti imigrantske družbe, izrazito načenjajo notranjo kohezivnost imigrantskih družb. Te v času recesije sicer odpuščajo z dela predvsem imigrante, vendar se hkrati bojijo prevelike armade brezposelnih tujih delavcev. Priliv množice imigrantov spodbuja razvoj nekvalitetnih proizvodov množične potrošnje. Trgovina in proizvodnja si prizadevata z reklamo zbuditi pri imigrantih umetno ustvarjene potrebe za različne neustrezne proizvode, ki jih ni mogoče več vsiljevati domačemu prebivalstvu. Potrošne zmogljivosti imigrantov pa so omejene in predvsem zaradi varčevanja ne trošijo veliko. S prihodom imigrantov nastajajo v imigrantskih družbah različne sumljive storitvene dejavnosti — od pravnih do davčnih svetovalcev ipd., ki se neredko približujejo kriminalnim dejanjem. Plehka množična zabavna industrija je spremljevalec imigracij in njene negativne posledice odsevajo v imigrantski družbi kot celoti. Čeprav na splošno imigranti v poklicih in položajih ne konkurirajo domačinom, vendarle prihaja do konfliktnih pojavov zaradi dejanske ali umišljene ogroženosti domačinov. Rezervna armada brezposelnih in potencialnih imigrantov je nevarnost za zniževanje mezd, predvsem pri manj kvalificirani domači delovni sili. Manj produktivni imigranti znižujejo standard delavcev. Delavski razred pretresajo razcepi, do katerih prihaja zaradi nasprotij in konfliktov med delavci domačini in delavci imigranti. Množični priliv kvalificiranih delavcev in strokovnjakov zavrno vpliva na razširjanje investicij za šolanje in kvalificiranje domačih kadrov; kadrovska politika imigrantskih družb postaja defektna: posamezne profile pričakuje od zunaj in jih sama ne oblikuje, s tem pa posamezne panoge in kadrovske profile ostajajo preveč, ali popolnoma odvisni od uvoza delovne sile.

Upravičeno lahko pričakujemo, da bosta v prihodnje zavest imigrantov o njihovi vlogi in tudi stopnja njihove organiziranosti naraščali,

da bodo njihove izvorne-emigrantske družbe zanje bolj skrbele ter da bo spričo tega, kakor tudi spričo pritiska progresivnih sil znotraj imigrantskih družb, zmanjšana stopnja njihove diskriminacije in segregacije. Osvobajanje imigrantov iz statusa depriviligirane socialno-etnične manjšine, nadomeščanje procesov etnične strafikacije in prisilne asimilacije s procesi prostovoljne adaptacije ter kulturnega pluralizma, vse to bo zahtevalo od imigrantskih družb precej več sredstev za družbeni standard in kulturni razvoj imigrantov. Priprava, prilagajanje, kvalificiranje, ustrezen družbeni standard ter ohranjanje in razvijanje etnične kulture imigrantov so zapletene zahteve in odgovorne obveznosti imigrantskih družb, ki utegnejo celo zavreti množični dotok imigracije ter bolj usmeriti imigrantske družbe v mednarodno delitev dela, v vlaganje sredstev za razvoj nerazvitih družb ipd.⁷

2. Problemi organiziranosti mednarodnih migracij, migracijska politika in političnoekonomske posledice

Zadržali smo se na nekaterih socialnoekonomskih posledicah sodobnih mednarodnih migracij, s pomočjo katerih lahko sklepamo, da so interesi med emigrantskimi in imigrantskimi družbami neusklajeni in da prihaja do medsebojnih konfliktov, kljub temu da je za sodobne mednarodne migracije značilna nekakšna organiziranost. Imigrantske družbe sicer dopuščajo tudi spontane — neorganizirane oblike migracij in to takrat in toliko časa, dokler imajo od njih kaj koristi. Prav tako so prevladujoče organizirane — regulirane oblike migracij podrejene predvsem koristim imigrantskih družb, to je ciljem njihove imigracijske politike, ki so v tem, da sprejemajo tiste kategorije imigrantov, ki ustrezajo njihovemu načrtovanemu gospodarskemu razvoju in ki se lahko relativno hitro in brez večjih zapletov prilagodijo na nove socialne in kulturne razmere. Pri sprejemanju in vračanju imigrantov razvite imigrantske družbe zanemarjajo ali ne upoštevajo interesov manj razvitih imigrantskih družb, imigrantov ter njihovih skupnosti in tudi ne mednarodnih interesov. Opozorimo lahko samo na enega izmed nasprotij med interesi imigrantskih in emigrantskih družb, ki ga je težko reševati zaradi enostranske dominacije interesov ekonomsko razvitih imigrantskih družb. Imigrantske družbe si prizadevajo vključiti med trajne imigrante kategorije kvalificiranih in strokovnjakov, ki ustrezajo njihovemu gospodarskemu razvoju. Takšna izbira prizadene manj razvite emigrantske družbe, ki hočejo te kategorije migrantov zadržati doma, ali pa vsaj doseči, da se

⁷ P. Klinar: Nekaj teoretičnih izhodišč za sociološko raziskovanje mednarodnih migracij, CJM MK — FSPN Ljubljana, 1973, str. 71—82.

— W. Böhnig: The Migration of Workerg and the International Division of Labour, Konferenca ISA, Dunaj, 5.—8. maj 1975 (razmnoženo).

— G. Beyer: Positive and Negative Economic Aspects of Migration of Labour, Konferenca ISA, Dunaj, 5.—8. maj 1975 (razmnoženo).

kot občasni migranti po pridobitvi izkušenj v razvitejšem okolju vračajo domov. Imigrantske družbe uvrščajo med občasne imigrante manj kvalificirane, ne da bi ti v novem okolju pridobili kvalifikacije, ki ustrezajo izvornim emigrantskim družbam, kamor se vračajo. Takšna migracijska politika se ne ujema z interesi emigrantskih družb, ker so zainteresirane, da bi migranti pridobili takšne kvalifikacije, ki bi jih lahko s pridom uporabili po njihovi vrnitvi domov.⁸

Imigrantske družbe upoštevajo pri sprejemanju imigrantov poleg ekonomskih tudi politična merila. Imigranti iz dežel EGS so, na primer, v privilegiranem položaju v zahodnoevropskih državah imigrantskih državah (evropsko načelo). Politična merila vodijo tako lahko do pojavov diskriminacije, če pri sprejemanju imigrantov iz posameznih emigrantskih družb, kjer odnosi med emigrantsko in imigrantsko družbo, ali vključenost obeh držav v isto mednarodno politično skupnost vplivajo na različno količino pravic, s katerimi razpolagajo imigranti različnega etničnega izvora. Diskriminacijski ukrepi so očitni pri odpuščanju imigrantov v času kriz imigrantskih družb. Vse to vpliva na pojave etnične stratifikacije imigrantov.

Končno lahko ugotovimo, da v sodobnih imigracijah ne prevladujejo elementi internacionalizma, enakopravnosti med različnimi etničnimi skupnostmi, lojalnosti med domačini in tujci ter kozmopolitizma v smislu izgrajevanja širše družbene skupnosti. Prevladujejo privilegirane razvite imigrantske družbe, njihova etnocentrična nacionalistična usmeritev. Te naše sodbe temelje na vedenju imigrantskih družb, ki dobivajo iz emigrantskih družb poceni delovno silo, kvalificirane delavce in strokovnjake, pri čemer enostransko upoštevajo interese svojega razvoja, s tem pa prizadevajo razvoj emigrantskih družb in hkrati zavirajo enakopravno mednarodno sodelovanje ter utrjevanje kohezivnosti širše mednarodne skupnosti.⁹

Imigrantska družba ima na voljo vrsto institucij, s pomočjo katerih vodi svojo imigracijsko politiko. Med njimi je gotovo najbolj pomembna država z vsemi značilnostmi, ki veljajo za državno intervencijo v sedanji fazi razvoja kapitalističnega sistema. Intervencija imigrantske države se začne že v fazi selekcije imigrantov, kjer veljajo ekonomska merila gospodarskih potreb lastnega razvoja in politična merila, kar vse povzroča neenakopraven položaj posameznih etničnih skupin imigrantov in emigrantskih družb v primerjavi z imigrantskimi.

Prvi sklop ukrepov politike imigrantskih držav izhaja iz ekonomskih potreb teh družb. Potrebe po delovni sili oblikujejo fleksibilno določene

⁸ P. Klinar: *The Characteristics of Present — Day. Intra — European Migrations which are Significant for Migration Policy*, Konferenca ISA, Dunaj, 5.—8. maj 1975 (razmnoženo).

— Zvezna konferenca SZDLJ: *Politika zaposlovanja in položaj naših državljanov na občasnem delu v tujini*, Beograd, 1973 (razmnoženo).

⁹ P. Klinar: *Nekaj teoretičnih izhodišč za sociološko raziskovanje mednarodnih migracij*, CJM MK — FSPN, Ljubljana 1973, str. 82—83.

kvote za posamezne sektorje gospodarstva, ki veljajo, dokler ne nastane problem brezposelnosti. Sektorji gospodarstva z nizko stopnjo produktivnosti in nizkimi dohodki delavcev dobivajo manjše kvote imigrantskih delavcev, hkrati pa regulirajo priliv delovne sile tudi ukrepi, po katerih so delodajalci, ki zaposlujejo tujo delovno silo, dolžni prispevati sredstva za gradnjo stanovanj in drugih objektov družbenega standarda za imigrantske delavce. Tako kaže, da takšni ukrepi v glavnem izhajajo iz tega, da je imigracija predvsem zaposlitveni problem, ki je odvisen od ekonomskega položaja imigrantske družbe in od stanja na trgu delovne sile. Zaradi tega so ob tem konceptu zapostavljeni drugi vidiki imigrantske politike (socialni, kulturni, politični, demografski itn.)¹⁰

Drugi sklop ukrepov imigrantskih družb izhaja iz ekonomskih in političnih interesov teh držav. S tako imenovanimi licenčnimi dovoljenji za opravljanje nekaterih poklicev strokovnjakov, kjer so naštetih različni pogoji, ki jih morajo ti izpolnjevati, opravljajo imigrantske države selekcijo teh vrst imigrantov. Imigrantske države imajo na voljo tudi tako imenovana poklicna licenčna dovoljenja za opravljanje različnih poklicev v storitvenih dejavnostih, s katerimi lahko izločijo posamezne imigrante ali imigrante neke etnične skupine pri opravljanju različnih poklicev v teh dejavnostih. Poznamo tudi prostovoljna licenčna dovoljenja za pridobitev nekega poklicnega naslova, ki jih prav tako lahko štejemo med regulacijske ukrepe, s katerimi imigrantska država uravnava svojo imigracijsko politiko. Imigrantske države razpolagajo še z drugimi regulacijskimi ukrepi, ki zadevajo selekcijo imigrantov v zvezi z opravljanjem poklicev. So številni poklici, ki jih tujci ne morejo opravljati in ki so prihranjeni le za državljane imigrantske države. Za opravljanje nekaterih poklicev se je treba včlaniti v sindikat ali v profesionalno združenje, od tega je odvisna izdaja licenčnega dovoljenja. Iz vsega povedanega izhaja, da imigranti kot tujci ne morejo avtomatično vstopiti v nekatere poklice, za katere so sicer kvalificirani. Imigrantske države predpisujejo za imigrante posebne omejitvene pogoje za opravljanje nekaterih poklicev, s katerimi opravljajo selekcijo imigrantov z ekonomskih in političnih izhodišč, ki so strožji v času ekonomskih kriz teh družb ter odvisni od trenutne politične situacije.¹¹

Poznana tehnika iz vrste ukrepov, ki upoštevajo ekonomske in politične interese imigrantskih držav je sistem kvot. V zgodovini je imigrantska država (na primer, ZDA) s temi ukrepi uresničevala politiko etnično-rasne in kvalifikacijske diskriminacije imigrantov. Prednostni sistemi kvot, kot so danes uveljavljeni, dajejo prednost kategorijam imigrantov, ki imajo bližnje sorodnike v imigrantski družbi, kjer so že pridobili državljanstvo ali pravico za trajno bivanje. Med prednostne kate-

¹⁰ Mehrländer: Migration Policy in the Federal Republic of Germany, Konferenca ISA, Dunaj, 5.—8. maj 1975 (razmnoženo).

¹¹ Lee: Occupational Restrictions Affecting Immigrants to the USA, Konferenca ISA, Dunaj, 5.—8. maj 1975 (razmnoženo).

gorije sodijo potem poklici posebnih strokovnih (znanstvenih, umetniških) usposobljenosti ter kategorije poklicev, po katerih je izrazito povpraševanje v imigrantskih državah. Razumljivo je, da so uvrščeni med prednostne imigrante tisti, ki imajo svoj kapital, katerega nameravajo prenesti v imigrantsko državo in tam začeti s proizvodnjo ali storitveno dejavnostjo. Med prednostne kategorije pri sprejemu imigrantov uvrščajo imigrantske države končno tudi kvoto političnih beguncev.

Selekcijski sistemi imigrantskih držav so naravnani tako, da pridobijo delovno sposobne (po možnosti z želenimi kvalifikacijami in zagotovljeno zaposlitvijo), zdrave, mlajše, primerno izobražene imigrante, ki obvladajo jezik imigrantske družbe ali ki se bodo hitro uspeli akulturirati. Na splošno velja, da imigranti ne smejo ogroziti zaposlitvenih interesov domačinov, ki imajo v konkurenci z njimi prednost pri zaposlovanju.¹² S selekcijo imigrantov si imigrantske države zagotovijo še druge kvalitete imigrantov, kamor sodijo seveda tudi moralna neoporečnost in politična pripadnost. Razpolagajo z učinkovitimi filtri, s pomočjo katerih lahko izločijo, na primer, pripadnike radikalno-revolucionarnih slojev in s tem zavarujejo svoj sistem pred nosilci revolucionarnih sprememb.¹³

Imigrantske države aktivno uresničujejo svojo migracijsko politiko tudi potem, ko so opravile selekcijo imigrantov. Sprejemajo vrsto zakonskih omejitev, ki prizadenejo imigrante. Mednje sodi: izgon, s katerim kaznujejo imigrante, ki se pregrešijo zoper predpise. Nevarnost izgona je nenehen pritisk nad imigranti, še posebej zato, ker ta ukrep kot sredstvo imigrantske politike lahko prizadene imigrante, ne da bi bili subjektivno krivi. Imigrantska država omejuje politične pravice imigrantov, ki ne morejo opravljati vseh političnih funkcij. Ti morajo dobiti posebna dovoljenja za menjavanje delovnih mest pred pretekom določenega roka. Nekatere imigrantske države zahtevajo dovoljenja tudi za pridobivanje lastnine nepremičnin ali pomembnejših proizvodnih sredstev. Potem ko preteče nekaj časa, zahtevajo imigrantske države za posamezne kategorije imigrantov podaljšanje delovnih dovoljenj. Strožji predpisi veljajo za imigrante pri dodeljevanju kreditov. Še posebej prizadenejo imigrante omejitve, s katerimi je preprečeno ali otežkočeno, da bi njihovi družinski člani prišli v imigrantsko državo.¹⁴

Sodobna migracijska politika je organizirana enostransko tako, da koristi predvsem imigrantskim državam, kar je bilo razvidno iz vrste regulacijskih ukrepov, s katerimi te države razpolagajo in uresničujejo

¹² Richmond: Canadian Immigration: Recent Developments and Future Prospects, Konferenca ISA, Dunaj, 5.—8. maj 1975 (razmnoženo).

¹³ P. Kliner: Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi, CJM MK — FSPN, Ljubljana 1974, str. 107—113.

— International Migration 1945—47, ILO, Geneva 1959, str. 212—230, 268—285.

— D. Taft: International Migration, New York 1955, str. 397—440.

¹⁴ A. Rose: Migrants in Europe, The Univ. of Minnesota, Minneapolis 1967, str. 56—84, 88, 89.

— R. Weber: The Employment of Aliens in Germany, International Migration, 1,2/1965, str. 35—46.

svoje ekonomske in politične interese. Posledice prizadevajo predvsem imigrante, ki trpijo najrazličnejše oblike izkoriščanja, diskriminacije in segregacije. Ne moremo mimo oblik diskriminacije imigrantov na področju zaposlovanja, stanovanjskih pogojev, šolanja, socialne in politične participacije, socialno zdravstvenih storitev, postopkov državnih organov itd. Pojavi etnične stratifikacije, ki nastajajo v odnosih med imigranti in domačini ter med različnimi etničnimi skupinami imigrantov, povzročajo izbruhe konfliktov, nasprotij s predsodki in stereotipi med depriviligirano imigrantsko etnično manjšino in dominantno privilegirano večino domačinov na eni strani in med različnimi etničnimi skupinami imigrantov na drugi strani, kar ogroža kohezivnost imigrantske družbe kot celote. Ker štejejo razredne konflikte kot najgloblji vir konfliktov med imigrantsko manjšino in dominantno večino, ki odsevajo tedaj v konfliktih etnične stratifikacije, je mogoče razumeti resno skrb imigrantskih držav za ohranitev obstoječega sistema in delovanje svojih družb. Spričo tega ni naključje, da del organiziranih kontrolnih ukrepov sodobnih imigrantskih držav teži k temu, da bi imigrantom zagotovili njihove pravice, odpravili grobo diskriminacijo in segregacijo, zagotovili življenjske in delovne razmere ter olajšali procese njihove akomodacije in adaptacije na novo socialno in kulturno okolje.¹⁵

Iz dosedanjega razmišljanja o naravi sodobnih organiziranih migracij je mogoče spoznati, kakšne socialne, ekonomske in politične posledice ima tak tip migracij za notranji razvoj imigrantskih družb. Nedvomno je iniciativa na strani imigrantskih držav, ki regulirajo migracijske tokove tako, da jim prinašajo ekonomske koristi. Hkrati pa imigracije odpirajo znotraj imigrantskih držav številne probleme, konflikte in nasprotja. Imigrante in njihove skupnosti lahko štejejo med pomembne politične dejavnike v imigrantskih družbah.

Regulacijski ukrepi, kakršne uveljavljajo imigrantske države, pomembno vplivajo tudi na mednarodne odnose. Dejali smo že, da zaradi enostranosti teh ukrepov nastaja nekakšen nacionalizem in da so zastavljeni stvarni mednarodni interesi, temelječi na enakopravnosti imigrantskih ter emigrantskih družb in imigrantov ter njihovih skupnostih. Posebej vplivajo ukrepi imigrantskih družb na odnose med imigrantskimi in emigrantskimi državami. Čeprav prihaja med obema vrstama družb do sodelovanja in skupnih organiziranih ukrepov, ki zadevajo migracije, je treba ugotoviti, da za to sodelovanje ni mogoče reči, da je zadovoljivo. Dva osnovna razloga otežujeta ali onemogočata enakopravnost medsebojnega sodelovanja. Prvi je: dominacija interesov imigrantskih držav v zvezi z reguliranjem sodobnih migracij, drugi razlog pa je v nasprotovanju in-

¹⁵ P. Klinar: Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi, CJM MK — FSPN, Ljubljana 1974, str. 109—110.

— A. Rose: Migrants in Europe, The Univ. of Minnesota, Minneapolis 1967, str. 44—56.

— U. Mehrländer: Migration Policy in the Federal Republic of Germany, Konferenca ISA, Dunaj, 5.—8. maj 1975 (razmnoženo).

teresov med imigrantskimi in emigrantskimi družbami, ki zadevajo kategorije migrantov in njihovo trajnost ali občasnost migriranja, o čemer smo razpravljali na začetku tega poglavja. Sodimo, da oba razloga tudi preprečujeta razmah možnosti, ki jih nudi navzočnost imigrantov za sodelovanje med emigrantsko in imigrantsko družbo. Hočemo reči, da mednarodne migracije lahko izrazito prispevajo k mednarodnemu sodelovanju, izmenjavanju kultur, odpravljanju etnocentrične zaprtosti, širjenju horizontov, toleriranju različnega, razvijanju solidarnosti in sodelovanja.

Kakšno emigracijsko politiko lahko vodijo emigrantske države, kakšne ukrepe imajo na voljo in kakšne posledice povzroča organizirana emigracija? Predvsem je treba omeniti, da v emigrantskih družbah opuščajo liberalno neorganizirano politiko odprtih vrat. Do tega so prišle zaradi negativnih socialnoekonomskih posledic, ki so nastajale zaradi odhoda emigrantov v teh družbah, težavnega socialnoekonomskega položaja emigrantov in ukrepov imigrantskih držav. Restriktivna emigracijska politika, prav tako kot spontane oblike emigracij, ni učinkovita. Emigranti najdejo ilegalne kanale in v sodobnih pogojih mednarodnega prometa in komunikacij je skorajda nemogoče zapreti državne meje. Perspektiva je tedaj v selektivno-usmerjeni emigrantski politiki, ki si prizadeva, da bi ukrepi emigrantske države spodbujali in organizirali odhod kategorij predvsem manj kvalificiranih, nezadostno zaposlenih ali nezaposlenih emigrantov iz manj razvitih in prenaseljenih območij in da bi hkrati skrbeli za njihove življenjske razmere v tujini v sodelovanju z imigrantskimi družbami ter omogočali njihovo vračanje domov. Hkrati pa si emigrantske družbe prizadevajo, da bi dobile kategorije kvalificiranih v domačem okolju ustreznih delovnih mest, dohodek, možnost socialne promocije in participacije, zagotovljeno socialno varnost itn., da tako preprečijo odhod teh kategorij v tujino. Velja, da je politika zagotavljanja življenjskih in delovnih razmer učinkovita v preprečevanju odhajanja emigrantov, ki so nosilci razvoja in da so administrativni prepovedni ukrepi emigrantskih držav navadno neučinkoviti. Le s socialno ekonomskimi ukrepi, ki zagotavljajo življenjske in delovne razmere je mogoče omejevati ali izločati dejavnike potiskanja iz emigrantskih družb in paralizirati dejavnike privlačenja v imigrantske družbe. Emigrantske družbe pa se pri tem srečujejo s problemi, ki jih je težko premostiti. Njihov ekonomski razvoj zaostaja za razvitimi imigrantskimi družbami in v njih so nenehno navzoči dejavniki odbijanja in privlačenje v ekonomsko razvitejšo družbo. Svojo emigrantsko politiko morajo te družbe zaradi dominacije imigrantskih držav prilagajati njihovi enostransko usmerjeni migracijski politiki. Tudi pri remigracijski politiki imajo emigrantske države težave. Težko jo načrtujejo, saj v času recesije imigrantske države pošiljajo domov veliko migrantov. Pri sklepanju bilateralnih sporazumov med emigrantskimi in imigrantskimi družbami ekonomsko manj razvite emigrantske družbe niso dovolj močne, da bi se lahko postavile za svoje interese in interese svojih imigrantov. Imigrantske družbe potem bileralnih ali mednarodnih spo-

razumov ne spoštujejo, jih po svoje razumejo ali uvažajo tujo delovno silo ne glede na dosežene sporazume.

Ukrepi emigrantskih držav skušajo upoštevati že v prvem poglavju omenjene socialnoekonomske posledice emigracij. Usmerjajo emigracije s tem, da te postanejo del načrtovanja družbenoekonomskega razvoja, kar zahteva selekcijo emigrantov in njihovo organizirano odhajanje na tuje. Elementi organiziranosti se kažejo v zbiranju domačih ponudb in zunanjega povpraševanja, v medsebojnem usklajenju in usmerjanju teh ponudb, hkrati pa v upoštevanju potreb razvoja emigrantske družbe in interesov emigrantov. Sem sodijo organizirane kulturne, zaščitne, informacijske in druge dejavnosti med emigranti na tujem in stimuliranje ter usmerjanje remigracij s finančnimi, davčnimi, carinskimi, zaposlitvenimi, stanovanjskimi in drugimi ukrepi. Ne gre prezreti prizadevanj emigrantskih držav za pridobitev mednarodnih sredstev, sredstev od presežka dela, ki ga emigranti ustvarjajo v imigrantskih družbah od teh družb; s pomočjo vlaganja javnih družbenih sredstev skupaj s prihranki emigrantov, je mogoče z racionalnimi naložbami pospeševati razvoj področij, od koder odhajajo emigranti. V ta sklop delovanja emigrantskih držav sodi tudi sodelovanje z imigrantskimi državami tako, da te države imigrante, potencialne remigrante kvalificirajo, v skladu s kvalifikacijskimi potrebami emigrantskih držav, kamor se remigranti vračajo.¹⁶

Emigrantske države pri urejanju emigracij izhajajo tudi od mnogoterih političnih posledic, ki jih emigracije povzročajo. Omeniti velja, da množične emigracije lahko povzročajo politične probleme, saj odsevajo politično nestabilnost in neučinkovitost sistema. Hkrati pa emigracije lahko tudi pomagajo, da se razbremenijo politične napetosti, ki se kumulirajo zaradi kriznih ekonomskih situacij (brezposelnost, razredni konflikti, regionalni pritiski). Neredko so emigracije za vodilni razred olajšanje, saj zaradi množičnega odhajanja delavskega razreda, njegovih kvalificiranih, zavednih slojev, slabi revolucionarnost proletariata v emigrantskih razrednih družbah. V sklop političnih posledic sodijo tudi narodno-obrambne posledice. Obrambna sposobnost lahko postane ogrožena, za emigrantsko družbo strateško pomembna področja se lahko izpraznijo, med rezervnimi oficirskimi kadri in kadri, usposobljenimi za posebne tehnične strokovne službe nastajajo vrzeli. Spričo tega emigrantske države posebej urejajo emigriranje vojnih obveznikov in rezervnih vojaških kadrov. Pri emigrantski politiki velja upoštevati tudi demografske posledice, posledice v družinskem življenju (ločene družine, otroci brez staršev), posledice, ki nastajajo zaradi intenzivnega dotoka idej iz tujine, in še številne druge socialnopolitične in kulturne posledice.¹⁷

¹⁶ I. Baučić: Migration Policy in Yugoslavia after WW 2, Konferenca ISA, Dunaj, 5.—8. maj 1975 (razmnoženo).

— Zvezna konferenca SZDLJ: Politika zaposlovanja in položaj naših državljanov na občanskem delu v tujini, Beograd februar 1973 (razmnoženo).

¹⁷ P. Klinar: Nekaj teoretičnih izhodišč za sociološko raziskovanje mednarodnih migracij, CJM MK — FSPN, Ljubljana 1973, str. 78—80.

BOŠTJAN MARKIČ

Kako deluje delegatski sistem

Od domnev k ugotovitvam

I

Približno leto in pol je minilo, odkar smo institucionalno umestili delegatske donose. Čeprav je delegatski sistem razgibal naše politične odnose, seveda nihče ne more trditi, da se že v celoti in poglobljeno uresničuje. V nekaterih izsekih in ravneh družbe se mu še ni posrečilo, da bi se prebil iz životarjenja v resnično doživetje. Ne velja pozabljati, da delegatski sistem ni samo naš veliki zgodovinski cilj, ampak tudi neposredna in sprotna naloga vsakega razdobja razvoja družbenega samoupravljanja. Sodobno obdobje prizadevanj za uveljavitev združenega dela je obenem prvo začetno obdobje uveljavljanja delegatskih odnosov v Jugoslaviji z vsemi vsebinskimi vključenostmi in posledicami, ki iz te nesporne ugotovitve izvirajo. Zato velja biti stvaren v pričakovanjih in ne nestrpen, če se še ne uresničuje tisto, kar je cilj in optimum. Povedano pa ne pomeni, da bi zaradi tega lahko bežali stran od neorokavičenih ocen delovanja delegatskega sistema. Seveda ne moremo trditi, da sploh ne naletavamo na takšne strukture, ki so še vedno nepriznavalno razpoložene do delegatskega sistema kot takšnega, ali na takšne skupine, ki delegatski sistem sprejemajo samo do tiste mere, ki jim omogoča, da ga izigrajo, sicer pa pričakujejo kaotično zmedo delegatskih odnosov. A vendar, zaradi odporov in soočanj s takšnimi gledišči in zaradi pomislekov, da ne bi tudi sami s sicer ustvarjalno kritičnostjo »objektivno« podpirali takšnih stališč, nam seveda še zdaleč ne kaže dajati položajnih analiz uresničevanja delegatskih odnosov. Delegatski sistem ni le družbenopolitični okras več na političnemu sistemu, temveč njegova opredeljujoča prvina, ki prav zato zasluži, da ga objektivno in brez kakršnihkoli apriornih predsodkov pravično ovrednotimo.

Ideja in praksa delegatstva prodira v zavest jugoslovanskih občanov in domnevamo, da je zdaj, konec 1975. leta, močnejše zasidrana, kot so bila pričakovanja občanov o tem, kaj bo prinesla prihodnja uveljavitev delegatskih odnosov, ki so jih izrazili občani Slovenije konec 1973. leta. Tedaj je namreč Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih

komunikacij pri FSPN¹ v Ljubljani v okviru ankete »Slovensko javno mnenje 1973« postavil v raziskavi tudi tole vprašanje:

Kakor verjetno veste, bo nova ustava uveljavila delegatski sistem; kaj sodite o njegovi uvedbi, kaj bo pri tem prišlo najbolj do izraza? (možni so bili trije odgovori)

— delovni ljudje (občani) bodo imeli neposrednejši vpliv na odločanje	28,1
— delegacije in delegati bodo preveč številni, zato bo njihovo delo zelo težavno in neuskkljeno	6,5
— stiki med delegati ter delovnimi ljudmi (občani) bodo tesnejši, pogostejši	29,5
— ravno tako bo kot prej, ko smo imeli poslance	4,9
— zmanjšalo se bo število »poklicnih« funkcionarjev	5,5
— delegati bodo bolj odgovorni pred občani, kot so poslanci in odborniki	22,0
— povečal se bo predvsem vpliv vodstev družbenopolitičnih organizacij	9,4
— ne vem, kaj je to delegatski sistem, nič ne vem o tem	53,1
— brez odgovora	1,2

Čeprav smo bili takrat v času močno razgibane ustavne razprave, v katero so bile močno vprežene vse naše družbenopolitične organizacije in sredstva množičnega obveščanja, je bilo vendar veliko občanov, ki sploh niso nič vedeli, kaj naj bi bil delegatski sistem. To kaže, da do nekaterih sestavin slovenskega prebivalstva vednost o delegatskem sistemu takrat sploh ni prodrla. Sicer so se pričakovanja občanov pretežno osredotočala okoli pozitivnih in družbeno sprejemljivih določilnic novega delegatskega sistema (neposrednejši vpliv na odločanje, stalni stiki med družbenim temeljnikom, tj. med tako imenovano »družbeno bazo« in delegati, večja odgovornost) in izdatno manj ob negativnih usedlinah in prvinah »starega« sistema (forumski vpliv, neuskkljenost, drobljenje v zvezi z delovanjem delegatskega sistema).

II

Dosedanje ocene o delovanju delegatskih odnosov, ki so jih pripravili v delovnih telesih CK ZK Slovenije in v skupščini SR Slovenije, so prvi analitični prikazi uveljavljanja delegatskih razmerij na Slovenskem in so tudi pomembno izhodišče za družbenopolitično akcijo. Tudi slovenski tisk, naj v zvezi s tem omenimo rubriko v Delu »Delegati govore«, je šteti kot gradivo, ki bi ob primernem politološkem razčlenjevanju pokazalo na posamezne izseke delovanja delegatskega sistema. Očitno pa je, da bi dodatne in bolj poglobljene osvetljave delegatskih razmerij moglo

¹ Glej v zvezi s tem sumarno poročilo »Slovensko javno mnenje 1973«, izdal CJM MK pri FSPN, Ljubljana, januar 1974, nosilec raziskave N. Toš.

dati le znanstveno raziskovalno spremljanje delegatskih razmerij pri nas, kar se tudi intenzivno pripravlja. To nam bo omogočilo, da bomo prešli od domnev k znanstvenim ugotovitvam, da bomo spoznali, kako se delegatski sistem giblje med institucionalno možnostjo na eni in dejansko danostjo na drugi strani.

Že dosedanje spremljanje delegatskega sistema nam pokaže, da delegatski sistem obstoja in deluje kot tudi sicer celoten družbenopolitični sistem v naših konkretnih razmerah, v skladu z doseženo stopnjo družbenoekonomskega in družbenopolitičnega razvoja. To tedaj pomeni, da razčlenitve uveljavljanja delegatskih razmerij ni mogoče popolnoma iztrgati iz delovanja celotnega sistema in ga obravnavati kot ločen »sektor« sistema. Dosedanje spremljanje uresničevanja delegatskega sistema pokaže, da ga pri tem stanju boja za uveljavitev združenega dela zavira in omejuje zlasti splošna relativna nerazvitost samoupravnih odnosov, kar je predvsem posledica delovanja birokratskih in tehnokratskih struktur; še vedno premajhna organiziranost delavskega razreda; pojavi tistega družbenega razlikovanja, ki ne temelje na delu. Pri graditvi zamisli delegatskega sistema smo izhajali iz ocen slabosti in nesprejemljivosti predstavniškega sistema in etatiističnega socializma ter iz razčlenitve »poslanskega« sistema, kot smo ga uveljavili pri nas do 1974. leta. Zato nam kaže pri ocenjevanju sedanjih izkušenj uresničevanja delegatskih odnosov izhajati iz tega, kako smo (in če smo) te slabosti presegli, koliko smo se že oddaljili od predstavniških sistemov, ki smo jih formalno (institucionalno) zavrgli.

Često se sprašujemo — prav v primerjavi s stanjem pred letom 1974 — v čem je dosednji bistveni vsebinski premik, ki smo ga s postopnim uresničevanjem delegatskega sistema dosegli? Osrednji vsebinski premik in prodor pri uveljavljanju delegatskih razmerij do danes bi videli v tem, da smo z njim (v SR Sloveniji pa še zlasti z dinamično delegacijo) preprečili uveljavljanje politično pluralističnih teženj tako na ravni federalnih enot kot tudi na ravni federacije, ki jih je prejšnji poslanski sistem kljub omejitvam vendarle omogočal.² Politično pluralistične težnje so izhajale iz pojmovanja demokracije kot procesa političnega tekmovanja, kjer naj bi se enako uveljavili vsi navzoči politični interesi. Z odpravo politično pluralističnih teženj smo se bistveno odmaknili od logike parlamentarnega boja. Delegati niso več splošni politični predstavniki in danes so bolj kot prej navzoči interesi družbenega temeljnika (»družbene baze«), kar pa še ne pomeni, da ni težav, ko se ti interesi artikulirajo v dejavne odločitve. Združenemu delu se za člane skupščin družbenopolitičnih skupnosti nič več »ne nudi« le nekoliko garnitur profesionalnih političnih predstavnikov, temveč nastopajo delegati, ki imajo iste »proizvodne«, »teritorialne« in »interesne« značilnosti kot sama družbena baza. Ves ta omenjeni premik je seveda pomemben, je pa še vedno malo v primerjavi

² Ob tem seveda ne zanemarjamo tudi vseh drugih okoliščin in ukrepov, ki so se uveljavili v globalnem političnem sistemu, saj je delegatski sistem sestavni del celotnega političnega sistema.

s tistim, kaj vse nameravamo doseči z delegatskim sistemom. Tu si moramo seveda spet priklicati v spomin našo prejšnjo ugotovitev v tem zapisu, da je uresničevanje delegatskega sistema tako naš »etapni« kot tudi »končni« cilj in da razvoja — pred očmi imamo socialno strukturo jugoslovanske družbe in stopnjo samoupravne politične kulture — ni mogoče prehitovati. Očitno je tedaj, da je uveljavljanje delegatskih odnosov odvisno od rešitve vrste družbenih problemov in predpostavk, ki jih je možno uspešno reševati samo na daljši rok. Razvoj delegatskih odnosov bo šel sorazmerno z našim celotnim družbenopolitičnim razvojem. Naše prepričanje glede tega, da se bodo nekateri problemi uspešno reševali na daljši rok, pa nas ne sme demobilizirati, da ne bi že danes postorili tistega, kar je v sedanjem obdobju mogoče.

III

Naša posebna pozornost je usmerjena v analizo, kako delegatski sistem onemogoča težnjo po odtujevanju dohodka od združenega dela in kako delegatski sistem soustvarja pogoje, da združeno delo odloča o sredstvih družbene reprodukcije. Sprememba v položaju delavca glede razpolaganja z dohodkom je eno izmed izjemno pomembnih meril za ocenjevanje uspešnosti delegatskega sistema v celoti. Pokaže nam, ali smo prodrli v bistvo, ali pa delegatski sistem ostaja zgolj ovojnina. To vprašanje nas miselno usmerja na problem odločanja v delegatskem sistemu nasploh, vse od ravni TOZD-ov do ravni skupščin družbenopolitičnih skupnosti. Delegatski sistem daje združenemu delu velike možnosti za odločanje: prav tako pa je mogoče z delegatskim sistemom, če notranje ni povezan in če iz drobirja posebnih interesov ne izluščimo splošnega družbenega interesa, še kako lahko uspešno manipulirati, kar je tudi pokazala zdajšnja izkušnja zadnjega leta in pol. Delavci v združenem delu uveljavljajo svojo eksistenco na temelju dela, vendar osnova iz dela je zelo razlikovana, ljudje opravljajo zelo različne vrste dela, z vsemi posledicami, ki iz tega izvirajo za uspešno ali neuspešno delovanje delegatskega sistema. Pri ocenjevanju delegatskih odnosov ne smemo nikoli pozabiti na vključenost v družbeno organizacijo dela in delitev dela.

Naša neposredna opažanja dosedanjega uresničevanja delegatskega sistema nas vodijo v domnevo, da je družbeno odločanje v delegatskem sistemu zelo kompleksno in čestokrat močno zapleteno, kar je posledica zelo velikega števila subjektov v delegatskem procesu odločanja in posledica težav ter zapletenosti pri usklajevanju številnih interesov in potreb. Sprejemanje odločitev v procesu delegatskega odločanja je posledica vloge, moči in vpliva različnih subjektov, ki so v procesu delegatskega odločanja sodelovali (od družbenega temeljnika, delegacij, delegatov, skupščin družbenopolitičnih skupnosti in njihovih organov). Pokazalo se je, da ni enostavno izluščiti iz labirinta samodejnosti in iz organiziranega pritiska družbeno racionalno jedro, ki bi rabilo kot sprejemljiva in utemeljena podlaga za odločitve. Število medsebojnih zvez med subjekti de-

legatskega sistema ni vedno racionalno, prihaja do potrebnih, pa tudi do nepotrebnih interakcij, do »podajanja žogice« iz enega telesa na drugega, tj. do prelaganja problematike z ramen enega organa na ramena drugega ipd. Vse to delegatski sistem izjemno zapleta. Neučinkovitost v odločanju pomeni upočasnenje odločanja, privede prej ali slej — zato imamo dovolj primerov na različnih ravneh — do tega, da v proces odločanja nemalokdaj posežejo tisti subjekti in organi, ki niso temeljni nosilci delegatskega odločanja. To se potem tudi skuša »uravnotežiti« z različnimi »hitrimi postopki«; včasih se prav »po hitrih postopkih« rešujejo poglavitne zadeve. Praksa je pokazala, da se tudi v sedanjem institucionalno uveljavljenem delegatskem sistemu še nismo otesili vpliva »izvensistemskih« dejavnikov na delegatska razmerja, kot so razne neformalne skupine, »ugledni«, »vplivni« posamezniki ipd.

Za delegatski sistem je še kako pomembno, da je odločanje v delegatskih telesih dobro načrtovano in pravočasno, da delegati vedo, kaj je odločanje, o katerih vprašanih in kdaj jih v prihodnje čaka, da bi se lahko pripravili in razdelili delo. Seveda marsikdaj aktualnost in izostrenost družbenopolitičnega trenutka narekuje tudi sprotno odločanje, vendar pa bi morali kar najbolj omejevati — sicer tudi v širših svetovnih razmerjih — priznani jugoslovanski smisel za improvizacije vseh vrst. Dosedanji razvoj delegatskega sistema je pokazal, da so delovni ljudje spodbujeni, če dejansko odločajo; »odločanje« o že sprejetih odločitvah, ki so jih v bistvu že apriorno pripravila razna posvetovalna in druga »pomozna« telesa,³ pa izvorni delegatski sistem osiromaši na vlogo tistega, kateremu se nekaj naroča, ali na vlogo telesa, ki je le informiran, ki se mu le nekaj »daje na znanje«. To vodi do utrujenosti in do apatičnosti v družbenih procesih. Ob tem pa velja seveda na podlagi dosedanjih izkušenj pripomniti, da ne bodo vsi občani nikoli zainteresirani za vse probleme.

Vprašanje pripravljenosti odločanja delovnih ljudi in občanov v delegatskih procesih je povezano tudi z vprašanji vrednostnega sistema naše družbe. Ali so si naši ljudje že pridobili takšen vrednostni sistem, ki jih usmerja v to, da se družbenopolitično angažirajo, da delegatsko odločajo in da so zato pripravljeni žrtvovati tudi svoj prosti čas? Ali pa jih je do te mere nagrizla porabniška miselnost, da prosti čas napolnijo raje z drugimi pridobitnimi dejavnostmi?

Dnevni redi teles, ki delegatsko odločajo, so še vedno preobsežni in prenapolnjeni. Če naj delegatski sistem polno zaživi, se bo v teh telesih bolj kazalo usmerjati na družbeno pomembne, odločujoče odločitve, tj. takšne, ki zadevajo v jedro, v srčiko vprašanj, na odločitve, ki kažejo smer razvoja, ki zadevajo bistvene zahtevke in potrebe ljudi, in se ne zapletati in zamotavati ob obrobnih, drobnih, površinskih vprašanih. Vsako univerzalistično odločanje, vsako »omnibus« odločanje vodi pogo-

³ Razpon delovanja različnih posvetovalnih teles se pne od nasvetov in pomoči delegatom do apriornega prejudiciranja odločitev delegatov.

stokrat v — odločanje o ničemer. Vse to postavlja v ospredje tudi vprašanje tehnologije pripravljanja stališč, sklepov, odločitev, kjer smo bili doslej še dokaj neboljani. V metodah pripravljanja stališč in sklepov se v zadnjem letu in pol še nismo kaj prida odmaknili od metod, ko smo še imeli poslance.

Domnevamo, da nam bodo študije primerov prav na tem področju pokazale, kako smo tu še delegatsko nerazviti.

Prav gotovo je ena izmed razlik med sistemom, ki smo ga imeli pred 1974. letom, in sedanjim delegatskim sistemom v tem, da zdaj delovni ljudje in občani neprimerno več sestankujejo in zborujejo kot prej. To ceno pa je vredno plačati samo v primeru, če se bo iz tega izoblikovala in izluščila taka naša praksa, da se bomo sčasoma po poti dejstev naučili — izhajajoč iz negativnih in pozitivnih izkušenj sedanjih zborovanj in sestankov — manj zborovati in sestankovati; in da bomo zato, ker bomo zborovali, bolj vsebinsko pripravljani in se bolj osredotočali na pomembna vprašanja. Skratka: da bomo dejansko odločali, ne pa samo formalno potrjevali ali ponavljali odločitve drugih teles. To bi pomenilo tudi hud udarec vsem birokratom in je zato prav tu pričakovati odpore in demagoške manipulacije. Doslej smo nominalno vključili v proces odločanja zelo veliko delovnih ljudi in občanov, številni ljudje imajo različne funkcije v mnogih in različnih telesih. A vendar se je njihova realna navzočnost v procesu odločanja še zdaleč ne pokriva s tistim, kar sistem predvideva, da bi bila njihova teža in moč v procesih odločanja. Tu je nasprotje med normativnim in stvarnim še zelo veliko in to kljub naporom družbenopolitičnih organizacij, ki so same subjekt delegatskega sistema in obenem tudi neke vrste vezno tkivo celotnega političnega sistema.

IV

V glavnem splošno priznana ugotovitev, ki jo široko razširjeno zasledimo pri vrednotenju prakse delegatskih odnosov, je v tem, da so gradiva, ki jih dobivajo delegacije in družbeni temeljniki ter številna samoupravna telesa, v svojem bistvu neprimerna in da niso v skladu s potrebami delegatskega sistema. Čeprav je seveda res, da moramo različno pristopati k posameznim vrstam gradiv za posamezne subjekte v delegatskem sistemu, je kot rdeča nit v gradivih navzoče to, da so preobsežna, čemur je dodana še ena »lastnost« gradiv: majhna stopnja razumljivosti. Gradiva pogosto tudi ne zajemajo problematike, o kateri je odločati celostno, tako da subjekti delegatskega procesa odločanja nimajo zavesti o smislu in še zlasti o možnih posledicah celokupne odločitve.

Izhajamo iz domneve, da bi po drugi strani (zelo) kratka gradiva tudi vzbudila odklonilen odmev subjektov delegatskega procesa odločanja, češ, na tej podlagi se spet ne da odločati, potrebna so takšna tehtna in zakrožena gradiva, ki dajo temelj za odločanje in na podlagi katerih bo mogoče sprejeti odgovornost za odločitve. Ali gre tedaj za kvadrature

kroga in kako prebiti nastali položaj? Vse kaže, da se bosta glede tega morali srečati in medsebojno približati a) na eni strani tehtnejše, utemeljeno, bolj skrbno izdelano in v funkciji delegatskega sistema pripravljeno gradivo in b) na drugi strani tako »vzgojen« in razgledan subjekt v procesu delegatskega odločanja, ki bo pripravljeno gradivo razumel, lahko o njem razpravljal in zavzemal stališča. S tem seveda nočemo trditi, da je tedaj delegatski sistem spet samo za »elito«, za »eksperte« ipd. in da bi se bilo treba vračati k splošno predstavniškemu elitizmu poslancev. Pod točko b) smo želeli opozoriti na dolgoročnost naloge in na relativno trajnost težav v zvezi s pripravljanjem in razumevanjem gradiv za odločanje v delegatskem sistemu, na potrebo po dinamičnem pristopu. Vse povedano seveda vključuje strokovno opremljenost in usposobljenost strokovnih služb, ki so pravzaprav vse do nedavnega delovale za potrebe poslankega sistema in še niso prilagojene delegatskemu sistemu.

Izobraževanje v posebnih tečajih za delegate je po našem mnenju sploh vprašljivo. Po naši sodbi je smiselno takšno izobraževanje udeležencev v delegatskem procesu odločanja, ki posega v družbenoekonomske in družbenopolitične procese, ti pa zadevajo vse delovne ljudi in občane, saj so vsi (vsaj) možni nosilci v delegatskih procesih odločanja.

V

Posebej odločujoče vprašanje za kakovost delegatskih odnosov je vprašanje pobude (iniciative) v procesu delegatskega odločanja. To vprašanje bi nam tehtneje osvetlila študija primerov, ki se jih slovenski družboslovci nameravajo lotiti v okviru znanstvenega raziskovanja delegatskih odnosov. Dosedanje izkušnje kažejo, da je pobud v družbenem temeljniku sicer veliko, lahko domnevamo, da mnogo več kot v obdobju poslanskega sistema. A te pobude se kasneje čestokrat zgube in se tudi takrat, ko so upravičene, ne izrazijo na ravni artikuliranih predlogov. Pogosto jim tudi strokovne službe kasneje dajejo takšen odtenek in obraz, da zgubljajo svojo izvirnost, prvoten namen in pomen. Dosedanja praksa tudi kaže, da odklonitev pobud ni prepričljivo in tehtno argumentirana, kar v razmerju do tistih, ki so pobudo dali, deluje izrazito zaviralno in tako povzroča družbenopolitično zavrtost občanov. To vprašanje se nam zdi pomembno za poglobljeno analizo še zlasti tudi z zornega kota oblikovanja temeljnih stališč delegacije. Raziskovalno, z analizo gradiva, z anketami in intervjuji bi veljalo preizkusiti domnevo, da pobude in predloge za oblikovanje temeljnih stališč delegacije daje zvečine »vodja delegacije« in manj drugi člani delegacije. Če bi se takšna praksa trdovratneje zalezla v naš sistem, bi to kaj lahko pomenilo, da smo skoz okno dobili nazaj starega poslanca, ki smo ga sicer skoz vrata odslovili.

Samo v tistih sredinah, kjer je samoupravljanje dobro razvito, kjer je stalen, tako rekoč dneven stik med delovno ali bivalno sredino in okoljem na eni ter delavskim svetom in svetom krajevne skupnosti na drugi strani ter delegacijo in delegati na tretji strani, smemo pričakovati močne

popbude in preobrazbe ter prevajanje teh pobud v osmišljene predloge, (ki potem rabijo kot zasnova za oblikovanje temeljnih stališč delegacije) tudi s strani organov upravljanja v delovnih in drugih samoupravnih skupnostih.

Dosedanje uveljavljanje delegatskih odnosov je pokazalo globoke učinke na celotni globalni družbeni sistem Jugoslavije. Delegatski odnosi pa se ne bodo zarastli v podlago, če ne bomo spreminjali tudi vrednostnega sistema naše družbe ter tudi ne brez vloge družbenopolitičnih organizacij kot ene izmed demokratičnih oblik artikulacije interesov delavskega razreda Jugoslavije. Delegatski sistem nam v nobenem primeru ne sme biti samo zunanja oblika, za katero bi se skrival star predstavniški sistem. Delegatski sistem se bo uveljavljal samo z realnostjo svoje učinkovitosti in z demokratičnim dinamizmom. V tem smislu ima lahko veliko perspektivo, čeprav seveda »sam po sebi« ne zmore rešiti vseh težav in občasnih napak našega družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema. Bilo bi pametno, če bi nam bilo jasno, da se z dosedanjo delegatsko institucionalizacijo in delegatsko prakso nismo dokopali do »končnih«, »najboljših« rešitev. Znanstveno raziskovalna analiza delegatskih odnosov nam bo lahko dala odgovor, kje pravzaprav resnično smo, kaj od danega ohraniti, kaj in kako spremeniti tisto, kar zavira, in nas glede tega popeljala od naših domnev k znanstvenim ugotovitvam.

SAVIN JOGAN

Nekaj pripomb na rob razpravam o naravi delegatovega mandata

Da ne bo nikakršnih nespোরazumov, je treba najprej ugotoviti in poudariti, da ima vprašanje odnosa med volivnim telesom in tistim, ki to telo predstavlja (zastopa) v skupščini, v pogojih delegatskega sistema bistveno manjši pomen kot npr. v politično-predstavniškem sistemu. Tam (in seveda tudi v našem nedavnem sistemu odbornikov in poslancev) obsega to razmerje pravzaprav vso vsebino sistema, ker praviloma neorganizirano volivno telo edino skoz svoj (bolj ali manj učinkovit) vpliv na poslanca (odbornika) vpliva tudi na vsebino odločanja v predstavniškem telesu. (V tem okviru se ne spuščamo v oceno, kakšen je vpliv vrhov političnih strank in t. i. neformalnih skupin zunaj tega razmerja na vedenje

poslanca, kar seveda to poenostavljeno shemo precej zaplete, vendar temeljna linija vpliva ostaja.) V delegatskem sistemu, ki je vgrajen v samoupravljanje kot celosten družbenoekonomski in družbeni sistem, se težišče oblikovanja stališč, artikulacije interesov, njihovega usklajevanja in oblikovanja skupnih stališč in rešitev nujno prenaša v temeljne samoupravne skupnosti in organizacije same, se uresničuje v aktivnosti članov teh skupnosti, v oblikovanju smernic za delegacije, v delu delegacij in v njihovem medsebojnem povezovanju in sodelovanju. Razmerje med delegacijo (kot institucionalnim členom sistema) in delegatom, ki prihaja v skupščino, je torej zadnji konec, zadnja faza tega procesa, ki si je izolirane sploh zamisliti ne moremo. Kljub temu pa razprava o tem členu delegatskega razmerja ni odvečna in zlasti ni neaktualna, kar je med drugim pokazalo tudi nedavno posvetovanje o delegatskem sistemu v Cavtatu.¹

Iz številnih razprav okoli oblikovanja nove ustave in iz ustave same nedvomno izhaja, da bi moral mandat delegata v skupščini preseči tako elemente togega imperativnega mandata (uporabljenega v obdobju stanovskih skupščin v začetnem razvoju parlamentarizma), kot tudi temeljne značilnosti t. i. prostega politično predstavniškega poslanskega mandata; mandat delegata bi naj prevzel nekatere posebnosti, ki so značilne za naš samoupravni sistem. Ob tej splošni usmeritvi pa je v ustavi zapisana (v 165. členu republiške in 141. členu zvezne ustave) določba, da so delegati pri opredeljevanju in glasovanju v skupščini samostojni, sicer pa ravnajo v skladu s temeljnimi stališči delegacije ali smernicami svoje temeljne skupnosti. Ob vsem tem se odpira vprašanje, kako je treba razumeti v praksi to samostojnost oziroma svobodo delegata v tem, nedvomno zelo pomembnem trenutku samoupravnega delegatskega odločanja, ko je treba vse prejšnje razprave, mnenja in stališča strniti v skupni odločitvi.

Vrsta razlogov govori za to, da je nujno to samostojnost delegata pojmovati zelo relativno ali zoženo. Že v ustavi je namreč na drugem mestu (137. člen zvezne in 160. člen rep. ustave) poudarjeno, da delegacija določa temeljna stališča razen za delo delegatov v skupščini tudi za njihovo sodelovanje pri odločanju. To pomeni, da je delovanje delegata tudi v končnem oblikovanju odločitve in njenem sprejemanju opredeljeno s splošnimi stališči, prek delegacije pa tudi s smernicami članov svoje temeljne skupnosti. Delegat torej ni samostojen v absolutnem smislu besede. Z druge strani je treba poudariti na tem mestu tudi temeljno izhodišče za opredeljevanje samoupravnega položaja človeka v naši ustavi, po katerem so nosilci celotnega samoupravnega (in oblastnega) odločanja delovni ljudje in občani samoupravno povezani v svojih temeljnih samoupravnih skupnostih in organizacijah, ne pa kot osamljeni posamezniki.

¹ Razprava s posvetovanja »Delovanje delegatskega sistema — izkušnje in aktualni problemi« v novembru 1975. O tem vprašanju so med drugim govorili na posvetu dr. E. Stavilec, dr. A. Fira, Z. Polič, K. Gligorov in pisec tega sestavka.

Iz vsega tega jasno izhaja, da kljub temu, da je v ustavi poudarjena samostojnost delegata — predvsem zaradi potrebe po iskanju najustrežnejših skupnih rešitev z izmenjavo stališč in dogovarjanjem delegatov — dejansko ne gre za prosti (svobodni) mandat delegata. V drugem primeru bi se utegnilo zgoditi, da delegat v tej točki, ki spada med najpomembnejše in hkrati najbolj kritične v celotnem procesu odločanja, nastopi mimo ali celo zoper stališča, smernice, s tem pa tudi interese delovnih ljudi, ki jih zastopa. Življenje pripelje in bo seveda še pripeljalo do situacij, v katerih bo potrebno tudi tako opredeljevanje delegata, vendar to nikakor ne bi smelo postati pravilo. In če že pride do take usmeritve delegata pri odločanju, je vsekakor treba sprožiti celoten mehanizem naknadnega obveščanja, pojasnitve in tudi odgovornosti delegata (in delegacije), ki smo mu danes le redko priča.

Zato da bi lažje ocenili praktične posledice preširoko pojmovane samostojnosti delegata, navajamo pojav, ki so ga posebej podčrtali na nedavnih regionalnih posvetih o delu skupin delegatov za republiško skupščino: v teh telesih, ki bi dejansko morala biti zgolj metoda dela oziroma usklajevanje stališč, se neredko dogaja, da delegati po izmenjavi mnenj zavrnejo predlog, stališče (amandma ipd.) posamezne delegacije kot neutemeljeno ali ustrezno, s tem da pogosto ta delegacija pred sejo zbora republiške skupščine ne more niti zvedeti za tak predlog, kaj šele, da bi ga z dodatno argumentacijo podkrepila ali pa — na podlagi razprave in pripomb v skupini delegatov — sama prišla do spoznanja, da je zares neustrezen, ker na primer ne upošteva interesov delovnih ljudi v drugih temeljnih skupnostih, splošnih družbenih interesov ipd. Do podobne situacije seveda še pogosteje prihaja, ko na sami seji zborov skupščin oblikujejo skupna stališča in odločitve.

Po mnenju, ki je bilo zlasti poudarjeno na že omenjenem posvetovanju v Cavtatu, bi morali pri odločanju v skupščini priti do realne rezultante stališč in predlogov delegatov (oziroma delegacij in temeljnih skupnosti). Kadar pa so ta stališča preveč heterogena ali si celo nasprotujejo, pa zlahka pride do tega, da se kot kompromisni in za vse edino sprejemljivi predlog upošteva tisti predlog, ki ga je v obliki osnutka ali predloga akta izoblikoval izvršni ali upravni organ, in to ne glede na dejstvo, da morda vprašanje, ki ga v tem aktu skušajo rešiti, v danem trenutku ni v življenjskem interesu delovnih ljudi v njihovih temeljnih skupnostih, in ne glede na to, ali predlagana rešitev resno upošteva interese, stališča in pripombe delegatov (delegacij). Zato utegne pretirano poudarjanje potrebe, da se v vsakem primeru in za vsako ceno pride do določene (kompromisne) rešitve v skupščini ob polnem soglasju delegatov — ne glede na stališča in pomisleke delegacij (delegatov), omrtviti še tisto skromno pobudo in samostojnost, ki jo delegacije ob podpori družbenopolitičnih organizacij postopoma začenjajo razvijati. Na drugi strani pa utegne poudarjanje takega, od delegacij in temeljnih skupnosti neodvisnega obnašanja delegatov še okrepiti tisto vlogo, ki jo imajo danes izvršilni in

upravni organi pri predlaganju stališč ter pri določanju prvenstvenih nalog, ki naj jih skupščina rešuje.

Po vsem tem se seveda nujno postavi vprašanje, ali lahko v drugačni situaciji, kot je danes, delegat resnično samostojno in odgovorno nastopa v skupščini, in ali to, da je vezan na stališča delegacije v nakazani smeri, ne utegne zavreti normalnega procesa usklajevanja stališč in oblikovanja skupnih odločitev. Ali se torej v situaciji večje vezanosti na stališča delegacije delegat lahko izrazi in uveljavi kot samostojna, ustvarjalna osebnost, ki prevzema nase del odgovornosti za oceno položaja in za opredeljevanje tudi v razmerah, ki jih delegacija ni mogla vnaprej predvideti?

Odgovor na to vprašanje vsekakor mora biti pritrdilen. Tako delegacija kot delegat in sleherni član temeljne skupnosti, ki sodelujejo pri oblikovanju in izražanju ter usklajevanju stališč, morajo biti v tem procesu odgovorni in ustvarjalni. Vendar pa, če se zadržimo pri vlogi delegata, pri njegovi samostojni, odgovorni vlogi, ne smemo gledati le na trenutek, ko glasuje za neko določeno stališče ali odločitev v skupščini. Posebej še v naši praksi zamenljivih (fleksibilnih) delegatov bo praviloma prav kasnejši delegat v skupščini tisti član delegacije, ki globlje prodre v obravnavo posameznega vprašanja že od prvih pobud in razprav dalje. In praviloma bo delegat tisti, ki v razpravah s člani delegacije in svoje temeljne skupnosti najbolj utemeljeno opozarja na vse bistvene vidike obravnavanega vprašanja, opozarja na potrebo, da se delegacija in temeljna skupnost ob oblikovanju svojih stališč in smernic seznanita s stališči in pogledi drugih organizacij in skupnosti ter s splošnimi družbenimi interesi, da bi tako v neki določeni meri skupaj ne anticipirali le nadaljnega toka razprav, temveč tudi elemente, ki bodo vplivali na oblikovanje in sprejemanje končne odločitve. Šele na taki podlagi bo mogoče dovolj jasno, dovolj realno, hkrati pa tudi dovolj natančno — ob tvorni aktivnosti člana delegacije, ki bo kasneje nastopil v funkciji delegata — določiti tudi smer in »demarkacijske linije« za njegovo razpravo in odločanje v skupščini. Te predpostavke bodo šele omogočile, da bo delegat resnično »alter ego« (drugi jaz) vseh članov temeljne skupnosti, ne pa zgolj pasivni prenašalec (tujih) stališč in zahtev. Hkrati pa, da bo v vseh točkah oblikovanja skupnih stališč tvorna, odgovorna osebnost, katere delovanje izhaja iz razvite samoupravne dejavnosti vseh samoupravljalcev in široke, vsestranske razprave v družbenopolitičnih organizacijah. Samo tako pojmovanje delegatovega mandata, položaja in vloge omogoča, da se črta odločanja in vpliva delovnih ljudi v bazičnih samoupravnih skupnostih na vse ravni in središča družbenega odločanja nikjer ne prekine, temveč da se, nasprotno, stalno krepi.

Ni odveč, če za konec opozorimo na Marxovo pojmovanje delegatskega mandata, ki ga na podlagi neposrednih izkušenj pariške komune leta 1871 v svoji Državlanski vojni v Franciji opredeljuje kot imperativni mandat. Nedvomno izraz sam ne označuje dovolj točno vsebine razmerja

med volivci in člani komune. Nedvomno so se tudi razmere od tega prvega poskusa, da bi vzpostavili delavsko vladavino, toliko spremenile, da ne kaže tako čvrsto opredeljevati tega mandata, kot je bilo potrebno v času obleganja delavskega Pariza leta 1871. Vendar je v celotnem toku pariške komune in tudi v Marxovi oceni vsebovana prav taka vezanost delegata na stališča občanov, vsestransko aktivnih in pripravljenih na delo in žrtve za urejanje skupnih zadev², da je po tej vsebinski plati večjo vezanost delegata (na račun njegove samostojnosti) vsekakor vredno poudariti ne le kot naše sedanje prizadevanje, temveč tudi kot zgodovinsko skušnjo in rdečo nit, ki je močno razvidna v vseh resnično delavskih, naprednih gibanjih in sistemih oblasti, zgrajenih na njihovi podlagi — od pariške komune prek Leninovih sovjetov do naših organov ljudske oblasti in sistema bolj razvitega samoupravljanja.

MARJAN ŠIFTAR

Uresničevanje zakona o visokem šolstvu

1. *Uzakonitev reforme*

Na podlagi ustavnega pooblastila iz 13. točke 321. člena ustave SRS in 25. točke 23. člena ustavnega zakona za izvedbo ustave SRS je skupščina SRS 29. aprila 1975 sprejela zakon o visokem šolstvu. Poudariti velja, da je skupaj z zbori skupščine SRS zakon o visokem šolstvu obravnavala in sprejela tudi skupščina republiške izobraževalne skupnosti: tako je bilo prvič v praksi delegatskega skupščinskega sistema uresničeno ustavno načelo, da »skupščine samoupravnih interesnih skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja, raziskovalne dejavnosti . . . odločajo enakopravno s pristojnimi zbori skupščine družbenopolitične skupnosti o vprašanjih s teh področij, ki so v pristojnosti te skupščine.« (175. člen ustave SRS.)

Novi zakon o visokem šolstvu, s katerim se ureja sistem visokega šolstva ter določajo splošni pogoji in način opravljanja vzgojnoizobraževalnih, znanstvenoraziskovalnih, umetniških in drugih dejavnosti visokega šolstva (1. člen), so dolgo, demokratično in temeljito pripravljali, v bistvu so ga začeli pripravljati že takoj po tem, ko je bil sprejet zakon

² Prim. npr. zapisnik zbora volivcev 4. pariškega okraja z dne 20. maja 1871 v knjigi: Izkušnje in nauki pariške komune 1871. Komunist, Ljubljana 1975, str. 165—188.

o visokem šolstvu leta 1969. Osnutek zakona je obravnavala in sprejela že poslanska skupščina (maj 1974). Rezultat teh priprav in naporov vseh, ki so sodelovali pri oblikovanju zakona ali so kakorkoli prispevali k njegovemu dokončnemu izoblikovanju, je zakon, ki je — širše gledano — pomemben nov člen, nov kakovostni prispevek k poglobljanju in pospeševanju celotne revolucionarne družbene preobrazbe, začete z novo ustavo. Za visoko šolstvo, za njegov družbeni položaj in vlogo, organiziranost in odnose, ki se v njem razvijajo, pa je novi zakon konkretno glede na dosedanjo zakonsko ureditev področja visokega šolstva pomembna revolucionarna prelomnica, pomembna nova kvaliteta. Zakon temelji na načelih nove ustave, ki jih ustvarjalno izpeljuje in konkretizira, hkrati pa vzpostavlja tudi normativni temelj za preosnovo visokega šolstva v skladu z zahtevami 10. kongresa ZKJ in 7. kongresa ZKS.

V resoluciji o vzgoji, izobraževanju in raziskovalnem delu, sprejeti na 7. kongresu ZKS, smo med drugim jasno zapisali, da se bo ZK »zavzela za takšen razvoj raziskovalnega dela in preobrazbo celotnega vzgojno izobraževalnega sistema, ki bo razredno utemeljena, ki bo prispevala k oblikovanju vsestransko razvitega, ustvarjalnega in svobodnega človeka in ki bo uveljavila vzgojo, izobraževanje in raziskovalno delo kot odločilne dejavnike razvoja proizvodnih sil in samoupravnih socialističnih odnosov« (Stališča in sklepi 7. kongresa ZKS, ČZP Komunist, 1974, stran. 119).

Zakon o visokem šolstvu hoče uresničiti prav ta cilj, kot se tudi v celoti ravna po jasni revolucionarni usmeritvi, nakazani na kongresih ZKJ in ZKS in po takrat z vso ostrino izraženi zahtevi, da je nujno celostno preobraziti sistem vzgoje in izobraževanja vključno z visokim šolstvom, ki je njegov sestavni del. Celostno, predvsem vsebinsko preobrazbo visokega šolstva pa narekujejo že tudi ustava, predvsem pa novi družbeno-ekonomski odnosi, ki se uveljavljajo na ustavnih temeljih. Zato lahko z vso upravičenostjo trdimo, da zakon, ki izhaja iz teh izhodišč in se podreja tem ciljem, uzakonja reformo visokega šolstva oz. omogoča, spodbuja in zahteva odločno, korenito, revolucionarno preobrazbo visokega šolstva, ki mora in more uspešno potekati edino v kontekstu preobrazbe celotnega sistema vzgoje in izobraževanja in celotne družbene preobrazbe na načelih nove ustave in izhodiščih kongresa ZKJ in ZKS.

2. Prvi koraki

Zakon o visokem šolstvu zavezuje v 98. členu visokošolske temeljne in delovne organizacije, njihove skupnosti, predvsem univerze, da morajo v šestih mesecih od takrat, ko začne zakon veljati, uskladiti svojo organizacijo in sprejeti samoupravne sporazume o združitvi ter statute ali jih uskladiti z določbami zakona. Usklajevanje organizacije in splošnih samoupravnih aktov je naloga, ki jo morajo visokošolske organizacije združenega dela in njihove skupnosti opraviti v določenem roku, kar pa se-

veda ne pomeni — in tega tudi ne bi smeli tako razumeti — da je to edina, najpomembnejša naloga, ki izhaja iz zakona o visokem šolstvu. V tem prvem šestmesečnem obdobju, odkar velja zakon, so sicer na visokošolskih organizacijah združenega dela usklajevanju organizacije in splošnih samoupravnih aktov z zakonom posvečali največ pozornosti — torej je bila to za ta čas najpomembnejša naloga. V kontekstu smotrov, sprememb in nalog, ki jih zahteva oz. opredeljuje zakon o visokem šolstvu, pa je »usklajevanje organizacije in splošnih samoupravnih aktov z zakonom« le ena izmed nalog. V tej nalogi lahko sicer vidimo le dejavnost formalno-pravne narave, vendar je — in to moramo poudariti — segment z zakonom o visokem šolstvu in dokumenti kongresov ZK začrtane in zahtevane celostne in korenite reforme visokega šolstva; je njen prvi, začetni korak, s katerim se ustvarjajo konkretni normativnoorganizacijski temelji in okviri za udejanjenje drugih, vsebinskih prvin nakazane reforme. Šestmesečni rok, ki ga je zakon o visokem šolstvu določil za »usklajevanje organizacije in splošnih samoupravnih aktov z zakonom« se izteka ali točneje, iztekkel se je 21. novembra. Končala se je prva, časovno omejena faza uresničevanja zakona o visokem šolstvu, kar zahteva od vseh, ki so v njej organizirano sodelovali, da pregledajo in ocenijo opravljeno delo in tisto, kar so dosegli, ovrednotijo v luči reforme oz. pregledajo, ali in kako opravljeno delo prispeva k intenziviranju vsebinskih reformnih procesov v visokem šolstvu.

Taka »bilanca« in ocena opravljenega in doseženega seveda ni in ne sme biti sama sebi namen, ampak mora biti vsaki visokošolski organizaciji združenega dela posebej, vsem skupaj v okviru njihovih skupnosti, družbenopolitičnim organizacijam in drugim družbenopolitičnim dejavnikom pomeniti za podlago — rabiti jim mora za pomemben element pri koncipiranju operativnih programov za uveljavljanje načel in izvrševanju reformnih nalog v naslednjem obdobju.

3. Usklajevanje organizacije in splošnih samoupravnih aktov z zakonom o visokem šolstvu na ljubljanski univerzi.

Preden bi poskušali v zgoščeni obliki povzeti šestmesečno dejavnost visokošolskih delavcev, študentov in družbenopolitičnih organizacij na visokošolskih organizacijah združenega dela, ki so povezane v ljubljansko univerzo, in dosežene rezultate, bomo na kratko osvetlili dejavnost v teh organizacijah v zvezi z uresničevanjem ustavne zasnove samoupravne organiziranosti in odnosov v visokem šolstvu, katerega del so bile tudi razprave o osnutku oz. predlogu zakona o visokem šolstvu.

a) Ustavna zasnova samoupravne organiziranosti ter odnosov in ljubljanska univerza

V visokošolskih organizacijah združenega dela, ki so povezane v ljubljansko univerzo, so bila prizadevanja delavcev, študentov in družbeno-

političnih organizacij v letu 1974, predvsem in še bolj pa v letu 1975 naravnana v iskanje in uveljavljanje idejnopolitičnih in organizacijskih rešitev, ki bi omogočale in dejansko zagotavljale neposredno samoupravljanje visokošolskih delavcev in študentov ter učinkovito uveljavljanje širših družbenih interesov.

Družbenopolitične organizacije, samoupravni organi, razna delovna telesa, pogosto pa tudi zbori delavcev in zbori študentov so tako med drugimi vprašanji obravnavali tudi tale:

— Ugotavljanje pogojev za ustanavljanje TOZD. Na treh fakultetah (FNT, BTF, FAGG) so se v letu 1974 delavci in študenti organizirali v TOZD — na FNT so organizirali 6 TOZD, na BTF 7 in na FAGG 2 TOZD. Na nekaterih fakultetah pa so ponovno preverjali analize iz leta 1973 o pogojih za organiziranje TOZD (npr. FF, MF). Zaenkrat so samo tri že omenjene fakultete organizirane v TOZD, to pa nikakor ne pomeni, da je proces »tozdiranja« na ljubljanski univerzi končan.

— Položaj in vloga notranjih delovnih enot v samoupravljanju; konkretno: jasnejše določanje njihovih pristojnosti, predvsem v zvezi z razpolaganjem s sredstvi in dohodkom. Nejasnosti okoli tega in pogosta odsotnost ustreznih samoupravnih mehanizmov so delno tudi omogočale, da so se v posameznih primerih uveljavile v bistvu zasebno-lastniške ali skupinsko-lastniške težnje pri razpolaganju z dohodkom.

— Dohodkovni družbenoekonomski odnosi; začele so se razprave o urejanju teh odnosov med visokošolskimi organizacijami in raziskovalnimi organizacijami, okrepila so se idejnopolitična prizadevanja, da bi uveljavili načelo, da je dohodek, ki ga pedagoški delavci ustvarijo s pedagoškim raziskovalnim in drugim delom, sestavni del celotnega, enovitega dohodka visokošolske temeljne oz. delovne organizacije; ta dohodek se nato deli po notnih merilih, pri delitvi OD pa se upošteva dejanski prispevek posameznika k rezultatom pedagoškega, raziskovalnega in drugega dela, ki poteka v okviru ali v imenu visokošolske temeljne oz. delovne organizacije.

— Samoupravno povezovanje med visokošolskimi OZD, med njimi in raziskovalnimi OZD ter drugimi OZD. Pred kratkim sta npr. medicinska fakulteta in klinični center po daljših pripravah podpisala sporazum o združitvi v sestavljeno organizacijo združenega dela; ustanovili so tudi prve posebne izobraževalne skupnosti (npr. za področje gozdarstva, za področje agroživilskih ved).

Ena izmed značilnosti dejavnosti v zvezi z uresničevanjem ustave pa je tudi krepitev in širjenje zavesti med visokošolskimi delavci in študenti, da je uveljavljanje ustavnih načel v visokem šolstvu proces, v katerem se razrešujejo bistvena vprašanja visokega šolstva oz. da razvijanje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in oblik samoupravne organizacije na ustavnih temeljih ni samo sebi namen, ampak da gre za proces, v katerem je utrjevanje samoupravljanja neločljivo povezano s kvalitativ-

nim spreminjanjem vsebine in odnosov v visokem šolstvu, pa tudi s spreminjanjem družbenega položaja in vloge visokega šolstva.

V letu 1974 in spomladi leta 1975 so se visokošolski delavci in študenti ter družbenopolitične organizacije na univerzi aktivno vključevali v razprave o osnutku in o predlogu zakona o visokem šolstvu. Zainteresiranost visokošolskih delavcev in študentov za novi zakon se je kazala tudi v številnih pripombah, pobudah in predlogih, ki so bili v večini rezultat prizadevanj, da bi novi zakon v polni meri izražal ustavna načela ter stališča in dokumente kongresov ZK. Moramo pa dodati, da nekatera stališča in nekatere sicer posamične pripombe niso izhajale iz sprejetih temeljnih idejnopoličnih izhodišč, ampak so poskušale v novi preobleki ohranjati staro. Podrobnejšo razčlenitev in oceno takih stališč, pa tudi oceno celotne razprave o osnutku in predlogu zakona o visokem šolstvu je opravila univerzitetna konferenca ZKS.*

Vzporedno z razpravami o osnutku, predvsem pa o predlogu zakona o visokem šolstvu in na podlagi teh razprav so na visokošolskih organizacijah združenega dela pripravljali tudi osnutke svojih splošnih samoupravnih aktov, predvsem statutov. Tako so na številnih visokošolskih delovnih organizacijah do takrat, ko so sprejeli zakon o visokem šolstvu, že izdelali delovne osnutke statutov (npr. FS, MF, FSPN, nekatere višje šole), na drugih pa so bile v teku razprave o posameznih vprašanjih, ki jih je potrebno urediti s statuti (npr. na FF o organizaciji pedagoško-znanstvenih enot in s tem v zvezi o organizaciji samoupravljanja na fakulteti).

b) Usklajevanje splošnih samoupravnih aktov z zakonom

Po tem, ko je bil sprejet zakon o visokem šolstvu, so priprave za konstituiranje visokošolskih organizacij združenega dela oz. za »uskladitev organizacije in splošnih samoupravnih aktov« intenzivno stekle — ali natančneje, pospešeno so se nadaljevale v vseh visokošolskih organizacijah. Vzporedno pa so začeli pripravljati tudi samoupravni sporazum o združitvi v univerzo in statut univerze. Ob tem pa moramo takoj opozoriti na nekatere zakonske novosti v zvezi z univerzo kot skupnostjo visokošolskih delovnih organizacij.

Prvič, zakon spreminja vlogo univerze, in drugič, za izpolnjevanje z zakonom določenih nalog, ki zahtevajo enotnost sistema dela, se visokošolske delovne organizacije obvezno združujejo v univerze (9. člen zakona o visokem šolstvu). Na podlagi te zakonske določbe so že ustanovili drugo slovensko univerzo v Mariboru, ki je štirinajsto univerzitetno središče v SFRJ. S tem so bila uspešno kronana dolgoletna prizadevanja visokošolskih delavcev in študentov iz visokošolskih delovnih organizacij, doslej povezanih v združenje visokošolskih zavodov v Mariboru, za ustanovitev univerze.

* Dokumentacija UK ZKS, Komite ZK ZKS, 1975, št. 3, stran 24—26.

Ljubljanska univerza, ki je doslej povezovala 10 fakultet, pa se na podlagi že omenjenih zakonskih določb bistveno povečuje. Ljubljanska univerza je po že sprejetem samoupravnem sporazumu o združitvi skupnosti 20 visokošolskih delovnih organizacij (tj. vseh visokošolskih delovnih organizacij v Ljubljani: 10 fakultet, 3 akademije, 1 visoka šola, 5 višjih šol in Višja pomorska šola s sedežem v Piranu), na katerih študira skupaj 18.000 študentov in dela nad 1700 pedagoških delavcev. Podvojitve konstituentov univerze je že sama na sebi nova kvaliteta — v bistvu gre za novo univerzo — ki se bo morala v vseh svojih razsežnostih šele uveljaviti v praksi. Kajti dejstvo, da se v ljubljansko univerzo povezuje 20 visokošolskih delovnih organizacij, je že pri koncipiranju njenih aktov zahtevalo dodatne napore pri iskanju rešitev za posamezna vprašanja in tudi nove, spremenjene organizacijske prijeme. (Npr. vprašanje je bilo, kdo bo sprejel predlog samoupravnega sporazuma o združitvi v univerzo: ali je to lahko univerzitetni svet v dosedanji sestavi, ali bi bilo potrebno formirati posebno telo, itn.).

Na visokošolskih organizacijah združenega dela so osnutke statotov ter samoupravnih sporazumov o združitvi TOZD v visokošolske delovne organizacije pripravljale in usklajevale z zakonom posebne delovne skupine, sestavljene iz delavcev in študentov oz. iz delegatov TOZD, ali statutarne komisije svetov OZD. Delo pri pripravah osnutkov statotov so visokošolske organizacije združenega dela na univerzitetni ravni usklajevale na občasnih sestankih tajnikov, predvsem pa je vlogo usklajevalca in tudi usmerjevalca aktivnosti in predlagatelja posameznih rešitev opravljal koordinacijska komisija za spremljanje uresničevanja ustave pri KUK ZKS. Koordinacijska komisija, v kateri so po delegatih zastopane vse družbenopolitične organizacije na univerzi, razširjena pa je bila še s člani koordinacijskega odbora za spremljanje uresničevanja ustave na univerzi, je opravljal najširšo možno pravno-politično koordinacijo celotne aktivnosti v zvezi s konstituiranjem visokošolskih organizacij združenega dela in univerze.

Koordinacijska komisija je maja 1975 sprejela okvirni program ureničevanja zakona, kasneje pa še obravnavala osnutek in predlog samoupravnega sporazuma o združitvi z univerzo, osnutek statuta univerze, nekatera vsem skupna vprašanja v zvezi s konstituiranjem (način spremljanja aktov, način delegiranja delegatov uporabnikov, postopek za volitve organov itn.). Koordinacijska komisija je spremljala priprave osnutkov oz. predlogov statotov visokošolskih organizacij združenega dela: s tem v zvezi je obravnavala številna vsem statutom skupna vprašanja, organizirala je v zvezi s tem tudi poseben posvet, pripravila je tudi predloge za poenoteno rešitev posameznih vprašanj v statutih (npr. postopek za izvolitev ter ponovno izvolitev v nazive, merila za imenovanje individualnih — poslovnih organov, itn.). O pripravah na volitve delegatov delavcev in študentov za samoupravne organe je komisija pripravila širše gradivo ter organizirala poseben posvet s predsedniki volilnih komisij visokošol-

skih OZD. V septembru pa je komisija sprejela rokovnik za izvedbo opravil v zvezi s konstituiranjem visokošolskih OZD in univerze, po katerem je potekala aktivnost na vseh visokošolskih OZD in na univerzi, čeprav ga njihovi organi niso formalno sprejeli, kajti pobude za sprejetje takega rokovnika so prišle iz samih visokošolskih organizacij združenega dela.

V septembru in oktobru so na visokošolskih organizacijah združenega dela organizirali po več zborov delavcev in zborov študentov za razprave o osnutkih oz. predlogih splošnih samoupravnih aktov ter za evidentiranje kandidatov za delegate delavcev oz. študentov za samoupravne organe. V tem obdobju je stekel tudi postopek za evidentiranje kandidatov za individualne poslovodne organe. Aktivno vlogo pri teh opravilih so imele osnovne organizacije ZSMS, sindikata in ZK, posebej gre na tem mestu poudariti vlogo OO ZSMS in univerzitetne konference ZSMS pri organiziranju, spodbujanju in usmerjanju študentov v postopku konstituiranja.

Na koncu tega bolj faktografskega pregleda uresničevanja zakona o visokem šolstvu v prvih šestih mesecih njegove veljavnosti moramo seveda omeniti še, kakšni so rezultati. Na kratko:

- Visokošolske temeljne oz. delovne organizacije so sprejele statute;
- sprejeli so samoupravne sporazume o združitvi TOZD v visokošolske delovne organizacije (tri) in njihove statute;
- v vseh visokošolskih delovnih organizacijah so delavci in študenti sprejeli samoupravni sporazum o združitvi v univerzo in statut univerze;
- v visokošolskih temeljnih in delovnih organizacijah so izvolili delegate delavcev in delegate študentov za svoje svete, za univerzitetni svet in tudi za organe samoupravne delavske kontrole;
- končali so postopek evidentiranja kandidatov za individualne poslovne organe; nadaljnji postopek vodi RK SZDL.

K temu moramo še dodati, da je v teku tudi sklepanje samoupravnih sporazumov uporabnikov o številu in načinu delegiranja delegatov uporabnikov v svete visokošolskih temeljnih oz. delovnih organizacij.

c) O novih statutih

Statuti in drugi splošni samoupravni akti, o katerih smo govorili, so sprejeti, vendar jih bodo v skladu z zakonom o visokem šolstvu še širše družbenopolitično in pravno-strokovno verificirali — ali natančneje, skupščina SRS daje po zakonu o visokem šolstvu soglasje s tistimi določbami statutow in drugih aktov, ki se nanašajo na uresničevanje z ustavo in zakonom določenega posebnega družbenega interesa (15. člen zakona o visokem šolstvu). To pomeni tudi, da bo verjetno treba v statute vnesti posamezne spremembe ali dopolnitve. Slepili bi se namreč, če bi mislili, da so statuti in drugi akti »idealni«, da v njih ni še kakšnih pravno-formalnih pomanjkljivosti, ter da nekatere rešitve niso presplošne ali nedo-

rečene. Vendar to, da so statute in druge akte sprejeli, in to v zakonskem roku, ohrabruje in zasluži pozitivno oceno, kajti sprejeta je osnova, na podlagi katere se bo lahko gradilo naprej.

In končno, statuti niso neka stalnica, niso večni del sistema, ampak jih bo treba dopolnjevati, spreminjati ter dograjevati v skladu z razvijajočo se prakso, v skladu z izgrajevanjem sistema usmerjenega izobraževanja in politiko vzgoje in izobraževanja, ki bo iz tega izhajala.

V tem trenutku pa bo vsekakor najpomembnejše, da ocenimo — za to bo potrebna in nujna natančnejša primerjalna analiza — ali statuti optimalno izražajo strategijo in konkretno taktiko uresničevanja reforme visokega šolstva. Z drugimi besedami: v kolikšni meri statuti odsevajo obstoječe razmere in cilje za preseganje obstoječega in: ali in v kolikšni meri obstoječe že presegajo in silijo v njegovo spreminjanje. Če bi obravnavali statute s teh vidikov, bi lahko zelo posplošeno ocenili, da vsebujejo kategorialni sistem, organizacijske oblike in pravne institute, ki so izpeljani iz zakona ter iz uzakonjenih načel smotrov reforme visokega šolstva, vendar, kot smo že povedali, bo potrebna podrobna analiza vsebine statutov.

4. Sklep

S konstituiranjem novih svetov visokošolskih organizacij združenega dela in njihovih organov ter organov univerze se bo v bistvu začela naslednja etapa uresničevanja zakona o visokem šolstvu oz. reforme visokega šolstva, ki bo enako težka ali celo težja in zahtevnejša kot prva. Spoprijeti se bomo morali s številnimi že odprtimi vprašanji in znanimi ter prisotnimi problemi, ali nadaljevati z njihovim razreševanjem, pa tudi vključiti v naše programe nekatere naloge, ki jih visoko šolstvo dobiva šele z zakonom. V operative programe samoupravnih organov in družbenopolitičnih organizacij na univerzi bomo morali uvrstiti: analizo dosedanjih učnih in študijskih načrtov in programov, pripraviti na tej podlagi in na podlagi novih statutarnih določb spremembe in dopolnitve samih načrtov in programov ter tudi oblik in metod organiziranega študija; izdelati metodologijo za analizo učinkovitosti študija; skrb za dolgoročno in sistematično ter odprto kadrovsko politiko in za dosledno spoštovanje meril za izvolitev in za spoštovanje določenega postopka; razvijanje novih oblik — skupnosti, ki jih predvideva zakon o visokem šolstvu, in drugih oblik — samoupravnega povezovanja in tesnejšega sodelovanja med samimi visokošolskimi OZD ter med njimi in drugimi OZD, predvsem v OZD iz neposredne materialne proizvodnje; ustanovitev marksističnega centra pri univerzi in nadaljevanje akcije za marksistično zasnovanost celotnega izobraževalnega in tudi raziskovalnega dela, itn.

Skratka, pred visokošolskimi delavci in študenti ter samoupravnimi organi visokošolskih organizacij združenega dela in univerze, v katerih pa

se bo morala popolnoma uveljaviti in izraziti kvalitativna nova vloga delegatov uporabnikov kot nosilcev posebnega in hkrati tudi splošnega družbenega interesa, so številne zahtevne in odgovorne naloge. Torej: pravo delo pri reformi se bo šele začelo.

Ljubljana, november 1975

FRANCE KLOPČIČ

Kmečki stan skozi stoletja

Po zborovanju slovenskih zgodovinarjev oktobra 1972 v Škofji Loki, kjer so bile med drugim v razpravi kmečke vstaje na Slovenskem ob koncu srednjega in v začetku novega veka, sem za tednik »Komunist« napisal članek z naslovom »O kmečki ureditvi družbe in države«, ki je bil objavljen dne 20. oktobra 1972.¹ Na zborovanju sem namreč opazil misel z morebitnimi zmotnimi sociološkimi pogledi, ne brez idejnopolitičnih dodatkov, kar mi je vsililo pero v roke, da sem jo zapisal: »Bila je izrečena trditev, da se slovenski kmetje v veliki vstaji leta 1515 niso zadovoljili z zahtevami po ‚stari pravdi‘, ampak so šli dalje — zavzemali so se za odstranitev tlačanstva in s tem ‚za kmečko, to je ljudsko ureditev države‘.«

Zamisel o kmečki ureditvi države — a prav tako družbe — sem označil kot neutemeljeno, a glede na dejstva kot brezuspešno. Temu sem dodal v oporo več zgodovinskih dogajanj in na koncu nekaj zaključkov. Nisem pa navedel, kdo je izrekel zgornjo trditev. Ni šlo za osebnosti, temveč za načelno razpravljanje.

Malone dve leti kasneje je pri Slovenski matici izšel zbornik »Kmečki upori v slovenski umetnosti«, v njem pa članek profesorja in akademika dr. Boga Grafenauerja z naslovom »Problematika slovenskih kmečkih uporov v sodobni historiografski osvetlitvi«. V tem članku je pisec mimogrede oporekal mojim zgornjim presojanjem. Ni citiral mojega besedjila; dotaknil se ga je s svojimi besedami in mu neresno ugovarjal, pri čemer je razodel nekatere svoje nazorske in metodološke hibe. Vse skupaj terja zavrnitev. O tem bo govor v tem članku.

Ker je pisec v članku navedel moje ime, je polemika prestopila okvire anonimnosti. Pomenek bo torej stekel odkritosrčno.

¹ Članek je nato izšel v moji knjigi »Neravnodušni državljan«, DZS Ljubljana 1974, str. 375—379.

Iz spoštovanja do oponenta in ustrezno priporočljivemu pravilu navajati pristno, izvorno besedilo pisca, s katerim stopaš v diskusijo, ne pa da s svojimi besedami medlo ali napačno nakažeš njegovo mnenje ali ga kratko malo ošvrkneš, naj navedem avtentično besedilo, ki je v Grafenauerjevem članku na strani 21 omenjene knjige:

»Po dolgih stoletjih namreč stopa v njihovi obliki (to je v obliki kmečkih uporov — Fr. K.) slovensko ljudstvo vnovič v slovensko zgodovino kot njen odločilni aktivni dejavnik. Če upoštevamo odvisnost elementov revolucionarnosti od vsakokratnih gospodarskih in družbenih struktur ter razrednih nasprotij v pol tisočletja, ki nas deli od začetka slovenske kmečke puntarije, smemo zaradi tega po pravici trditi, da se s kmečkimi upori začenja slovenska zgodovinska pot do vrha slovenske zgodovine v narodnoosvobodilnem boju in z njim zvezani socialistični revoluciji, ki jo je izbojevalo seveda družbeno že povsem drugače razčlenjeno slovensko ljudstvo, kot pa je bilo v 16. stoletju ob začetku te poti. To je koncepcija, ki se je v zadnjih desetletjih uveljavila v našem zgodovinoписju in bila tudi podlaga obravnavanja elementov revolucionarnosti v slovenski zgodovini od kmečkih uporov do narodnoosvobodilnega boja na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Škofji Loki oktobra 1972.⁴⁵) Tudi danes se sicer še kdo vznemirja ob ugotavljanju tega resničnega loka slovenske zgodovine, kot npr. France Klopčič, a zavrača ga že njegovo lastno izvajanje, kajti razsojanje mogočega ali nemogočega v strukturi fevdalne družbe 16. stoletja s strukturami kapitalistične družbe 19. in 20. stoletja kaže pač zgodovinsko nerazumevanje ene in druge, s tem pa ideološko in ne zgodovinsko presojanje vsakokratne resničnosti.⁴⁶«*

Razčlenimo zgornje piščeve misli in predstave po točkah.

Prvič.

Pisec ima prav, ko trdi, da je »vrh slovenske zgodovine« »v narodnoosvobodilnem boju in z njim zvezani socialistični revoluciji«. Tukaj ni dveh mnenj. Pripombo pa zahteva avtorjev dodatek, da je socialistično revolucijo »izbojevalo . . . slovensko ljudstvo«. Mar ni to presplošno rečeno? Zakaj ne bi pisec prav na kratko zapisal, kateri razred, katera partija je v socialistično revolucijo popeljala slovensko ljudstvo, čeprav je najbolj reakcionarni del slovenskega meščanstva besno nasprotoval? Nekaterim pišočim kar ne gre s peresa delavski razred . . . Naključno li?

Drugič.

Resne pomisleke in zoprvanje zbuja trditev, »da se s kmečkimi upori začenja slovenska zgodovinska pot do vrha . . .«

V tej opredelitvi ni prostora za mnoga dogajanja, ki so bila hkrati s kmečkimi vstaji ali jim celo pripravljala tla in pot.

Tako ni v njej omembe spremenjenih odnosov na slovenskem podeželju, ki jih je prinašala trgovina prek slovenskega ozemlja in na njem

* (Opombi 45 in 46 označujeta vire.)

samem. S trgovino in njenimi transportnimi sredstvi nastajata na Slovenskem trgovski sloj in kapital, s tem pa sloj slovenskega meščanstva. Denarno-tržne razmere, ki se počasi, a nezadržno razvijajo, spreminjajo pomen in vlogo posameznih razredov in slojev v družbi. Tudi kmečki živelj ni več enoroden.

Zgornja definicija izpušča bistvene spremembe v fevdalni državni ureditvi, ki so nastale po propadu državnosti na slovenskem ozemlju pod celjskimi grofi, ko so se slovenske dežele neposredno podredile Habsburžanom, in zato zanemarja vse posledice teh sprememb.

Za velikim puntom slovenskih kmetov leta 1515 in pred slovensko-hrvaškim uporom leta 1572—1573 pride do nastopa protestantizma, do reformacije, do dejavnosti Primoža Trubarja, do izida prve tiskane slovenske knjige. Ti novi tokovi — a poznamo še druge, npr. prekrščevalce, opozicionalnost malega plemstva itn. — so spodkopali do neke mere obstoječi red in prispevali k utrjevanju slovenske etnografske samostojnosti in ustrezne zavesti.

Pri B. Grafenauerju je začetek »slovenske zgodovinske poti« orisan enostransko, brez bistvenega upoštevanja pravkar navedenih dogajanj. Prav ob soočenju s temi dogajanja in s težnjami drugih slojev v slovenski družbi in v tuji fevdalni državi se nam odkriva, da je zanj kmečki stan edini dejavnik slovenske zgodovine od srednjega veka naprej, pri čemer je zanj ta stan enoroden, nerazslojen. Zato je iz njegovega zornega kota med drugim izpadlo tudi slovensko meščanstvo. Res je bil ta sloj slab, res si pri nas ni dramatično — z meščansko revolucijo — utiral poti k uveljavitvi in oblasti, toda hkrati s tržnimi in denarnimi odnosi si je postopno in vztrajno pridobival moč. Pri iskanju objektivne zgodovinske resnice ne moremo prezreti tega dejavnika, ne glede na to, da mu morebiti nismo naklonjeni.

Tretjič.

Oponent piše o obravnavanju »elementov revolucionarnosti v slovenski zgodovini od kmečkih uporov do narodnoosvobodilnega boja«. Kako razumeti te elemente revolucionarnosti, raztegnjene skozi štiri oziroma pet stoletij?

Če govorimo o revolucionarnosti kot pojmu, odvisnem ali izpeljanem od revolucije, moramo v ta pojem vnesti jasno vsebino: skokovit razvoj družbe ob prehodu oblasti iz rok enega razreda v roke drugega razreda ali sloja.² S tega stališča ni zadosti, da odkrijemo posamezne dobe, kjer so obstajali »elementi revolucionarnosti«. Treba je v prvi vrsti narediti razredno analizo in odkriti nosilce revolucionarnosti: razred tlačanov oziroma podeželanov ali slojev v njem, razred meščanstva, razred proletar-

² Glej o tem mojo razpravo O revoluciji in njenem »nadaljevanju«, Teorija in praksa, 1. 1974, št. 9—10, str. 912—917. Kako zlorablja pojem revolucije, priča na primer vest, da je iranski šah z dekretom ustanovil stranko, katere geslo bo »lojalnost in podpora monarhiji, ustavi in revolucije«.

cev; v odvisnosti od nosilcev velja potem navesti razredno oznako revolucionarnosti.

Brez takšne *razredne* oznake revolucionarnosti zginjajo odvisnosti njihovih »elementov« od vsakokratnih gospodarskih in družbenih struktur ter razrednih nasprotij v pol tisočletja, kakor piše naš oponent v svojem članku in svetuje to samo po sebi pravilno merilo drugim v uporabo, ko bi bilo dobro, če bi ga uporabljal tudi sam.

Brez razredne oznake se izraz »revolucionarnost« spreminja v lepo donečo besedo s prizvokom romantike, onkraj znanosti.

Četrtrič.

Pisec trdi, ko govori o »loku slovenske zgodovine« v zadnjih petsto letih, da se je v zgornjem citatu navedena koncepcija »v zadnjih desetletjih uveljavila v našem zgodovinopisju«.

Morda je omenjena koncepcija zajela nek določen krog, toda o njeni splošni uveljavitvi ne more biti govora. Vrsta slovenskih zgodovinarjev odkriva doslej neznane podatke in bistvene prvine obravnavane preteklosti, ki vnašajo v zgodovinopisje nove koncepcije, o katerih oponent ni pisal, in ti zgodovinarji se oglašajo s kritiko oponentovih zamisli. Zgornja, baje uveljavljena koncepcija doživlja pretrese. To je razumljivo, zgodovinska znanost napreduje, njeni kadri rastejo. To ne bi smelo skrbeti uglednih znanstvenikov. Rasti novega zaslužijo spodbudo in pospešek. Zgodovinski vedi bi bilo v korist, če bi združili sile za načrtne in kritične raziskave še bolj kot doslej ter se pri tem zavzemali za svobodno izmenjavo mnenj brez užaljenosti, presojo po dosežkih in po sposobnostih — ne glede na čine.

Petič.

Pisec mi je očital, da presojam strukturo fevdalne družbe 16. stoletja po strukturah kapitalistične družbe 19. in 20. stoletja.

Očitek ne drži.

Ko sem zavrnil Grafenauerjevo trditev, da so se zahteve upornih slovenskih kmetov leta 1515 povzpele do ciljev, kot je odstranitev tlačanstva in »kmečka, to je ljudska ureditev države«, sem opozoril, da kmetje kljub svojim nameram niso mogli urediti družbe ustrezno »svoji podobi«; nikjer se ni uresničilo »kmečko cesarstvo«, kmečki upori so bili zatrti. Še več, pokazal sem na bistveno dejstvo, ki so ga odkrile zgodovinske raziskave, »da kmečki stan po svoji ekonomski moči in vlogi v družbi ni mogel obvladati drugih ekonomskih in socialnih plati družbe, razen zemljiških obdelovalnih in pridelovalnih procesov in tiste obrtne dejavnosti, ki je temeljila na naravnih odnosih na vasi«. Dalje sem pisal: »Kmečki stan ni mogel obvladati kapitala, ki je trgovino silil v obrt, manufakturo, rudarstvo in v druge gospodarske panoge, vštevši promet, celinski in prekoceanski. Tudi ni bil kos dokaj visoki ravni psihološko-ideološkega področja družbe in ji ni mogel kot protiutež ali perspektivo ponuditi višjih spoznanj, zlasti ne jasnih idej. Če so se posamezni kmetje spuščali v druga ekonomska opravila — a to se je dogajalo na Slovenskem, kar je

bilo na zborovanju v Škofji Loki ponovno dokazano — jim je »pretil« prehod v druge družbene sloje.« Citiral sem Engelsa, ki je leta 1850 v študiji »Nemška kmečka vojna« prišel do sklepa: »... kmetje sami niso bili zmožni izvesti revolucije...«

To ugotovitev sem zavestno razširil tudi na poznejšo dobo. Zapisal sem: »Razvoj človeštva do današnjega dne potrjuje to težnjo ali zakonitost v družbi.«

V utemeljitev te zakonitosti »do današnjega dne« sem poleg kmečkih uporov naštel še druge primere in sicer: ruski »mir«, nekatere kmečke kantone v Švici, dalmatinsko Poljico, vladanje kmečke stranke v Bolgariji v letih 1920—1923, brezuspešne napore kmečkih strank v stari, monarhistični Jugoslaviji. To se pravi, naštel sem zgodovinske primere tako iz fevdalne kot iz kapitalistične dobe, ki dokazujejo zgornjo zakonitost o nezadostnih revolucionarnih zmogljivostih kmečkega stanu, ki povrh vsega ni bil in ni enoroden in enoten. Družba se je razvijala, spreminjala, v odvisnosti »od vsakokratnih gospodarskih in družbenih struktur ter razrednih nasprotij« ali od »vsakokratne resničnosti« — kakor se izraža B. Grafenauer — toda kmečki stan se ni mogel povzpeti do vodnika družbe, do odločilne sile napredka niti do današnjega dne. V tem je stanovitnost skozi stoletja ali zakonitost in v tem je zgodovinska usodnost, ki spremlja kmečki stan in ki mu je v preteklosti prinašala nesreče, ne glede na subjektivne želje in namere in junaške podvige.

Najnovejši primer s kmečkim prebivalstvom v Etiopiji, povečini nepismenim, potrjuje zgornjo trditev: drugi družbeni sloji Etiopije so se morali lotiti rušenja tisočletnega svojevrstnega fevdalizma in novejšega kapitalizma v tej deželi ter pri tem učiti vaško prebivalstvo.

Oponent je očitno prezrl mojo koncepcijo, ko sem ugotovitve o zgodovinski usodnosti kmečkega stanu razširil tudi na dobo po kmečkih uporih, do najnovejšega časa, pa sem zategadelj navajal dejstva iz zadnjih petsto let. Zato je njegova trditev, da ne znam zgodovinsko presoјati »vsakokratne resničnosti«, kratko malo zgrešila predmet. Puščica je odletela v prazno.

Sploh se je oponent s to svojo trditvijo zatekel k *metodologiji* danega obravnavanja preteklosti. Ali je naključno potisnil v ospredje metodološko stran spora? Hočeš nočeš je s tem speljal pozornost proč od *bistva*, to je od vsebine mojega članka. Te vsebine se namreč ni dotaknil.

Šestič.

Ker se prof. Bogo Grafenauer ni izrekel glede bistva položaja in poslanstva kmečkega stanu skozi stoletja, ne preostaja drugega, kot da ga ponovno vprašam:

— Ali je bil in ostal kmečki stan zmožen — po Engelsu — »izvesti revolucijo« bodisi v času kmečkih uporov pred 500 in 400 leti ali v »pol tisočletja« po njih, vstevši današnji dan, ter urediti — če ne vse družbe — vsaj državo »po svoji podobi«, to je ustrezno kmečki produkciji in distribuciji ob spremljavi ustrezne politične in ideološke strukture?

Naš odgovor je zanikalen, kakor je videti zgoraj. Toda kakšno je mnenje tov. Grafenauerja? Ne gre za radovednost ali postransko stvar. Gre za pomembno odločitev o jedru zgodovinskega dogajanja, za opredelitev v temeljnih družbenih teorijah. Če že teče o tem razprava, naj se loti poglobitnega. Hic Rhodus, hic salta!

Teorija o kmečkem stanu je slej ko prej pereča. Kaj so bili kmetje pod fevdalizmom? Kaj so postali pri kapitalizmu? Kaj jim prinaša socializem? V vsaki od teh družbenoekonomskih formacij je prejel kmečki sloj poseben položaj, različen od prejšnjega. Kmet ni bil isti skozi stoletja. Doživljal je spremembe, z njimi se je menjala njegova vloga. Hkrati se je kmečki stan notranje ali razredno razslojeval. Zato govoriti o kmetih kot o »nepremakljivem« in enorodnem socialnem dejavniku, kot o trajnosti, ki iz srednjega veka v »loku« sega v novi in najnovejši vek, ni teoretično vzdržno. Morda se tu kaže nostalgija po minulosti.

Šele ob zavezništvu z delavskim razredom so se odprli delovnim kmetom novi vidiki. Če je socialnodemokratska stranka v času pred prvo svetovno vojno podcenjevala moč in vlogo kmetov kot vmesnega razreda ali vmesnih slojev med poglavitnima razredoma kapitalistične družbe — med buržoazijo in proletariatom — so partije Komunistične internacionale po zaslugi boljševizma in oktobrske revolucije ocenile zgodovinsko mesto kmečkega ljudstva, pa so zato zagovarjale zvezo delavcev in kmetov ter ustvarjale enotno fronto delovnih ljudi zoper kapitalizem in njegove spremne pojave, kjer je kmečko ljudstvo zavzelo dostojno vlogo v boju za svobodo in za odpravo izkoriščanja, v naporih za graditev socializma.

Sedmič.

Pisec je zapisal tudi, da »vsakokratno resničnost« presojam »ideološko in ne zgodovinsko«.

Ali je oponent želel ponoviti rabljeni argument, po katerem naj bi bila ideološka presoja a priori slaba in zmotna in me je kanil tako prizadeti? Verjetno, vendar bi bilo to nelogično, saj kot avtor socioloških uvodov v zgodovino vendar vé, da zgodovina spada med družbene vede in s tem v ideologijo »vsakokratne resničnosti«. Zato razglašati »ideološko« in »zgodovinsko« za protislovnosti, ki naj bi se vzajemno izključevali, teoretično ni vzdržno. Argument ni znanstvenega izvora.

S tem bi bila tudi sedma točka odpravljena.

Napačno tolmačenje ideološkega vendarle terja, da se pri njem pomudimo.

Socializem kot nov družbeni red doživlja po vsem svetu napredek in se širi; razume se, ni brez napak. Temu napredku daje marksizem ideološko podlago, saj je najnaprednejša in najučinkovitejša teorija sodobnosti: naprednejše od njega ni. Zato priznavanje marksizma kot ideologije delavskega razreda ter s tem presojanje po tej ideologiji ni nobena slabost, temveč vrlina. Z očitki zoper ideologijo socializma prihajajo lahko le premalo družbeno uvrščeni posamezniki.

Dalje. Marksizem je prvi in zdavnaj odkril, da se človek kot član družbene skupnosti na današnji stopnji razvoja ne more iztrgati iz ideološke odvisnosti od družbe; najmanj odvisen je prav takrat, kadar osvaja marksizem, ki prenika v družbene zakonitosti in spoznava človeško prakso in njeno usmerjenost. Ta odvisnost pa je pri posamezniku lahko večja ali manjša, kakršne so pač racionalne ali znanstvene zmogljivosti posameznika.

Ni torej člana družbe, ki ne bi bil ideološko vezan; nekdo je vezan bolj, drugi manj. Najbolj je vezan tisti, kdor se teh povezav ne zaveda. Druga stvar pa je, *kakšni* ideologiji človek pripada: stari in preživeli ali novi in perspektivni. Tukaj se mora posameznik odločiti. Hic Rhodus . . .

Okoli ideologije je mnogo špekulacij. Dokaj modno je pri nas, tudi na univerzi, uprizarjati boj zoper ideologijo; ideologije naj bi se odkrivali. Vprašajmo se, mar takšen boj ni odsev neke ideologije, drugačne sicer, toda vendar ideologije, le da se ne kaže z odkritim obrazom, saj je siromašna in prozornega namena. A prozornost nam omogoča zaznati, da se v zaganjanju v ideologijo — ali v zahtevah po dezideologizaciji, kakor pravi še neka variacija na isto temo — razodeva namera (ki se je lahko tudi ne zavedajo), da bi izgnali marksizem iz našega, tukajšnjega sveta. Dejstev ne bi navajal, o njih je poročal in poroča dnevni in znanstveni tisk. Pred leti so marksizem kratko malo nekateri želeli videti na parah.

Svoj članek »O kmečki ureditvi družbe in države« iz leta 1972 sem končal z odstavkom, ki odkrito kaže na slabosti nekaterih ideoloških pojmovanj pri nas. Odstavek se glasi:

»Kdor danes, ob proslavi davnih kmečkih uporov oživlja nekdanje jalove in premagane predstave in programe o kmečki oblasti in ureditvi, ne razodevajoč kritičnosti do preteklosti, greši zoper zgodovinsko resnico in hote ali nehote nudi ideološko hrano ali nado strmoglavljenim slojem oziroma njihovim ostankom, ki namreč v svojem protisocialističnem razpoloženju med drugim vidijo v kmečki preteklosti in v vaškem življenju neko opozicijo delavski stvari, neko drugačno alternativo, čeprav so naši kmetje, delovni ljudje na vasi, zelo močno napredovali in se zdaj opremljajo s stroji vse preobrazujoče industrije ter se vse bolj zenačujejo s prebivalstvom mest in industrijskih središč. Že samo omenjene nesporne in pozitivne spremembe današnjega podeželja jemljejo sleherno družbeno upravičenost starim predstavam. Tudi kritično razmišljanje o naših tekočih pomanjkljivostih in zmotah nas ne more premotiti, da bi brskali po starih receptih. K preteklosti ni vrnitve.«

Tu očrtanim družbenim in s tem ideološkim dilemam ne more nihče uiti. Treba se je opredeliti.

Nekaj misli o marksistični literaturi*

Predvsem velja poudariti, da prvi uspehi, ki smo jih dosegli na področju uveljavljanja marksizma v založništvu in publicistiki, še ne upravičujejo nobenega samozadovoljstva. Prav nasprotno, šele zdaj, ko je vendarle nekaj storjenega, lahko začnemo artikulirati, izboljševati svojo aktivnost. Namesto samozadovoljstva — samokritičnost ob delu. Družbeni dejavniki so začeli kazati več zanimanja za marksistično miselno kulturo in njeno literarno ter publicistično uveljavitev, so pa tudi taki, ki se še niso ustrezno usmerili. V Mariboru je predvsem založba *Obzorja* načrtno razvila dovolj obsežno dejavnost. Marksistični center pri univerzi poskuša konceptualno domisliti vrsto problemov. Gre še za nekatere druge pobude. Toda tako v Mariboru kot drugod je še premalo koordinacije, sodelovanja, četudi je več koristnih pobud in akcij steklo tudi na ravni ter v merilu republike. In gre za to, da začno skladno delovati vsi dejavniki: družbenopolitični, pedagoški, znanstvenoraziskovalni, informativno komunikacijski, založniški, knjižničarski, knjigotržki, idr.

Marksistična literatura in družboslovje nasploh je dolgo časa veljalo za šibo božjo in nujno zlo (sicer hudo redko) *našega založništva*. Teh knjig ni nihče ponujal, reklamiral, propagiral; ljudje jih niso kupovali. Tudi drugih težav ni manjkalo: kaj je marksistično in kaj ni, kaj potrebujemo in česa ne? Bolj ali manj se je slovensko založništvo držalo varne konservativne poti — deset let za poglavitnimi založniškimi centri drugod v Jugoslaviji.

In vendar bi lahko v tridesetih letih storili mnogo več. Tudi konceptualne težave niso nepremagljive. Mogoča so sicer najrazličnejša merila, opredelitve, variante — toda v glavnem gre za to: predvsem je marksistična literatura tista velikanska idejna zakladnica, ki so jo ustvarili klasiški marksizma. Ta literatura je povezana s takratnimi okoliščinami in razmerami. Povezana je s praktičnim preustvarjanjem sveta. V svojem največjem delu je neposredno kritična, neposredno polemična. In dalje: posebno pozornost je treba posvetiti literaturi, ki sodi k *izviru in sestavnim delom marksizma*. V Sloveniji imamo zelo malo literature, ki je *neposredno predmarksistična*; ta literatura je za poglobljen študij marksizma nujno potrebna. Seveda mislimo tu tudi na nove in nove *izvire in sestavne dele*; pomisliti je treba le na tematiko Leninovih *Filozofskih zvezkov* — kaj vse je inspiriralo velikega misleca... Lep primer novega, komaj na začetku XX. stoletja vzniklega *izvira*, je dinamična globinska psihologija s svojimi socialno psihološkimi implikacijami. Tu je tudi veliko literature, ki je tako ali drugače povezana s številnimi progresivnimi, socialističnimi, revolucionarnimi gibanji in procesi v polpretekli zgodovini in v sodobnem svetu... *Marksistično* literaturo je treba *odkrivati*;

zelo težko jo je kar fiksirati, dokončno opredeliti. Ne smemo se izogibati *vprašljive* literature. Če je nekaj v temelju neproblematično, tega skoraj ne velja več pogrevati. Najslabši posrednik za marksistično misel so učbeniki, v katerih je vse jasno. Za marksizem je značilno zahtevno soočenje z odprtimi družbenimi vprašanji. Za nas v Jugoslaviji so to predvsem vprašanja naše poti, naše socialistične revolucije. Samoupravljanje. Neuvrščenost.

Mariborska *Obzorja* so se odločno programsko usmerila v izdajanje lastnega izvirnega slovenskega družboslovja. To usmeritev je treba v marsičem še domisliti, artikulirati. Najbrž je omejitev na lastne avtorje hudo problematična. Le premislimo: družboslovje v svetu — slovensko družboslovje.

Gotovo je, da mora narod posvetiti dovolj pozornosti stimuliranju in izdajanju svoje literature. Toda če danes obstaja en svet, eno človeštvo, ena civilizacija in se to zrcali celo v odnosu do lastne narodove umetniške literature, je jasno, da se mora to izražati še toliko bolj v znanstveni literaturi publicistiki. Ne gre za to, da bi se podcenjevali in prezirali svoje lastne prispevke, svoja dognanja in ideje. Gotovo je, da moramo bistveno črpati svoje znanje iz tujih logov, saj to delajo celo številne večje in mnogo bolj razvite družbe, kot je naša. Tudi »tuji vplivi« so nevšečni zlasti takrat, kadar se tihotapijo »pod firmo« lastne ustvarjalnosti, mnogo manj pa takrat, kadar je njihov družbeni izvir evidentiran in opredeljen ter kritično pretehtan z vidika naših marksističnih stališč.

V preteklem obdobju smo, kar zadeva posredovanje znanstvene strokovne ter filozofske prevodne literature storili zelo malo. To lahko ocenimo kot resen zaostanek. Kot da ne bi vedeli, da so prav tiste knjige, ki je v njih novo in najnovejše znanje, najpomembnejši dejavnik napredovanja. Res so za nami časi, ko v obdobju, v katerem smo dobili tri publikacije Valvazorja, ni izšla niti ena sodobna družboslovna knjiga. Res pa je tudi, da bomo posledice te konfucijske preperelosti čutili še desetletja ali več.

Vprašanje je, ali je mogoče koncept znanstvene ali filozofske knjižne zbirke graditi na narodnosti pisca. Najbrž ne. Odločilna je kvaliteta sporočila. Izbrati je treba vedno tisto, kar je bolj napisano, bolj sodobno, bolj objektivno. Prednost domačega pisca je navadno v tem, da hote ali nehote, zavestno ali nezavedno piše iz danih okoliščin, upošteva razmere. Toda tudi zavoljo tega se ne kaže zapirati v ozek okvir lastnih možnosti. Iskati je treba čim več variant dejanskega odpiranja v svet. Iz družbenopolitične odprtosti slovenske in jugoslovanske družbe nismo izpeljali še skoraj novenih založniških in publicističnih konsekvenc.

Slovensko založništvo ima relativno majhne možnosti. Tudi če bo veliko bolje organizirano kot doslej, bo še vedno ostalo res, da je slovenskih bralcev malo. Pri današnjem in jutrišnjem obsegu resničnih stvarnih potreb, ki zadevajo vse vidike posredovanja različne literature, si ni mogoče zamisliti, da bi bili kos nalogam optimalnega vključevanja v mednarodno

izmenjavo vsega tistega, kar sodi v Gutenbergovo osvetje. Potrebni so skupno jugoslovansko prizadevanje, načrt in program.

Naše slovensko založništvo naj bi ne paberkovalo za drugimi v Jugoslaviji. Bilo naj bi avantgardno in ažurno; uveljavljalo naj bi sveže knjige, nove, mlajše avtorje. Končali naj bi s prakso, ko prevajamo iste knjige, ki jih izdajo v Beogradu, Zagrebu in Sarajevu — nekaj let prej (javna skrivnost je, zakaj prevajalci mnogo raje prevajajo knjige, ki so že prevedene v srbski in hrvatski jezik). Tako bi knjige lažje prodajali; skoraj nihče ne kupi knjige, ki jo ima že v srbohrvatskem prevodu... Skratka, naše založništvo naj bi se dejavno vključevalo v jugoslovansko — s svežimi temami in avtorji, domiselno in pogumno. To ni noben založniški *unitarizem* pač pa le racionalno ravnanje, ki nas edino lahko privede do razrešitve gordijskega vozla založništva malega naroda v trmasto velikem svetu.

Niti omeniti ne bi bilo treba, da moramo najpomembnejša dela imeti v slovenskem prevodu. Tako ne bi mogli biti brez slovenskega *Kapitala* ali *Komunističnega manifesta*. Toda najpomembnejših knjig je malo — vse drugo v imenu *nujne racionalizacije* lahko beremo tudi v srbohrvaščini. (Naj mi bo odpuščeno.)

Ko govorimo o poljudni marksistični literaturi, moramo zlasti poudariti, da je treba bolj paziti na to, kakšne knjige bomo izdajali. Predvsem se je treba izogibati kratkih, vseobsežnih pregledov *cele* (ali malo manj kot *cele*) marksistične filozofije, sociologije ipd. Mnogo bolje je izdajati izbore besedil z ustreznimi uvodnimi študijami in pisati in izdajati monografije o posameznih problemih, osebnostih itn.

Zlasti na Hrvaškem so upravičeno odločno obsodili zaslužkarje in konjunkturiste, ki so zaradi velikega družbenega interesa za marksizem in marksistično izobraževanje začeli pisati in izdajati malovredna besedila, ki marksizem le kompromitirajo.

Na univerzi je treba posvetiti veliko več pozornosti uveljavitvi marksistične knjige, njeni uporabi pri izobraževanju in vzgoji, v idejno politični dejavnosti ter v strokovno znanstvenem delu. Predvsem je treba zagotoviti, da bo marksistična literatura na šole sploh prihajala. To še posebej velja za šole, ki se ne ukvarjajo s tem ali onim vidikom družboslovja.

Za univerzo so pomembne novosti v knjižničarskem tretmaju marksistične literature. Knjižnice bi morale biti bolj gibčne in domiselno obveščati bralce o novostih, jim svetovati. V veliki meri je odprto vprašanje, kako se dokopati do zadovoljivega pregleda nad dogajanjem v marksistični literarni in publicistični ustvarjalnosti na različnih strokovnih področjih v svetovnem merilu. Pri veliki množici naslovov in imen se tudi tisto, kar je najpomembnejše in perspektivno, lahko izgubi, ostane neznano...

Zaenkrat tudi še nismo dovolj storili, da bi zagotovili marksistično idejno naravnost učbenikov. Recenzenti največkrat, četudi gre za skrajno nazorsko relevantno področje, upoštevajo in ocenjujejo le ozko stro-

kovno stran; kot da problematika nazorske vsebine in naravnosti ne bi sodila k samemu bistvu strokovne ocene. Gre za to, da bo vsak učbenik podrobno idejno koncipiran, saj je prav šolska knjiga stalni spremljevalec mladega, učečega se človeka. Formalizem v ocenjevanju učbenikov in skript je mogoče oceniti le kot skrajno politično neodgovornost.

Maribor je tudi brez knjigarne, ki bi imela na zalogi vsaj po en ali dva izvoda vsake strokovne knjige, ki izide v Jugoslaviji. Univerzitetno središče s provincialnim knjigotržtvom. Tisti, ki služijo lepe denarce s prodajo skript in učbenikov, naj bi poskrbeli za to, da bi bili bralci tako ali drugače obveščeni vsaj o knjigah, ki izhajajo v naši državi. Zaenkrat hodijo profesorji mariborskih šol (tisti, ki rabijo knjige) v knjigarne v Ljubljano; v zakotni avstrijski Lipnici je mogoče najti precej družboslovne literature (*Suhrkamp* ipd.), seveda nemške.

Marksistična knjiga redko najde pot v roke delavcev. Nobenih resnih prizadevanj ni, da bi popularizirali družboslovno in politično marksistično literaturo med delavskim razredom. Seveda literaturi ni mogoče odpreti vrat le tako, da jo ponujamo, reklamiramo. Potrebno je ustrezno izobraževanje, usposabljanje za takšno branje, ali še bolje — organiziranje za branje. *Organizirani bralec* — delavec, dijak, študent itn. — mora biti glavna tema naših premislekov. *Organizirani bralec*, ki je aktivist samoupravnega socializma. In literatura zanj niso sterilni učbeniki, pač pa živa, v razmere naše družbe in sodobnega sveta vpeta literatura.

Zato tudi no mogoča takšna ali drugačna »lažja« pot, tj. pot skrajno poenostavljenih in skrajno razumljivih in skrajno kratkih priročnikov. Marksizem je teorija in praksa visoke civilizacijske ravni. Poenostavitve vodijo v enostranosti in v dogmatično mišljenje. Vekapebejevskim podobne sheme peljejo naravnost v polom. Marksistična misel se lahko afirmira tudi pri delavskemu razredu — zlasti pri njem — le s takšno literaturo in s takšnim založništvom, ki zajema vse bogastvo marksizma v tem našem času. Marksizem vre iz vseh živih civilizacijskih izvirov.

STANE MOŽINA

Ustvarjalnost v združenem delu

Uvod

Ustvarjalnost ni samo tesno povezana z napredkom v proizvodnji, ampak z našim celotnim družbenim razvojem.

»Dinamizem naše revolucije je žel zmage in dosegal uspehe predvsem zato, ker se ni opiral niti na subjektivistično dogmo niti na goli pragmatič-

zem in empirizem prakse, temveč na zavestno *ustvarjalno* (podčrtal M. S.) socialistično revolucionarno akcijo, ki je pomenila korak naprej v uresničevanju sedanjih in dolgoročnih zgodovinskih interesov delavskega razreda in ki je pravilnost svojih ciljev nepretrgano preverjala in korigirala v praksi. Boj za samoupravni sistem proizvodnih in ekonomskih odnosov v združenem delu . . . je ustvarjalni napor, ki mora temeljiti na znanosti in izkušnjah prakse.«¹

Sklepi VII. kongresa ZK Slovenije poudarjajo, ko je govor o vzgoji, izobraževanju ter raziskovalnem delu, naslednje: »Komunisti se bojujemo za to, da bo ustvarjalno delo postala vrednota vse družbe in dostopno vsakemu posamezniku ter da ne bo več stvar in privilegij posebnega sloja intelektualne elite.«²

Sindikati se zavzemajo za to, »da bodo v samoupravnih aktih podrobneje opredeljene možnosti za čim širši razvoj ustvarjalnosti delavcev . . .«³

Težimo k oblikovanju vsestransko razvitega, ustvarjalnega in svobodnega človeka, ki bi dajal svoje prispevke ne samo zdaj v tem letu, ki smo ga proglasili za leto množičnih inovacij, ampak vedno in povsod, tudi jutri, tj. v prihodnosti, ker problemov ni nikdar kraj, ne pri delu ne v družbi. S tem v zvezi bi poudarili in ponovili misel predsednika Tita, ki je dejal: »Družbenega razvoja nikoli ne moremo jemati za končanega in družba ni nikoli brez najrazličnejših problemov. Revolucionarnost in ustvarjalna sposobnost vsakega posameznika se meri po tem, koliko prispeva h kritičnemu pretresanju problemov in negativnih pojavov in koliko prispeva k temu, da jih ustvarjalno razrešujemo in premagamo.«⁴

V tem smislu menimo, da je potrebno malo podrobneje razmisliti o dejavnikih, ki prispevajo k večji ustvarjalni pobudi vsakega posameznika, predvsem še v pogojih združenega dela.

Ustvarjalnost v mišljenju in pri delu

Ustvarjalnost pomeni — narediti nekaj novega ali priti do nečesa novega, kar doslej še ni bilo znano. Ustvarjalen delavec je delavec, ki stalno gleda naprej, išče rešitve za probleme, dvomi o sprejetih rešitvah, analizira in sintetizira, opazuje in snuje. Spodbujen je, ne toliko s tem, kar je znano, ampak s tem, kar je neznano. Ustvarjalnost v mišljenju se kaže v novih zamislih, originalnih idejah, neobičajnem predstavljanju in povezovanju znanega z neznanim. Vsako mišljenje ni ustvarjalno, prav gotovo ne mišljenje, ki v glavnem sestoji iz ponavljanja znanih misli in

¹ E. Kardelj: Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi, Ljubljana 1972, str. 40 in 113.

² VII. kongres ZK Slovenije, Resolucija o vzgoji, izobraževanju in raziskovalnem delu, Ljubljana 1974, str. 119.

³ VIII. kongres Zveze sindikatov Slovenije, Sklepi, Ljubljana 1974, str. 11.

⁴ Josip Broz Tito: Govor na prvi seji novoizvoljenega sveta federacije SFRJ, »DELO«, 4. marec 1975, str. 3.

podatkov, in še manj tisto, ki v svojem bistvu pomeni zgolj preurejanje starih pojmov ali celo predsodkov.

Ustvarjalnost pri človeku je delno pogojena (spodbujena ali zavrtta) od okolja, delno pa izvira iz naših sposobnosti (talenta).

Podatki o nerealiziranih zamislih kažejo, da približno polovica vseh novih zamisli (inovacij, novih izdelkov) propade zaradi tehničnih pomanjkljivosti, približno polovica pa zaradi drugih (netehničnih) pomanjkljivosti, kot so: neupoštevanje želja občanov, segmentov trga, organizacije, metod dela in posameznikov, ki so bolj usmerjeni v konformnost, konvencionalnost kot pa v kreativnost.

Ustvarjalna rešitev je pojavljanje novega in spajanje tega s problemi v organizaciji oziroma družbi. To velikokrat pomeni zavračanje dosedanjih (starih) rešitev in iskanje novih poti. Osvoboditi se moramo predsodkov, uhojenih poti, zadržkov ali ovir, ki bi jih imeli za neprehodne ali nepremostljive. Toda to še ni zadosti, oseba mora nekaj ustvariti, nekaj novega, originalnega, kar nadomesti staro in kar se pokaže za uporabno, za zdaj in za naprej.

Ustvarjalnost v mišljenju se kaže med drugim v domiselnosti, v sposobnosti povezovanja pojmov (predmetov), ki so navidezno med seboj nepovezani. Domiselnost bi lahko izmerili npr. s številom uporabnih rešitev, ki bi jih dobili na preprosto vprašanje, npr.: v kakšne namene lahko uporabljamo določen predmet? Sposobnost povezovanja na videz med seboj nepovezanih pojmov merimo z ustreznimi vprašalniki.

Rekli smo, da je ustvarjalnost odvisna tako od posameznika kot od okolja, v katerem živi. Ne bi bilo napak, če po vrsti navedemo pomembnejše dejavnike, ki vplivajo na ustvarjalnost, tako kot so nam znani iz dosedanjih opravljenih študij.

Posameznik in ustvarjalnost

1. Ustvarjalnost je samo do neke mere povezana s stopnjo *inteligentnosti*. To pomeni, da je med tistimi, ki so izredno inteligentni, toliko ustvarjalnih kot neustvarjalnih oseb. Z drugimi besedami, ustvarjalnost ni isto kot inteligentnost, ampak samostojna sposobnost. Zato je razumljivo, da najdemo ustvarjalne osebe na raznih delovnih mestih in ustvarjalnost tudi nikakor ni pogojena s stopnjo formalne izobrazbe.

2. Sedanja ustvarjalnost je v precejšnji meri odvisna od *prejšnjih dogodkov*, ki bi jih lahko označili za ustvarjalne. Redkokdaj srečamo osebo, ki bi bila samo »enkrat« ustvarjalna, ampak pri taisti osebi lahko opazujemo povezano vrsto ustvarjalnih dejavnosti. Ni potrebno, da ti dogodki obstoje samo na enem področju, lahko so tako na strokovnih kot nestrokovnih, lahko se pojavijo že v zgodnji mladosti ali v teku delovne kariere. Brž ko opazimo klice ustvarjalnosti, jih je treba negovati. In najboljša napoved za bodoče ustvarjanje temelji na pregledu dosedanjih ustvarjalnih dogodkov. In če so elementi ustvarjalnosti navzoči, jih je treba upo-

rabiti in kombinirati pri vseh priložnostih; izgledi za uspeh so toliko večji, kolikor ugodnejše je ozračje ustvarjanja, v katerem živi posameznik.

3. Ustvarjalnost je povezana z *internimi standardi* posameznika. Ustvarjalne osebe pogosteje najdemo med tistimi, ki teže k svojim notranjim standardom dosežkov, kakor pa med ljudmi, ki poudarjajo zgolj zunanje standarde svoje profesije. To se pravi, da bi morali imeti posamezniki v oddelkih za raziskovanje in razvoj (RR) svoje kriterije, svoje standarde glede načrta in izvedbe; če standarde ustvarijo drugi, so le-ti (tj. v RR) zgolj izvajalci, brez večje ustvarjalne vsebine. Zanimivo je, kako ustvarjalnost ugaša z naraščajočim togim (rigidnim) izobraževanjem. To se dogaja takrat, kadar ustvarjalno dejavnost počasi nadomeščamo s posnemanjem in prilagajanjem. V prenekateri šoli pretežna večina vseh vprašanj ovira ustvarjalnost, posebno kritično je okrog mišljenja glede novih rešitev ali drugačnih odgovorov. Okoli 90 % vseh vprašanj, ki jih zahteva šola, je reproduktivne narave, to je, na vprašanje sledi natančen odgovor, tak, kot ga je dal učitelj oziroma je zapisan v knjigi.

4. Ustvarjalnost je povezana z *vztrajanjem* pri delu. Ustvarjalne osebe sprejmejo delo, stroko kot del svojega življenja. Delu posvete precej pažnje in časa. Problemi, s katerimi se srečajo pri delu, jih zanimajo, se poglobljevanje, skratka, obstaja precejšnja povezanost med internim pristankom in vztrajanjem pri delu ter ustvarjalnostjo. Te povezanosti pri neustvarjalnih posameznikih ni opaziti. Osebe, ki so ustvarjalne v svojem delu, ponavadi izberejo svojo stroko (področje dela) razmeroma zelo zgodaj in je ne zapuste tako hitro.

5. Ustvarjalnost je v dokajšnji meri povezana s *spodobnostjo povezovanja*. Razni testi, ki so jih uporabili za merjenje ustvarjalnosti pri posamezniku, niso dali pozitivnih rezultatov, vsaj ne takih, da bi na njihovi podlagi lahko sklepali, da je (bo) posameznik ustvarjalen. Nekoliko prognostične vrednosti vsebujejo pripomočki, ki merijo sposobnost povezovanja na »videz« med seboj nepovezanih pojmov.

Okolje in ustvarjalnost

Poleg sposobnosti in lastnosti, ki smo jih navedli kot značilnosti ustvarjalnega posameznika, je pomembno okolje, ozračje, v katerem dela posameznik.

1. Eden izmed dejavnikov ustvarjalnega okolja je *izziv*, izzivajoče socialno okolje. Izziv neke naloge je velikokrat tisto, kar spremeni pasivnega člana organizacije v aktivnega in pogosto v ustvarjalnega. Pomanjkanje izzivajočega dela neredkokdaj vodi zaposlene v nezainteresiranost in rutinsko dolgočasno opravljanje dela, strokovnih ali samoupravnih nalog.

2. Drugi dejavnik, ki spodbuja k ustvarjalnosti, so *stvarni cilji*. Večkrat vidimo RR oddelke, ki nimajo postavljenih nobenih ciljev. V opravičilo navajajo, da ne morejo imeti ciljev, ker »raziskujejo«. Toda kako

naj nekaj pričakujemo od RR oddelkov ali posameznikov, ki se ukvarjajo z razvojem in raziskovanjem, če nimajo pred seboj nikakršnih ciljev. Tako tudi ne moremo meriti njihovih dosežkov. Namesto tega iz dneva v dan »pogrevajo« znane teze, vlečejo za seboj stare probleme in navajajo za takšno dejavnost razna opravičila. Stvarni cilji so nujno potrebni v vsaki dejavnosti in pomanjkanje ciljev v organizaciji, ki naj bi bila ustvarjalna, pomeni sprenevedanje, stopicanje na mestu in zapravljanje časa ter dušenje ustvarjalnosti. Cilji so tesno povezani z izzivom.

3. Naslednji dejavnik, ki sledi iz opredeljenih ciljev, je *neposredno povratno sporočilo*. Vsakdo, ki si je postavil ustrezne cilje, mora zvedeti o dosežkih; če človek ne pozna rezultatov svojega dela, ne bo napredka. Neposredna povratna sporočila se ne tičejo samo same nove zamisli v tehničnem smislu, ampak tudi njenega »plasmaja«, z drugimi besedami, kako je bila sprejeta v proizvodnji in na trgu ter v družbi. Takšna sporočila navajajo ustvarjalnega posameznika k novim idejam, popravkom in drugačnim združitvam elementov ter rešitvam problema.

4. Za dobro ustvarjalno ozračje je pomemben *sistem nagrajevanja in dajanja priznanj*. Ne glede na to, da smo v prejšnjem odstavku poudarili, da je ustvarjalni posameznik notranje motiviran, je formalni sistem nagrajevanja razmeroma zelo pomemben. To se kaže v osebnem zadovoljstvu posameznika (teama, skupine), ko dobi nagrado za ustvarjalni prispevek, in v naraščanju nadaljnje spodbude za podobne stvaritve. Poleg finančnih nagrad so pomembna družbena priznanja, diplome, pa tudi možnost publiciranja ali udeležbe na ustreznih posvetovanjih.

5. Eden izmed dejavnikov, ki ovira ustvarjalnost v organizaciji, je »mišljenje«, da mora biti vsaka zamisel, vsak poskus uspešen. To, da ne sme biti napak, velja za preštudirani »mehanski« potek proizvodnje, ne pa za ustvarjalne dejavnosti. Kolikor v organizaciji prevladuje taka miselnost in se kaznuje vsaka napaka, ki je nastala v procesu ustvarjalnih naporov, potem kaj hitro oddelki ali delavci, ki so zadolženi za razvoj ali raziskovanje, ali tudi tisti, ki naj bi dajali predloge, odrevene, postanejo pasivni ali sterilni. Namesto novih zamisli, patentov in predlogov je kup opravičil, razpravljanja, navajanje razlogov, težav in podobno.

6. Naslednji dejavnik, ki pospešuje ustvarjalno ozračje, je *odprtost in dopuščanje nasprotij*. Nekateri menijo, da dopuščanje nasprotnih mnenj pomeni slabost posameznika, ki to dopušča, oziroma slabost organizacije, ki dopušča izražanje nasprotnih mnenj. Ustvarjalni proces zahteva nasprotujoča si mnenja, posameznik ne more pretehtati svojih misli in zamisli, če mu drugi ne nasprotujejo, če ga ne kritizirajo ali pohvalijo. Ustvarjanje nekaj novega je proces iskanja in v tem procesu se nasprotja (konflikti) pogosto pojavljajo. Skupina, organizacija, v kateri dela potencialni ustvarjalni posameznik, mora biti odprta za kakršnakoli mnenja, dopustiti mora najbolj čudne rešitve in jih po svojih možnostih pretehtati, oceniti in dati s tem svoj prispevek k delujočemu posamezniku. Skupina ali organizacija mora celo spodbujati člane k taki dejavnosti in vedenju.

Dušenje nasprotujočih si mnenj, drugačnih pogledov, rešitev pomeni ovirati ustvarjalnost in večati negotovost. Lahko rečemo, da pomeni, kolikor ostanejo druge stvari enake, manjša stopnja enosmernosti (monolitnosti) organizacije sicer večje število nasprotujočih si mnenj, pogledov, toda s tem večje število inovacij. Ihtavo prizadevanje za takojšnjo rešitev velikokrat porabi več časa in naredi več stroškov kot pa odkrito priznanje problema ali zadrege, v kateri smo se znašli. Ustvarjalnost se hrani s problemi, ki so odprti, ki so »nerešljivi«, ki se jim čudijo in ki so za marsikoga uganka. Tudi pretirano skrivanje »tajnosti« tehnične ali organizacijske narave ni umestno. Uspešnost in ustvarjalnost sta v večji meri odvisni od številnih in dobrih informacij kot pa od skrbno varovanih podatkov.

7. Dalje, lahko rečemo, da se ustvarjalnost poveča, če naredimo *profesionalno mešanico posameznikov*, ki rešujejo probleme. To se pravi, namesto da bi v delovno skupino, ki raziskuje kak kemični izdelek, dali samo kemike, uvrstimo vanjo tudi koga iz proizvodnje in s trga ter morda še koga, ki se ukvarja z varstvom okolja, ker problem zadeva najbrž tudi nje. Pokazalo se je, da so mešane skupine z vidika stroke ali poteka proizvodnje ali prodaje na trgu boljše kot homogeni teami. V heterogeni skupini je več priložnosti za pritekanje različnih predlogov, za nastanek nasprotujočih si mnenj ali rešitev. Včasih ni napačno sestaviti team, ki sestoji delno iz članov organizacije in delno iz zunanjih članov. V takšni navzkrižno sestavljeni skupini nastane obilo novih idej. — Vrsta novih zamisli nastane tudi v t. i. prenašalnem teamu, to je skupini, ki je zadolžena za celotno izvedbo, to se pravi, od zamisli do rezultata na trgu oziroma reakcije sveta potrošnikov.

8. Za razvoj ustvarjalnega ozračja je pomembna *zavzetost*, ne toliko zadovoljstvo članov organizacije. Raziskave kažejo, da samo velika (koncentracija) zatopitev v problem daje pomembne rezultate. Ustvarjalnost zahteva precej energije in s pravo poglobitvijo dosežemo vir zadostne energije. Problem mora pogosto najprej prežeti posameznika, preden se pojavi ideja ali rešitev. Kaj se dogaja med ustvarjalnim procesom, nam je še dokaj neznano. Vemo za proces inkubacije ter inspiracije. Točka inspiracije ali vpogleda v problem je pomembna in se ponavadi pojavi, ko ustvarjalni proces doseže svoj vrh (kulminacijo). Sodelovanje in občutek pripadnosti nalogi, projektu, skupini poveča ustvarjalno možnost. Člani organizacije se navajajo vživljati v delo in zaživeti z delom. Podtaknjene naloge ne dosežejo svojega namena, ker jih posamezniki ne prevzamejo za svoje.

9. Za ustrezno ozračje je pomembna *nekonformnost*, to se pravi, spodbujanje različnega mišljenja. Istovrstnost, enakost, podobnost v mišljenju večkrat ovira ustvarjalnost. Posameznik, ki izgubi stik z realnostjo in različnostjo v razmerju do drugih, ne zna več ločiti, kaj so njegove misli in kaj je privzel od drugih. Skupine in organizacije pogosto težijo h konformnosti. Posameznik, ki se zaveda svojega originalnega mišljenja, je pred dilemo: prilagoditi se skupini oziroma delovni organizaciji ali pa

pri v konflikt. Plusi in minusi so v obeh primerih ustrezne odločitve; za ustvarjalno ozračje pa je prav gotovo negativno, če se posameznik odloči za konformnost. Temeljna organizacija združenega dela bi morala spodbujati člane k čim bolj ustvarjalnem mišljenju, seveda bi morala to venomer povezovati s cilji, zavzetostjo in izzivi pri delu.

10. Pomembna je *povezanost organizacije navzven*, to je poroznost organizacije ali skupine. Z drugimi besedami, možnost za razvoj ustvarjalnega ozračja je večja, če člani organizacije razvijajo in vzdržujejo stike med seboj v skupini, organizaciji in navzven, z drugimi profesionalnimi skupinami ali organizacijami, ki imajo podobne probleme. Če se strinjamo, da je uspeh organizacije odvisen od akumuliranih podatkov, ekspertiz, računov, načrtov, potem se moramo strinjati s konceptom bolj odprtih, poroznih meja organizacije. Uspešna organizacija bo glede na vse to in tudi glede na čim krajši cikel proizvodnje ter trajanje izdelkov tista organizacija, ki bo dovolila prihajanje in prehajanje novih konceptov in ki bo organizacijsko dovolj fleksibilna, da bo lahko pravočasno izkoristila nastale inovacije. Stanje kakršnegakoli tehničnega ali tržnega dogodka je le relativno trajno; neprestane spremembe spreminjajo stanje in samo dvostranske komunikacije omogočajo prihod in oplajanje novih idej. Namesto starih vzorcev mišljenja in reševanja problemov dobimo nove, sveže oblike mišljenja, ki vodijo v ustvarjanje novih samoupravnih pogojev združenega dela.

Poudarili bi, da moramo v organizaciji spodbuditi posameznike in skupine ter ustvarjati ugodno ozračje za ustvarjalno dejavnost. V tem smislu je potrebno:

- pridobiti si čim več znanja o ustvarjalnem procesu in vedeti, da je znanje omejena količina, medtem ko je ustvarjalno snovanje brez meja;

- biti občutljiv za probleme, njihovo zvezo z realnostjo in reševanjem v pogledu do dela, organizacije in družbenega okolja;

- dopustiti, da pride do izraza čim več idej, ne biti nestrpni, pač pa pripravljene poslušati in ocenjevati razne zamisli, tudi take, ki so (na videz) nasprotno;

- ne biti naravnani k posnemanju (imitaciji) ali reči: tudi mi bomo enako delali; poskušati je treba delati nekoliko drugače, bolje, napredneje . . .;

- pospeševati (teamsko) skupno delo, medsebojno spodbujanje, tako da se ustvarjalnosti »nalezejo« tudi drugi;

- pri zamislih upoštevati vse obstoječe in možne vire, ki pridejo v poštev v organizaciji in iz okolja;

- krepiti iniciativnost in zmanjševati občutek zaskrbljenosti, pritiska, zamere;

- namesto da bi nadrejeni delavci dajali naloge, naj bi bili raje svetovalci pri delu;

- ustrezno nagrajevati in vzdrževati kontinuiran program proizvodnje idej in predlogov;

— zmanjševati prepad med znanostjo in prakso oziroma med politiko organizacije in njenim izvajanjem, ocenjevati doseženo in neprestano iskati nove možnosti za ustvarjalno delo.

Kolikor bi vsaj do neke mere dosegli zgoraj navedene postavke, bi lahko dejali, da smo na poti k ustvarjalnosti temeljne organizacije združenega dela, ki uspešno in originalno rešuje svoje probleme, kjer delo ne pomeni samo napor, ampak tudi sprostitiv, in kjer je poleg resnosti in discipline tudi veliko navdušenja.

Naj povzamemo zgornje navedbe z mislimi Borisa Ziherla v njegovem prispevku,⁵ kjer je opisal glavna obeležja progresivnega razvoja pri nas v preteklosti in ki vsekakor veljajo tudi za zdaj in v prihodnje: »Med ta obeležja sodijo predvsem: globoki, v izkušnjah in spoznanjih zakoreninjeni smisel za dialektiko življenja, za novo v življenju; sposobnost razlikovati med dejansko novim in progresivnim...; nenehno odkrivanje zares novih možnosti progresivnega razvoja, ki terjajo nove metode dela, nove organizacijske oblike in prijeme; sposobnost svobodnega odločanja in ravnanja v novi situaciji, brez prevzetih shem in šablom, s temeljitim poznavanjem in vsestranskim praktičnim upoštevanjem oziroma angažiranjem vseh objektivnih in subjektivnih faktorjev, potrebnih za uspeh pri delu.«

⁵ B. Ziherl: *Revolucionarna kontinuiteta*, »Teorija in praksa«, št. 4, 1967.

ZVONE DRAGAN

Samoupravni sistem planiranja*

(in razvojna izhodišča SR Slovenije)

Sklepne faze priprav za oblikovanje novih srednjeročnih planov morajo že pomeniti odločilen korak k praktičnemu uveljavljanju ustavne koncepcije o samoupravnem in družbenem planiranju. S tem bomo pospešili proces graditve samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, ki bodo obenem najširša podlaga za snovanje jasnih razvojnih usmeritev SR Slovenije v naslednjem obdobju.

Doslej smo pri sestavljanju ustavno zasnovanih srednjeročnih planov že opravili veliko delo, najzahtevnejša pa je gotovo sedanja faza srečevalnega planiranja in usklajevanja, ki mora ustvarjalno angažirati vse subjekte planiranja, pa tudi strokovno-znanstveni potencial in vse organizirane družbenopolitične dejavnike. Prav zavoljo zahtevnosti sklepnih faz medsektorskega, mednivojskega in medregionalnega usklajevanja in zavoljo logične odločitve, da že pri novih srednjeročnih planih maksimalno upoštevamo in uveljavimo temeljna ustavna načela družbenega planiranja, je bil sklenjen dogovor o tem, da se rok za sprejem srednjeročnih družbenih planov podaljša do sredine prihodnjega leta. V srednjeročne plane moramo namreč vgraditi tudi maksimum novih sistemskih rešitev in stabilizacijsko formulo družbenoekonomskega razvoja.

Celotno združeno delo mora v planiranju svojega razvoja spoštovati ustavna načela planiranja. Upoštevati mora predvsem vsa tista merila, ki jih v sistemu samoupravno organiziranega plansko-tržnega gospodarstva postavljamo v ospredje: prispevek k izboljšanju plačilne bilance; stalno spremljanje razmer na tujih in domačem trgu, zlasti njegove realne absorpcijske sposobnosti; zagotavljanje stabilnih in racionalnih virov energije, surovin in reprodukcijskih materialov na podlagi optimalnega izrabljanja komparativnih prednosti; maksimalizacijo dohodka na kvalitetnih vzvodih; uveljavljanje dolgoročne in napredne kadrovske politike, poleg tega še vsa tista merila, ki tudi vodijo k postopni stabilizaciji.

Pri vsem tem je treba upoštevati objektivne tržne zakonitosti, izrabljati njihovo racionalno jedro, ter nenehno obvladovati tržno stihijo z vsemi instrumenti, ki so na voljo samoupravnim subjektom in družbi kot

* Uvodna beseda na jubilejnem zboru Zveze ekonomistov Slovenije in III. posvetovanju o družbenem planiranju. (Portorož, novembra 1975).

celoti. Pri tem absolutno ne gre in ne more iti za zanikanje objektivnih tržnih zakonitosti, še manj pa za to, da bi jih zamenjali s kakršnimikoli subjektivističnimi konstrukcijami, ki naj bi tako rekoč same na sebi zagotavljale usklajenost družbenoekonomskega razvoja.

Ob vsem tem je jasen tale imperativ: srednjeročni plani bodo temeljni plani ter obvezni na vseh ravneh, to bodo zelo čvrste in družbeno sankcionirane materialne dohodkovne obligacije, ki bodo temeljile na samoupravnih sporazumih, družbenih dogovorih, pa tudi delno na zakonskih aktih. Takšni srednjeročni plani morajo vnesti večjo stopnjo gospodarske in socialnopolitične stabilnosti v naš celoten družbenoekonomski razvoj. Uresničevali jih bomo po načelu kontinuiranega planiranja, v obdobju celostnega uresničevanja novih ustav in bistveno spremenjenega gospodarskega in političnega sistema.

Ne glede na ta najbrž nesporna načelna izhodišča je treba priznati, da je naša startna pozicija na pragu novega srednjeročnega obdobja izjemno težka. Nismo soočeni le pri nas z usledinami nakopičenih strukturnih disproporcij, z globokimi inflacijskimi koreninami, s tradicionalno slovensko samodopadljivostjo, ki bi ji bilo nemalokdaj dovolj, če bi reproducirali obstoječo ekonomsko strukturo, pač pa smo tudi v mednarodnem okviru priča globokih pretresov v kapitalističnem svetu, velikim spremembam v mednarodnih ekonomskih in političnih odnosih. V takšnih razmerah, ko moramo pri načrtovanju skupnih pogojev jugoslovanskega razvoja maksimalno razviti in upoštevati tudi specifično strukturo in raven razvitosti proizvodjalnih sil v SR Sloveniji ter se intenzivneje vključevati v enotni jugoslovanski trg in mednarodno delitev dela, se srečujemo z nekaterimi razvojnimi izhodišči in problemi, ki zaslužijo širšo družbeno politično in strokovno obravnavo.

Prvič. Naša družba se mora opredeliti za optimalno gospodarsko rast v stabilnejših pogojih socialnoekonomskega razvoja. Optimalna rast pa je v današnjih in prihodnjih razmerah intenzivna gospodarska rast, toda ne temelječa na kakršnihkoli vzvodih, temveč izključno na kvalitetnih vzvodih, ob odločno vodeni stabilizacijski politiki v celotni Jugoslaviji. V razvoju SR Slovenije smo prišli do stopnje, ko takšna ali drugačna razvojna usmeritev ne more biti stvar subjektivističnega licitiranja, pač pa je intenzivna rast na kvalitetnih vzvodih objektivna nujnost, če se želimo hitreje odlepiti od spodnje stopnice srednje razvitih dežel.

Jasno je, da samo z deklaracijami tu ne moremo storiti trajnejšega preloma. Potreben je proučen, znanstveno zasnovan, temeljit, kompleksen in dolgoročen spopad z ekstenzivnimi razvojnimi potmi, saj kvalitativnih dejavnikov ne moremo presaditi v naše navade, delo, razmišljanje, tehnologijo in poslovanje čez noč, nekritično, s takšnim znanjem in organizacijo dela, kot ju imamo, ob današnji razvitosti samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. Kajti, uveljavitev intenzivne rasti na kvalitetnih vzvodih in v stabilnejših pogojih je neposredno povezana predvsem z višjo stopnjo produktivnosti dela v vseh sferah družbene reprodukcije,

z višjo stopnjo izkoriščenosti materialnih in umskih zmogljivosti, z učinkovito aplikacijo znanstvenih dosežkov, z odločnejšim preseganjem kadrovskih deficitov, z boljšim materialnim spodbujanjem kreativnega dela ter z zatiranjem pojavov slabega dela in delovne indolentnosti.

Reševanje zahtevnih razvojnih problemov v pogojih nizke rasti ali celo stagnacije bi bilo prepočasno in neučinkovito. V naši družbi, to je v samem gospodarstvu in v družbeni nadgradnji, je namreč tudi vrsta stalnih stroškov, ki jih ni mogoče bistveno krčiti. To so, npr., enostavna reprodukcija družbenih dejavnosti, ljudska obramba in samozaščita, pokojnine, razni socialni izdatki, pa tudi osebni dohodki, zlasti najnižji, se težko prilagajajo stagnantnim razmeram. Potemtakem je intenzivna in kvalitetna rast v stabilnejših pogojih resnično edino razumna in racionalna alternativa našega prihodnjega razvoja. Res je, da se lahko težnja po dinamični rasti in hkratni stabilizaciji kaj hitro pojavi v protislovnem položaju. Toda temeljni problem je prav v tem, da izberemo ustrezne mehanizme za uspešnejše obvladovanje tega protislovja.

Čim uspešnejše se bomo torej organizirali v tej smeri, tem hitrejši tempo kvalitetnih in kvantitetnih sprememb lahko pričakujemo že v novem srednjeročnem razdobju. Pri tem bo treba zagotoviti ne samo dinamičen, marveč tudi skladnejši razvoj, upoštevajoč optimalno kombinacijo med ekonomsko, socialno in prostorsko komponento razvoja SRS.

Drugič. Poznane neskladnosti v strukturi gospodarstva in odločna usmeritev k temu, da bi jih postopno odpravili, nas neizprosno soočajo z resnico, da se je nemogoče v istem hipu zavzemati za ostrejšo skalo prioritete v socialno-ekonomskem razvoju, hkrati pa nekritično in po inerciji ozke podjetniške logike in lokalizmov nadaljevati s široko fronto investicij ter s sedanjimi stopnjami rasti posameznih gospodarskih in družbenih dejavnosti. Neskladja v dosedanjem razvoju narekujejo, da moramo v naših razvojnih usmeritvah dati poudarek predvsem stabilnemu in racionalnemu zagotavljanju energije, surovin, reprodukcijskega materiala in hrane, selekcioniranemu razvoju prometne infrastrukture ter krepitvi in modernizaciji izvozne strukture gospodarstva. Pri tem je treba poudariti, da ne uvrščamo med prioritete vse surovine in reprodukcijske materiale, ker bi nas to slej ko prej vodilo v avtarkično in nekonkurenčno gospodarstvo. Gre torej za tiste surovine in repromateriale, ki imajo po sodobnih ekonomskih merilih resnično dokazane komparativne prednosti in ki s podjetniškega in narodnogospodarskega vidika lahko prispevajo k racionalni substituciji uvoza.

Razumljivo je, da bo trdna usmeritev k reševanju dogovorjenih prioritete močno vplivala na obseg in strukturo razvoja drugih gospodarskih in družbenih dejavnosti. Zato bosta nujna prestrukturiranje in intenzifikacija tudi v sami industriji, pri čemer bodo morale imeti prednost tiste industrijske veje, ki bodo stalno povečevale izvoz ali prispevale k trajni in racionalni substituciji uvoza. Vse to pomeni, da ne gre zgolj za načrtne spremembe med oddelkoma I in II materialne reprodukcije, marveč

tudi za premike znotraj obeh oddelkov. Ob tem se nam z vso resnostjo in odgovornostjo postavlja vprašanje prihodnjega odnosa do slovenske predelovalne industrije, za katero se v celoti zavedamo, da je in bo ostala v formiranju nacionalnega družbenega proizvoda dominantna panoga. Ni dvoma, da jo moramo tudi v prihodnje razvijati, toda selekcionirano in prestrukturirano, saj je jasno, da takšna, kakršna je danes, vsaj njen del, ne more ostati jutri.

Iz vsega tega lahko sklepamo, da so programi naših glavnih razvojnih prioritet dokaj jasni, večino njih pa že nekaj časa intenzivno uresničujemo. Če pa bi nas materialne razmere prisilile k morebitni ponovni selekciji prioritet, potem bodo potrebne tekoče korekcije samo s kvantitativnih vidikov, pri čemer mislimo na morebitno podaljšanje rokov za izvedbo nekaterih naložb in podobno. Ta vprašanja bomo v prihodnje gotovo uspešneje reševali kot danes, saj lahko zanesljivo računamo z višjo stopnjo osveščenosti v planiranju in samoupravnem dogovarjanju, z jasnejšimi materialnimi bilancami in z razvitejšim instrumentarijem kontinuiranega planiranja.

Pri tem je še posebej pomembno, da teh velikih premikov v strukturi in lokaciji razpoložljive investicijske mase ne bomo povzročali s prisilo zakonov ali le prek bančnih kreditnih odnosov, marveč predvsem prek instrumentov novega ustavnega sistema razširjene reprodukcije na bazi združevanja dela in sredstev ali samo sredstev oziroma dohodka. To pomeni, da bo vse bolj stopalo v ospredje in postajalo prevladujoče samoupravno združevanje akumulacije za realizacijo skupnih programov in razvojnih potreb v okviru organizacij združenega dela, reprodukcijskih kompleksov, samoupravnih interesnih skupnosti ter v okviru novega bančnega sistema.

Izrecno velja poudariti, da bomo reševali te pomembne in težke naloge v bistvu z zelo konkretno bitko za realizacijo srednjeročnega plana na ključnih področjih družbene reprodukcije in za praktično uveljavitev novih družbenoekonomskih odnosov.

Tretjič. Pri oblikovanju družbeno dogovorjene politike razporejanja dohodka ne gre za to, da bi si kdorkoli vnaprej uzurpiral ustavno pravico delovnih ljudi v združenem delu, da sami, po načelu dobrih gospodarjev in upošteva je širše družbene interese, delijo in usmerjajo dohodek, ki so ga ustvarili. Gre za politiko, ki naj jo formirajo in uresničujejo prav ti subjekti. Ta politika pa mora imeti jasna globalna družbena merila v pridobivanju in razvrščanju dohodka, če naj da, kljub različnim pogojem delovanja in razvoja gospodarskih subjektov, takšno narodnogospodarsko rezultanto, da bo mogoče pravočasno in uspešno rešiti vrsto težkih razvojnih nalog, ki si jih postavljamo za naslednje petletno obdobje.

V skladu s takšnimi merili bi morala bruto akumulacija rasti hitreje od stopnje rasti bruto dohodka. Vse druge substance razvrščanja dohodka bi morale počasneje rasti od same stopnje rasti dohodka, če želimo zagotoviti nekoliko hitrejšo rast akumulacije. Realni osebni dohodki na zapo-

slenega naj bi rasli nekoliko počasneje od stopnje rasti produktivnosti dela, vendar ne s tolikšnim zaostankom kot v zadnjih letih. V okviru bruto osebnih dohodkov naj bi se neto osebni dohodki povečevali nekoliko počasneje kot prispevki za družbeni standard oziroma za različne oblike skupne porabe. In slednjič, tiste temeljne organizacije združenega dela ali posamezniki, ki dosegajo večji dohodek, naj bi več prispevali k financiranju skupnih potreb. Če se uspešno dogovorimo za omenjena merila v delitveni fazi reprodukcije in če jih bodo zavestno spoštovali tisoči samoupravnih subjektov, potem lahko trdimo, da bomo hkrati z varčevanjem prebivalstva, zmanjševanjem vezave družbenega proizvoda in dohodka v zalogah ter s povečevanjem deleža neto inozemskih sredstev resnično uspeli ustvariti pogoje za intenzivno srednjeročno investicijsko varianto. To je seveda le globalna srednjeročna usmeritev, katere kvantifikacijo bodo določali samoupravni subjekti in družba kot celota z letnimi planskimi akti.

Na podlagi vsega tega je slej ko prej jasno, da tudi akcija za krepitev tako imenovane reprodukcijske sposobnosti gospodarstva daleč presega okvire delitvene faze reprodukcijskega procesa.

Optimalne dosežke daje le rezultanta mnogih procesov, ki povečujejo sposobnost in učinkovitost vseh produkcijskih dejavnikov v gospodarstvu, še posebej teh:

- a) povečevanje produktivnosti dela in učinkovitosti ter ekonomičnosti v gospodarstvu in v družbenih dejavnostih;
- b) racionalni sistem ali stabilizacijska formula razvrščanja bruto dohodka gospodarstva in
- c) racionalna uporaba vseh agregatov proizvodne in neproizvodne porabe ter vseh delov družbenega proizvoda.

Četrtrič. Učinkovitejše reševanje plačilno-bilančnih problemov. Tu ni številnih alternativ, saj se moramo usmeriti k odločnemu zmanjševanju obstoječega plačilno-bilančnega deficita. To pomeni, da je treba z različnimi sredstvi pospeševati vse oblike izvoza blaga in storitev. Ne moremo namreč računati na intenzivno stopnjo rasti gospodarstva in produktivnosti dela brez stalne širitve naše menjave s tujino, pri čemer pa tudi menjave ni brez uvoza. Gre torej za to, da končno sprejmemo in uresničimo neko trdnejšo in dolgoročnejšo strategijo zunanjeekonomskih odnosov. Naprednejša strategija pa ne pomeni predvsem to, da se izvažata zaradi deviz in da se ne uvažata zato, da ne bi porabili deviz. Utrjevati in širiti moramo izvoz, ki pelje gospodarstvo k moderni proizvodnji in na mnoga mednarodna tržišča, preko uvoza pa si ne le zagotavljati tisto blagovno substanco, ki je nimamo doma ali je ne moremo racionalno proizvajati, marveč tudi sodobno tehnologijo in znanstvene dosežke, ki jih z razpoložljivimi materialnimi in človeškimi potenciali sami ne moremo doseči. Tako kot si ni mogoče zamisliti neke absolutne svobode v ekonomskih odnosih s tujimi gospodarstvi, je absurdna in skrajno konservativna državno-administrativno ali ozko podjetniško zakovana avtarkija.

Dosedanja razmišljanja so le poskus, kako usmeriti pozornost vsaj na nekatera razvojna pota in razpotja SR Slovenije, ki peljejo tudi v jugoslovanski in mednarodni okvir. Ob vsem tem pa se pri uveljavljanju novega sistema planiranja srečujemo tudi z mnogimi metodološkimi vprašanji, ki zahtevajo dognane in družbeno verificirane odgovore.

Ne mislim, da so vsa ta metodološka vprašanja nova. Nekatera poznamo že dlje časa. Vendar smo, razen redkih izjem, o njih bolj razpravljali, kot pa jih učinkovito razreševali. To velja za znanstveno strokovne kroge in še bolj za samo prakso. Delno je to sicer povezano z razvrdenjem funkcije družbenega planiranja v zadnjem desetletju pri nas. Toda danes, v obdobju reafirmacije planske komponente in prodora samoupravnega modela družbenega planiranja preprosto ne moremo naprej brez poglobljene marksistične analize in prognoze številnih medsebojnih odvisnosti v celotni družbeni reprodukciji. Ali drugače povedano, izvirne Marxove reprodukcijske sheme, izpopolnjene s kasnejšimi marksističnimi znanstvenimi dognanji, moramo adaptirati v naše družbenoekonomske razmere, jih razviti v ekonometrijske modele, ki bodo ne le nujen mehanizem novega sistema planiranja, temveč sicer nujna in objektivizirana analitsko-informativna podlaga za kvalitetne odločitve na vseh ravneh, od samoupravne družbene baze do države.

Pri tem je bistvenega pomena, da nam razvitejša metodološka osnova družbenega planiranja omogoči na vseh ravneh pregled nad oblikovanjem pogojev in sredstev za delo, združevanjem dela in dohodka za realizacijo planskih nalog, pregled in vpliv nad celostnostjo dohodka organizacij združenega dela, pregled nad razmerami na domačem in tujem trgu, nad strukturo in obsegom ponudbe ter funkcijami povpraševanja, nad celotnim krogotokom blaga in denarja, in da nam nudi instrumentarij za primerjave in metodološko poenotenje in objektivizirane ocene rezultatov živega in minulega dela ter evidentiranje različnih in definiranje enotnih materialnih in drugih interesov.

Potrebujemo torej tako metodologijo, ki nam bo omogočila ustrezen pregled nad vsemi kanali in vzvodi ustvarjanja in razvrščanja celotnega dohodka in dohodka, pregled nad vsemi materialnimi tokovi družbene reprodukcije, nad procesom ustvarjanja celotne nove vrednosti, posebno še presežka dela in njegove uporabe. Če gledamo na pomen sodobnejše metodologije iz tega zornega kota, potem je jasno, da si je brez razvitejših metod in modelov tudi težko zamisliti proces maksimalno objektiviziranega in učinkovitega razčiščevanja materialnih odnosov med socialističnimi republikami in avtonomnima pokrajinama v pogojih enotnega trga, oblikovanje stvarno potrebnih in objektivno pogojenih reprodukcijskih celot in graditve različnih podsistemov ekonomskega sistema, od cen do ekonomskih odnosov s tujino.

Za vse to pa potrebujemo več znanja in bolj organizirano znanje, sodobnejši koncept delovanja statistične službe in različnih profesionalnih institucij za analize in prognoze, močnejšo raziskovalno bazo, jasno

politično usmeritev in podporo ter večja materialna vlaganja za te namene. To so generalni pogoji, če želimo čim prej zgraditi ali dograditi integrirani sistem družbenih računov, ki naj vsebuje zlasti:

1. medsektorske tabele, ki omogočajo spremljanje strukture proizvodnje, razmerja med posameznimi dejavnostmi, med oddelkom I in II in znotraj obeh oddelkov materialne reprodukcije ter tudi med materialno in nematerialno sfero družbene reprodukcije;

2. bilance za spremljanje vseh finančnih tokov;

3. račune družbenega proizvoda s prikazom vseh njegovih sestavnih delov in

4. bilanco družbenega bogastva, ki prikazuje rezultate gospodarske aktivnosti in celotno akumulirano družbeno bogastvo.

Pri oblikovanju integriranega sistema družbenih računov bo treba bolje organizirati in povezati tri temeljne skupine nosilcev: raziskovalce, izdelovalce bilanc in uporabnike podatkov sistema. Ta trikotnik nosilcev bo nedvomno omogočil metodološko poenotenje postopkov, spodbujal bo potrebo po raziskovalnem delu, zagotavljal ustrezne metodološke rešitve in omogočal uporabo podatkov te vrste pri ukrepih družbeno gospodarske politike ter pri sprejemanju samoupravnih odločitev.

Ker medsektorske tabele in modeli temeljijo na številnih poenostavitvah gospodarske stvarnosti, ne bodo mogli biti edina in morda niti glavna analitska podlaga za odločitve, so pa izredno koristno dopolnilo za druge analitske postopke, zlasti pa prispevajo k planiranju na sektorskih in globalnih ravneh.

Izrednega pomena je tudi delo pri oblikovanju medregionalnih analiz in tabel, s katerimi moramo prodreti globlje k objektivnemu jedru blagovno denarnih tokov med socialističnimi republikami in avtonomnima pokrajinama v pogojih enotnega jugoslovanskega trga. Vseh gibanj in transakcij ne bo mogoče eksaktno prikazati in bo marsikaj še vedno predmet subjektivne ocene in konvencije. Toda korak naprej od današnjega stanja moramo storiti že zavoljo uveljavljanja nove vloge in odgovornosti republik, avtonomnih pokrajin pa tudi federacije na podlagi novih ustav.

Ob sklepu le še tole: sistem družbenega planiranja, ki ga gradimo, je v marsičem izviren, hkrati pa tudi zapleten. Zato moramo hitreje utirati učinkovita pota za njegovo uveljavitev. Toda če želimo, da bo resnično naprednejši od drugih sistemov, potem je nujno, da poleg ustrezne organiziranosti družbe in mobilnosti političnih subjektov zgradimo tudi strokovno dognano, našim razmeram ustrezno metodologijo, ki bo temeljila na razvitejši kadrovsko-tehnični bazi. Če tega ne bomo storili, bo še nadalje odprt prostor za subjektivistično licitiranje tam, kjer bi morale igrati odločujočo vlogo objektivne ocene in strokovni argumenti, čeprav bržkone ni sporno, da noben plan ne more biti zgolj produkt matematično-statističnih modelov in ekonomsko-tehničnih projekcij, pač pa rezultanta soočenja številnih stvarnih interesov in objektivnih možnosti, s katerimi razpolagajo delovni ljudje.

JANEZ PEČAR

Družbena samozaščita na nekaterih področjih odklonskosti

Politični dokumenti, nekatere norme najvišjih organov državne oblasti in praktične dejavnosti zadnjih let kažejo čedalje več nenehnega in načrtnega zanimanja za politiko zatiranja odklonskosti v naši družbi. Ta politika hkrati dobiva — izhajajoč iz naših družbeno-političnih razmer — vedno bolj razredno vsebino in ob iniciativi, sodelovanju in podpori raznih dejavnikov prehaja k drugače in znatno šire zasnovanemu preprečevanju odklonskosti, podprtemu s socializacijo družbene samozaščite. Ta politika, ki so jo spodbudili nekateri dogodki pred leti, prinaša v omejevanju odklonskosti nove impulze, ki jih spremljajo tudi nove zamisli o organizaciji in delovanju. To posebno velja za tista področja, v katera se lahko občani in njihova združenja vključujejo v reševanje varnostnih vprašanj, ki ne ostajajo zgolj domena dejavnosti represivnih in na pravu zasnovanih organov. S tem se hkrati priznava, da je preprečevanje odklonskosti najbolj sprejemljivo, če ne tudi najbolj rentabilno. Kar pa je zlasti pomembno, pa je to, da se družbena razmerja začenjajo spreminjati v zvezi z varnostjo tudi *de facto* in ne več zgolj v željah navdušenih zagovornikov preprečevalne miselnosti.

Rastoči interes družbe za preprečevanje odklonskosti in škodljivstva, ki ga imenujejo *družbena samozaščita*, postaja verjetno najbolj pomembna sestavina socialistične samoupravne politike zatiranja odklonskosti; cilji te politike so natančno določeni in še nikoli niso bili tako dobro opredeljeni kot prav zdaj. Te cilje pa je treba usklajevati z družbenimi pogoji odklonskosti oziroma s pogoji, ki jih poraja družba sama.

Glede na to bomo v tem sestavku, ki je prilagojen razmišljanju o dejavnostih, ki se ne ukvarjajo s *političnimi deviacijami* in s *pojavi, ki jih na gospodarskem področju »producira«* naša socialistična družba, načeli nekaj vprašanj v zvezi z družbeno samozaščito, zlasti v zvezi s pričakovanji, ki jih spodbujajo sedanje zamisli. Prav tako tudi ni mogoče mimo nekaterih problemov, in tudi ne mimo predlogov, ki se porajajo, posebno kadar ocenjujemo pot, ki smo jo prehodili na področju mehanizmov za preprečevanje, ki so nastajali, zginjali ali životarili brez posebne politične podpore.

Čeprav so v jugoslovanski družbeni praksi (med okupacijo in) ves čas po osvoboditvi na različne načine opozarjali, da je treba preprečevati deviantnost in škodljivstvo raznih vrst, se še nikoli nismo tako organizirano in politično podprto lotili problematike »varnosti« kakor prav v zadnjih letih. Prenekateri kongresi, posvetovanja, govori političnih dejavnikov, sklepi, resolucije, priporočila itn.¹ so ostajali bolj pri spodbudah, ki pa jih zgolj v okviru strokovnih dejavnosti nikdar ni uspelo uresničevati s takšno zagnanostjo, da bi to prispevalo k zmanjševanju pojavov, ki jih kakorkoli porajajo in pogojujejo konfliktnosti v družbi in različnosti v osebnostih ljudi. Predvsem nekateri zunanji dogodki, ki so objektivno ogrožali družbenopolitični sistem, in posamezni notranji dogodki so privedli do koncepcije, po kateri naj bi socialističnega samoupravljanja, enotnosti jugoslovanskih narodov, enakosti ljudi, varstva družbenega premoženja, osebne in premoženjske varnosti, discipline in socialistične morale, solidarnosti, budnosti in odgovornosti za varnost² itn. ne zagotavljali samo z dejavnostjo državnih nadzorstvenih mehanizmov, marveč tudi z neposredno udeležbo občanov in njihovih združenj.

Preprečevanje odklonskosti, ki so jo nekdam imeli predvsem za strokovno dejavnost, se začenja razumevati kot politična in razredna naloga s popolnoma določenimi cilji, kako dosegati »dobrino varnosti« in kako odstranjevati posledice — politične, moralne, materialne itn., še preden bi nastale. Spričo nekaterih političnih dokumentov zadnjega časa, zlasti pa po X. kongresu ZKJ ter po ustavnih spremembah, pa nastaja tudi glede varnosti položaj, ki ga je označil že Marx, ko je dejal: »filozofi so svet samo različno pojasnjevali, gre pa zato, da ga spremenimo«. Glede na to se v Jugoslaviji tudi glede uresničevanja in zagotavljanja dobrine varnosti na obzorju nakazujejo bistvene spremembe, ki naj bi privedle do zmanjšanja odklonskosti in škodljivstva in to celo brez posredovanja formalnega nadzorstva in prisiljevanja.

S tem pa represija ne ostaja več edino pglavitno in prevladujoče sredstvo za uveljavljanje družbene konformnosti in idealno zamišljenega modela »socialistične osebnosti« z njenimi pozitivnimi lastnostmi in vred-

¹ Med najpomembnejšimi so zlasti: Pismo IK CK ZKJ, *Komunist*, XVII, 1958 z dne 1. 3. 1958, II. kongres pravnikov leta 1958, Govor J. B. Tita v Splitu: Organizirati moramo normalen in pravilnejši razvoj v naši izgradnji, *Delo* 7. maja 1962, III. posvetovanje Jugoslovanskega društva za kazensko pravo in kriminologijo v Splitu pod naslovom »Vloga javnosti v boju proti kriminaliteti«, Priporočilo zvezne skupščine o nadaljnjem delu pri zatiranju kriminalitete in nekaterih drugih družbi škodljivih pojavov — maj 1965, IV. plenum CK ZKJ, junij 1966, Sklepi in priporočila skupščine SR Slovenije o nalogah s področja družbene zamozaščite (Uradni list SRS 25/70), Posvetovanje o družbeni samozaščiti v Zlatiboru, junij 1971, Pismo IK CK ZKJ jeseni leta 1972, Resolucija zvezne skupščine o družbeni samozaščiti iz leta 1973, Sklepi o ukrepih za doslednejše spoštovanje zakonitosti zvezne skupščine v letu 1973, Ustava SFRJ, republik in pokrajin iz leta 1974 ter X. Kongres ZKJ in republiški kongresi ZKJ v letu 1974 s svojimi določbami in ugotovitvami o družbeni samozaščiti itn.

² Glej tudi Zakon o osnovama društvene samozaščite SR Srbije, čl. 1 in 19 (Službeni glasnik SR Srbije 512—39/73 z dne 29. 9. 1973).

nostmi, zapisanimi v prenekaterih dokumentih, ki imajo namen oblikovati našega človeka. Hkrati postaja »varnost stvar vseh in vsakogar«³ in ne več domena državnega aparata in postaja predvsem tudi razredna naloga, ki je ne dosegamo več na klasičen, marveč tudi na samoupraven način.

1. Družbena samozaščita in deetatizacija

Družbena samozaščita je formalno v bistvu omejevanje državne prisile, »pomeni začetek procesa odpravljanja odtujenosti na tem področju«,⁴ omogoča podružbljanje funkcij države,⁵ postaja sestavni del celotnega sklopa družbenih odnosov⁶ in je v resnici revolucionaren proces in v trajnem interesu delavskega razreda... varnost sama pa stalna skrb organizacij združenega dela, samoupravnih interesnih skupnosti in krajevnih skupnosti⁷ itn. Ne smemo torej pričakovati, da se bo uresničevala s pomočjo prava in nasilja, pač pa z zavestjo in s prostovoljno dejavnostjo večine ljudi.

To pa je podružbljanje zadev varnosti ali zagotavljanje dela varnosti na nepravem oz. predvsem prostovljen način ob socializaciji varnosti oz. s t. i. deetatizacijo nekaterih državnih funkcij.

Deetatizacija klasičnih državnih funkcij nasilja je ob razširjanju družbene samozaščite poseben proces, s katerim nastajajo in se razvijajo razne nedržavne in samostojne organizacije, ki prevzemajo naloge, ki so bile doslej v domeni države. Za dejavnost teh nedržavnih organizacij pa je značilno predvsem to, da na področju samozaščite »dobrine varnosti« ne uresničujejo s sredstvi, ki so značilna za državne mehanizme in za njene prisilne ter nadzorne mehanizme, marveč na povsem drugačen, neprisilen in bolj sprejemljiv način. V procesu deetatizacije formalnega nadzorstva, ko se razširja tudi družbena samozaščita, se morejo začeti ožati tudi področja, na katerih država opravlja »oblastveno pravno prisiljevanje«.⁸

Pri družbeni samozaščiti naj bi šlo za preprečevalne posege, ki temelje na prostovoljnem podrejanju pravilom vedenja in ravnanja brez nasilja in uporabe drugih državnih sredstev. Družbena samozaščita naj bi ne bila dopolnilo k državni represiji, marveč nadomestilo na nekaterih področjih, ki jih država — seveda glede na objektivne zunanje in notranje družbeno-politične razmere — lahko prepusti nedržavnim organizacijam.

Če gre za proces odmiranja nekaterih klasičnih prisilnih državnih funkcij in za postopno deetatizacijo, nastajajo področja, prikladna za

³ Orožen, referat v Krškem, str. 4.

⁴ Orožen, str. 889.

⁵ Glej: Resolucije X. kongresa ZKJ, str. 12.

⁶ Prav tam, str. 13.

⁷ Prav tam, str. 29.

⁸ Glej več o tem: Vavpetič, Temeljni pojmi javne uprave, II. knjiga, str. 23 do 25.

samoupravljanje, in ker je potrebna samostojnost ena izmed sestavin samoupravljanja, je samoupravljanje »varnosti« družbeni odnos, drugačen od tistega, ki obstaja v razmerah, ko funkcijo »varstva« opravlja država. V tem pa je bistvo, ki ga v praksi različno interpretirajo.

2. Družbena samozaščita — funkcija samoupravljanja

Do družbene samozaščite, takšne, kakršno koncipiramo, je moralo priti že zaradi stopnje razvoja socialističnega samoupravljanja, ki se iz sfere gospodarskega življenja prenaša tudi na druga področja, kot so kultura, znanost, šolstvo, zdravstvo, socialna politika itn., in ne nazadnje tudi na področje varnosti. Prav nesprejemljivo bi bilo, če takšne dobrine, kakršna je varnost družbe in posameznika, ne bi uresničevali z neposredno udeležbo nas ljudi, ki nas varnost, bodisi kot posameznike, bodisi kot skupnost, neposredno vsak dan zadeva tudi glede življenja in premoženja, vrednot itn. Na področju varstva materialnih dobrin pa se družbena samozaščita pojavlja kot neposredna funkcija gospodarjenja z rečmi, saj je z njeno dejavnostjo pričakovati zmanjševanje škode v skupnem bogastvu, s katerim jugoslovanska skupnost kakorkoli razpolaga.

Podružbljanje varnosti in skrb zanjo se ne omejujeta samo na prenašanje posameznih dejavnosti na nedržavne subjekte varstva, marveč sta predvsem tudi upravljanje s to dobrino na različnih ravneh ob polni ustvarjalnosti in odgovornosti vseh tistih, ki jim je to »dolžnost in pravica«. ⁹ Socialistična družba, ki temelji na samoupravljanju delovnih ljudi, ne more glede varstva in varnosti ostati v okviru klasičnega opravljanja državnih funkcij. Njena vizija o človeku — samoupravljalcu mora tudi na tem področju dlje od doseženega zlasti v tistih sferah, ki naj omejujejo oblast nad ljudmi, nasilje države in dominacijo v družbenih razmerjih.

Zato tudi varnost ne more biti odtujena od nosilcev samoupravnih pravic, saj je varnost prav tako vsakdanja potreba delovnega človeka (in družbe kot celote) kot vse drugo, kar je nujno za njegov fizični obstoj. Pri udeležbi v varstvu ne gre le za fizične potrebe, ampak tudi za razmerja med ljudmi in za odnose med ljudmi in državo, ki še vedno lahko posega v svobodo ljudi in njihovo suverenost. Toda s samozaščito se tudi v tej sferi začinja proces spreminjanja. Varnost je hkrati tudi pogoj za obstoj in napredek »svobodne asociacije proizvajalcev — za družbo osvobojenega dela«. ¹⁰

Družbena samozaščita je torej znanilec upravljanja nekaterih določenih varnostnih zadev po združenjih občanov — oblikovalcev protiodklonskega javnega mnenja, oblikovalcev javne skrbi za varnost in ustvarjalcev drugačnih razmerij med nedržavnimi in državnimi subjekti varstva oz. nadzorstva vedenja.

⁹ Čl. 173 ustave SFRJ.

¹⁰ Resolucije X. kongresa ZKJ, str. 5.

3. Družbena samozaščita in morala

Na področjih, ki ne zadevajo politične odklonskosti, marveč predvsem odklone od človeških vrednot, ki so dokaj stabilne v vsej zgodovini človeštva (npr. osebna in premoženja varnost), navadno ni težav pri ocenjevanju nevarnosti pojavov. Nedotakljivost osebnosti in premoženja je znana že od nekdanj v vseh obdobjih ne glede na politične ureditve. V tej zvezi je že Engels dejal, da je v civilizirani družbi glavni del inkriminirane dejavnosti naperjen zoper lastnino¹¹ in s tem tudi najbolj formalno zavarovan. Podobno je z varstvom osebnosti. Nosilci teh pojavov, vsaj kolikor gre za znane nosilce, večinoma povsod po svetu izhajajo iz nižjih dohodkovnih plasti prebivalstva, in hkrati spadajo tudi med manj izobraženo prebivalstvo, ki se mu že zaradi slabše izobrazbe izmikajo ugodnejši položaji pri družbeni delitvi dobrin. Čeprav se pravno varstvo novih dobrin oz. vrednot (ki so najpogosteje specifične za družbene ureditve, drugačne pri meščanskih ali kapitalističnih) prav tako močno poudarja in tudi sankcionira, jih obravnavajo različno in od časa do časa pod vplivi političnih akcij tudi bolj strogo. Tovrstna razmišljanja ne morejo mimo morale, splošnega priznavanja vrednot (za katere je neredko pomembno, ali gre za stare ali nove vrednote) pravičnosti in enakosti pred zakonom, ki ga uveljavljajo organi formalnega nadzorstva največkrat dokaj selektivno in diskrecionarno, tako da so nekateri družbeni sloji bolj pod udarom zakona kakor drugi.

Od morale varstva varovanih dobrin prehajamo s tem do morale nadzorstva do klientov, ki se odbirajo po posebnih zakonitostih, kolikor izbor ni docela naključen in odvisen od sposobnosti nadzorstva, da odkriva prebrisane deviate; izbor je torej subjektivne in objektivne narave.

Socializacija javnosti in sploh slehernika z družbeno samozaščito pa na področju preprečevanja posledic deviantnosti zmanjšuje in preprečuje tudi negativne sestavine selektivnosti in diskrecionarnosti formalnega nadzorstva nad ljudmi in prispeva k enakosti občanov pred zakonom. Posebno zato, ker ob preprečevanju posledic vpliva tudi na odbiro, ki jo vrši nadzorstvo, in s tem ne popravlja samo morale potencialnih deviantov, marveč tudi pravičnost državnih organov varstva in nadzorstva.

4. Nove vrednote (in nove oblike vedenja)

Družbena samozaščita prinaša vrsto prednosti, hkrati pa je v splošnem socialno psihološkem smislu tudi sredstvo za napredovanje, razvijanje in utrjevanje (nekaterih) novih vrednot, za katere se zavzema »socialistična morala«.¹² Po tej morali naj bi bil naš človek kar najbolj družbeno bitje, solidaren, osvobojen egoizma, agresivnosti, upošteval naj bi predvsem tudi

¹¹ Engels: Položaj radničke klase u Engleskoj, Beograd 1951, str. 154.

¹² Pavičević, str. 407.

druge itn.; na področju varstva naj ne bi storil ničesar takega, kar bi škodovalo družbi in drugim. Hkrati pa naj bi pomagal in sodeloval pri ustvarjanju in uresničevanju vrednot, ki so nujne za obstoj socialistične samoupravne družbe in deklarirane v raznih dokumentih državnih in političnih organov, ki razvoju Jugoslavije določajo prav izrecne smeri in zelene družbeno-politične cilje.

Take vrednote so npr.: varstvo ustavnega reda, neodvisnost, neokrnjenost in obrambna sposobnost države, oblast delavskega razreda, bratstvo in enotnost narodov in narodnosti itn., in, kar zadeva ta sestavek, še zlasti varstvo družbenega premoženja, samoupravnih in drugih pravic in svoboščin občanov, osebne dobrine in vrednote itn.,¹³ pa tudi osebna in premoženjska varnost, budnost, odgovornost za varnost itn.¹⁴ K splošnim v človeštvu že sprejetim vrednotam se vpeljujejo še nove, ki dotlej niso bile imanentne vsem družbenim plastem (enako).

Tako se vnaprej ustvarjajo predstave o vedenjskih modelih in pričakovanih vzorcih ljudi in se želi doseči prav določena vrsta osebnosti (ki jo včasih optimistično imenujejo socialistični človek); tak človek naj bi ne odstopal od predvidenega poprečja ali konformnosti in ki bi tako tudi ne povzročal odklonov ter preglavic organom družbenega (formalnega ali neformalnega) nadzorstva. S tem pa seveda centri moči naše družbe ne pripravljajo in uresničujejo samo graditve družbe, marveč tudi graditev ljudi; te ljudi skušajo spreminjati zaradi njih samih ter z njihovo pomočjo in sodelovanjem. Tako naj bi opuščali stare oblike vedenja in ravnanja ter zavestno, s pravno, propagandno, politično in še kakšno drugačno podporo ustvarjali nove ali vsaj poudarjene vrednote in dobrine, izhajajoče iz kulture, zgodovine, idej, spoznanj in morale nove družbe. Družbena samozaščita naj torej z množičnim sodelovanjem posameznika in njegovih združenj pomaga zamisli preobrazati v resničnost. Pri tem pa tudi družbenopolitične organizacije z raznimi sredstvi usmerjajo svoje članstvo v uresničevanje samozaščite in zaželenih oblik vedenja ter oblikovanja varnosti.

5. Sredstva družbene samozaščite

Hkrati s konceptom družbene samozaščite in njeno organiziranostjo se polagoma oblikujejo sredstva za uresničevanje njenih ciljev. Čeprav prvi začetki še niso povsod ohrabrujoči, pa je že dokaj jasno, kdo so subjekti oz. nosilci družbene samozaščite, ki je (spricho objektivnih zunanje-političnih in notranjepolitičnih razmer, v katerih živi jugoslovanska družba) dobila nesluteno politično podporo, ki je doslej ni bilo deležno nobeno drugo preprečevalno prizadevanje, čeprav so k takšnim prizadevanjem že večkrat spodbujali z najbolj odgovornih položajev v državi.

¹³ Iz resolucije o temeljih za uresničevanje družbene samozaščite.

¹⁴ Iz zakona o osnovama društvene samozaščite Srbije.

Prav tako pa raste tudi njena množičnost in s tem v zvezi socialno-psihološka vloga, kar ni brez pomena za rezultate, ki jih pričakujejo glede oblikovanja dobrine varnosti in varstva na eni strani ter spreminjanja in usmerjanja vedenja in ravnanja ljudi na drugi strani.

Za sredstva delovanja družbene samozaščite je značilno, da se ravna po socialnem okolju in delovnih ljudeh tam, kjer ti ljudje živijo, in se prilagajajo načinu njihovega življenja, zlasti ob upoštevanju ustavnih sprememb. To pa so zlasti organizacije združenega dela, krajevne in interesne skupnosti ter občani. Na področju varstva ljudi in premoženja ter njihovih samoupravnih pravic jo dopolnjujejo še novejšje institucije samoupravne delavske kontrole, službe fizičnega varstva premoženja v organizacijah združenega dela ter najrazličnejše z ustavo določene oblike samoupravnega nadzorstva in posredovanja. V propagandnem smislu jo močno podpirajo sredstva množičnih komunikacij, predavanja za različna združenja občanov (npr. rezervni vojaški starešine, mladina, šola itn.), pri čemer ne gre prezreti poudarka, ki ga dajejo družbeni samozaščiti vodilne politične organizacije družbe na čelu z zvezo komunistov.¹⁵ Ne nazadnje jo je nujno tudi usmerjati za vsako republiko ali pokrajino z ustreznega mesta, na kar so opozarjali nekateri pisci, ki so se že pred desetletjem pri nas prizadevali za smotrnejšo preprečevalno dejavnost na področju odklonskosti (tudi in s pomočjo spoznanj nove kriminalne politike gibanja za družbeno varstvo — *social defence*).

Pričakovati je, da bo prišlo s pomočjo sredstev, ki so na voljo, in s sodelovanjem institucij do širše socializacije javnosti z družbeno samozaščito, pri kateri zlasti ne gre brez političnih dejavnikov in šol, pri čemer naj bi vključili zlasti mladino — kot investicijo za prihodnost.

Socializacija in politizacija družbene samozaščite ne moreta ostajati brez posledic na *samonadzorstvo* na različnih ravneh tako glede vedenja, kot glede ravnanja s premoženjem (zlasti družbenim premoženjem).

Medsebojna razmerja državnih organov na eni strani ter občanov krajevnih skupnosti, organizacij združenega dela itn. na drugi strani pri družbeni samozaščiti odpirajo razne možnosti vplivov, ki pa so včasih lahko glede na posledice tudi polemični.

6. Institucionalizacija družbene samozaščite

Snovatelji družbene samozaščite so v zadnjih letih spoznali, da je nevarnost pojavov, ki ogrožajo vrednote, katere moramo varovati, že tolikšna, da jih ni mogoče prepustiti samo varstvu formalnega in državnega nadzorstva ter represiji, marveč da se jih je treba lotevati tudi s preventivne strani in ob sodelovanju širše samoupravne socialistične javnosti.

Odtod tudi napredek v pogledih na sestavine, ki naj — v strategiji in institucionalizaciji družbene samozaščite — od besed privedejo do

¹⁵ Stališča in sklepi VII. kongresa ZK Slovenije, str. 66.

zmanjšanja pretečih pojavov in ogroženosti. Zato se v tej zvezi zdi, da so od *politike* družbene samozaščite, *vodstva, organizacije, izkušnosti, spretnosti ter sredstev* bolj dognani prvi kot zadnji, čeprav najbrž ne gre pričakovati, da bi zmogli vse naenkrat in do popolnosti. Hkrati pa je res, da smo v dosedanjo družbeno samozaščito, zlasti kolikor zadeva nekatera vprašanja, *vložili več političnega dela kot strokovnega*, medtem ko smo *področja klasične kriminalitete* in nekaterih pojavov *socialno patološke odklonskosti* celo dokaj zanemarjali. Zanje tudi v socialno pedagoški in vzgojni dejavnosti, ki ju usmerjamo v nekatere sloje prebivalstva in skupine občanov, ni dovolj posluha.

Na teh področjih še posebno ni dovolj jasno, kaj naj nekateri družbeni dejavniki poleg tistega, kar že opravljajo, še store glede *diagnoze, tehnik, različnih stopenj programov*; še manj je jasno, kaj naj store glede dolgoročnih napovedi socialno patoloških pojavov. Hkrati pa spoznavamo, da je pojavov vse več in da začeta prizadevanja še ne dajejo sadov.

Varnostni okoliš postaje milice z morebitno zasnovo o pokrivanju terena in vključenosti v sistem družbene samozaščite zahteva nekatere organizacijske in strokovne spremembe v dejavnosti organov odkrivanja, še posebej pa drugačen odnos do prostovoljnih subjektov in nosilcev preprečevanja odklonskosti in sodelovanja z organi formalnega nadzorstva.

Toda kolikor bolj bo družbeno samozaščita organizirana in institucionalizirana, toliko bolj bo njena dejavnost morala upoštevati: *analizo, programe, merila za uspešnost, izogibanje formalizmu, javno mnenje, javno odgovornost* in še marsikaj drugega. Različne vrste institucionalizacije, kot so odbori, komisije, štabi, straže itn., vse to še posebej poudarjajo in zahtevajo koordinacijo.

B. PROBLEMI

Vsako pozitivno družbeno gibanje poraja tudi nekatere negativne okoliščine in posledice, ki jih je treba pravočasno ugotavljati in popravljati, da ne bi povzročili še neprijetnejših posledic in da koristnih dejavnosti ne bi spreminjali v nesprejemljive, nadležne, obremenjujoče in utesnjujoče. Tako je najbrž tudi z družbeno samozaščito, zlasti v tistem delu, ki je mišljen v tem sestavku, to je na področju t. i. socialne patologije. Ker se v družbenem življenju še posebno pri mladih ljudeh (ki naj bi bili pomemben dejavnik družbene samozaščite in najplodovitejša investicija) pojavljajo nove oblike vedenja, ker se pogosto odpravljajo stari načini ravnanja, ker formalno nadzorstvo največkrat ohranja *status quo* v družbi itn., se zato neredko tudi sprašujemo, koga je treba nadzorovati, integrirati, socializirati, resocializirati, spreminjati in poboljševati, reformirati in revidirati (ljudi, nadzorstvo, pravo itn.) in kaj je sploh odločilno v percepciji odklonskosti. Sprašujemo se, ali javnost sprejema pojasnila o tem,

kaj je odklonskost, in predvsem tudi o tem, kaj je treba preprečevati, odstranjevati, zatirati itn.; in ne nazadnje se odpira tudi vprašanje, koga socializirati itn. Zdi se, da prav okoli tega prihaja do ključnih vprašanj, mimo katerih ne morejo tudi razmišljanja o družbeni samozaščiti v naši samoupravni socialistični družbi. Naslednje misli naj dopolnjujejo zasnovu o družbeni samozaščiti tudi z druge strani.

1. Odpravljanje posledic in ne toliko vzrokov

Z zasnovu družbene samozaščite, ki je prežeta s politično vsebino (tudi na klasičnih področjih odklonskosti), želimo doseči določene vzorce ali modele drugače oblikovane človeške osebnosti v naši družbi. Pri tem ne razmišljamo dosti, ali je konformnost vedno pozitivna in zaželena in koliko časa še lahko pomeni napredek, ko je hkrati jasno, da vsi ljudje že zaradi bioloških posebnosti ne moremo biti enaki, podobno prilagodljivi, uklonljivi itn.

Družbena samozaščita, takšna, kakršna je bila doslej — in kakršna je tudi nastala v prav določenih mehanizmih družbenega nadzorstva, ki se zanjo tudi zelo trudijo), predvsem odpravlja posledice in fizično onemogoča pojave, manj pa odstranjuje vzroke tam, kjer ti dejansko so. Je v bistvu boj »zoper posledice in ne boj zoper vzroke vedenja«. ¹⁶ Hkrati je politično inspirirano družbeno preprečevanje odklonskosti (na mnogih področjih pa ni dovolj jasno, kaj je odklonsko), ki se nikakor ne ukvarja z vprašanji etiologije deviantnosti, resocializacije, rehabilitacije in drugih področij, ker mu je pretežno glavna skrb, da ne pride do nezaželenih posledic. S tem pa se zanemarjajo razne druge možnosti za spreminjanje sveta, hkrati pa lahko postaja mit in strašilo za nekaj, kar to sploh ni.

Glede na to se je bati, da bi preveč propagirali konformizem, zatirali nove in progresivne oblike vedenja in preprečevali, kot je dejal Durkheim, da bi »včerajšnji deviant postal jutrišnji filozof.« ¹⁷

2. Normativni optimizem

Celotna represivna dejavnost kot družbena reakcija zoper odklonskost je res tako glede percepcije in sankcij kakor tudi glede ravnanja z devianti predvsem urejena v pravu. Zunaj nje skoraj ni (ali ne bi smelo biti) ničesar, kar ni formalno urejeno in že znano storilcu in žrtvi oz. organom družbenega nadzorstva.

V nasprotju s tem pa je družbena samozaščita drugačna dejavnost. Čeprav je tudi strokovna (in ne povsem politična), zlasti na področju, o katerem teče beseda, pa je ne gre toliko urejati s predpisi, kolikor bolj

¹⁶ Glej tudi: Najman, str. 180.

¹⁷ Taylor, Walton, Young, str. 80.

z drugimi ukrepi. »Resnična samozaščita na področju kriminalne politike in kazenskega prava je nekaj, česar ni mogoče uvajati s predpisi«. ¹⁸

Za pravno normirana področja, posebno tista, ki nalagajo dolžnosti (in ne samo pravice), pa je že dolgo znano, da jih ljudje sprejemamo, če se ujemajo z našimi predstavami, tako da gre za skladno delovanje osveščenosti ljudi in formalnega prava.

Družbena samozaščita pa se v zadnjem času močno ureja s pravom in niže ko so posamezni subjekti na družbeni ravni organizacije, bolj se od njih pričakuje, naj bi razne preprečevalne dejavnosti določali s svojimi pravnimi akti. ¹⁹ Marsičesa res ni mogoče urediti brez prava (četudi gre za samoupravno pravo), toda preobilje prava in nezmožnost uresničevanja rojevata več škode (tudi politične) kot koristi in malodušje, ker so aspiracije večje od zmogljivosti in ker »produciranja« prava ne spremljajo ustrezne socialno pedagoške dejavnosti, ki bi ustvarjale primerno ozračje ali, kot temu pravijo v drugih socialističnih deželah, potrebno »pravno zavest«.

Človeštvo se je doslej, ne glede na družbeno ureditev, zoper odklon-skosti borilo predvsem z zapovedmi in prepovedmi, skratka z nasiljem, kar je najlažje, najceneje, toda hkrati najmanj učinkovito. Zato ni čudno, če si tudi preprečevalna dejavnost išče zagotovila za uspeh v podobnih sredstvih in metodah državne regulative in jih prenaša na samoupravne subjekte. Toda sredstva za preprečevalne (ali samozaščitne) dejavnosti gre bolj iskati zunaj pravne regulative, čeprav jim za začetek morda ne gre odrekati pospeševalne vloge. ²⁰ Zgrešeno pa bi bilo, če bi se opirali samo na to in ne bi storili še kaj več, zlasti glede osveščanja ljudi za odstranjevanje nevarnosti, ki jih obkrožajo, in za ustrezno solidarnost na tem področju.

Še posebej pa naj bi bili previdni pri nalaganju kazni (pa čeprav za zdaj samo denarnih) za morebitne kršitve pri uvajanju samozaščite. Ta okoliščina družbeno samozaščito kot osveščeno samoupravno in prostovoljno dejavnost močno izenačuje z državno represijo, pri čemer ni želeti, da bi družbena samozaščita tako kot represija, pravo in pravosodje doživela krizo. Zato na pravne norme in na njihov vpliv na spreminjanje družbene zavesti ne bi bilo treba gledati s pretiranim zaupanjem.

3. Samozaščita — sredstvo za neformalni nadzor

S sprejetjem ustave SFRJ ter ustav republik in pokrajin smo dobili v roke močno orožje za nadaljnji boj za revolucionarne spremembe v družbenih odnosih. ²¹ Z njimi in z dokumenti ZK se je »začela široka in odločna aktivnost proti družbenim deformacijam, težnjam in praksi, ki

¹⁸ Bačić, *Jugoslovanska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1972/1, str. 32.

¹⁹ Glej npr. Občan, Ljubljana, 14. november 1974, str. 16, 17, 21, 25, 27 itn.

²⁰ Glej o tem, Orožen, *Teorija in praksa* 1974/9—10, str. 9000.

²¹ Iz resolucije X. kongresa, str. 4.

ogroža socialistični samoupravni značaj naše skupnosti, proti kršitvam in izigravanjem zakonov, prilaščanju pravic delovnih ljudi, proti kriminalu, podkupovanju, bogatenju na tuj račun ter drugim protisamoupravnim in protisocialističnim pojavom«. ²² V tem boju ima družbena samozaščita pomembno vlogo in ni čudno, če se zanjo najbolj trudijo tudi tisti organizmi formalnega družbenega nadzorstva, ki si od nje obetajo veliko koristi pri izpolnjevanju svojih nalog v družbi, zavedajoč se, da je bolje preprečevati kot blažiti posledice, po tem ko so že tu. To še posebno zato, ker je danes formalno nadzorstvo povsod po svetu v težavah zaradi neuspešnosti in ker si od njega več obetajo, kot pa v resnici koristi, kljub velikanskim izdatkom za njegovo delovanje. Odtod tudi razmišljanja o razmerju med stroški in koristnostjo (cost / benefit) v pravosodju in policiji.

S tem pa dobiva družbena samozaščita še dodatno veljavo v vlogi spreminjanja sveta, spreminjanja vedenja, in ne nazadnje tudi nadzorovanja vedenja, kar ni brez posledic za socialno — psihološko razumevanje družbene samozaščite, ki ne sme postati orodje dominacije nad človekovo osebnostjo. Ta okoliščina se močno povezuje z vprašanji, kdo neko vedenje ocenjuje za odklonsko, čigavo in kakšno vedenje je treba nadzorovati in spreminjati itn.; pri tem moramo upoštevati, da laičnega sveta ne zanima, kaj v osebnih in družbenih silnicah povzroča neko določeno vedenje (zlasti nove oblike), ki neredko povzročajo prestrašenost in čustvene reakcije.

Družbena samozaščita kot sredstvo za socializacijo v jugoslovanski družbi se zato hkrati pojavlja tudi v vlogi neformalnega nadzorstva, o katerem še premalo vemo, da bi lahko napovedali vse njegove razsežnosti. Na nekatere razsežnosti, ki jih ne gre pozabiti, je opozorilo že splitsko posvetovanje Jugoslovanskega društva za kazensko pravo in kriminologijo v letu 1963. Mehanizmi neformalnega nadzorstva namreč lahko povzročajo nepričakovane posledice, ki so pogosto docela drugačne od pričakovanih in zelenih in so prav nasprotno od tistih, v katerih se lahko razvija zdrava »socialistična osebnost«.

S tem v zvezi se bomo še precej ukvarjali z ustreznimi moralnimi normami in sredstvi za njihovo oblikovanje, ki naj bi varovala samoupravni sistem čimbolj zunajpravno, samoupravno, in z oblikami, ki bi bile bolj sprejemljive kakor tiste, ki jih ima na razpolago državna represija. Socialno okolje naj bi čedalje bolj določalo socializacijo posameznika, upoštevajoč njegove biološke in psihološke posebnosti.

4. Družbena samozaščita in učinkovitost formalnega nadzorstva

Družbena samozaščita, ki jo vsaj doslej še — ob podpori zavestnih političnih sil v družbi — tehnično, organizacijsko in vsebinsko propagi-

²² Prav tam.

rajo predvsem organi odkrivanja, lahko zbuja vtis, da je podaljšana roka države, in to tiste njene vloge, ki izvaja dopustno (ali pa tudi ne) nasilje nad ljudmi. Nasploh je glede tega značilno, da se s samozaščito kot s svojo dejavnostjo ukvarjajo prav določeni državni upravni organi, doslej predvsem znani kot represivni organi.

Pri tem se nehote načenna vprašanje, zakaj sploh prihaja do tako široko odprtega in politično zasnovanega preprečevanja deviantnosti. Razlogi so nedvomno politični. Na eni strani gre za nevarnost od zunaj, na drugi strani pa je samozaščita v skladu s samoupravljanjem in se dejansko pojavlja kot njegova funkcija. Toda pomemben razlog je iskati še v krizi učinkovitosti formalnega družbenega nadzorstva, ki je na nekaterih področjih bolj, na drugih manj sposobno, da opravlja pričakovano vlogo. To, da se pričakovanja ne izpolnjujejo, pa je najzanesljivejše gibalno in spodbuda za angažiranje drugih sil, če so profesionalne nezadostne. Na to kažejo tudi področja, na katerih se kar najbolj želi doseči socializacija družbene samozaščite.

Nekateri organi (tudi organi odkrivanja) bi se morali že doslej na podlagi prava,²³ če ne po svojih zmožnostih in funkcionalnosti, ukvarjati s preprečevanjem v enaki meri kot z represijo, vendar tega niso delali iz raznih vzrokov. Preprečevalnih dejavnosti so se ob zatiranju odklon-skosti oprijemali le deloma ter v zvezi z njimi niso bili toliko osveščeni kot zdaj, ko gre za politizacijo družbene samozaščite, čeprav tudi prej veliko nevarnosti ni bilo dosti manjših. Trenutno pa smo v položaju, ko se na področju poklicnega in družbeno formalnega obravnavanja deviantnosti zastruje represivna kriminalna politika ob hkratni politizaciji samozaščite kot funkcije samoupravljanja. Gre torej za razmere, ko se praktično in teoretično zastrujeta tako represija kot samozaščita, čeprav bi v normalnih razmerah pričakovali, da se bo družbena samozaščita razvijala ob zmanjševanju represije, ko ji le-ta — ob deatizaciji, samoupravljanju in podružbljanju varnosti — odstopa čedalje več manevrskega prostora. Tako pa upamo, da bo družbena samozaščita uspešnejša predvsem na tistih področjih in tam, kjer država ni opravljala svojih nalog (pa bi jih morala). Zato se v represiji za zdaj v bistvu ne spreminja prav ničesar, z družbeno samozaščito pa se želi obseči tisto, kar je bilo doslej zanemarjeno. Represivni organi zato ne zgublajo ničesar v svojih pristojnostih. Nasprotno, njihova vloga, ugled in družbena potrebnost rastejo, čeprav se hkrati opozarja na nemožnost ponavljanja zgodovine (IV. plenum)²⁴ iz bližnje preteklosti in čeprav se ob družbeni samozaščiti nekatere državne funkcije le delno odpirajo javnosti.

²³ Glej npr.: Osnovni zakon o službi unutrašnjih poslov, Službeni list SFRJ 46-631/64, 17. člen »... sprečavanja i otkrivanja krivičnih dela...«; Osnovni zakon o unutrašnjim poslovima, Službeni list SFRJ 49-577/66, 13. člen »... sprečavanja i otkrivanja krivičnih dela...«; Zakon o notranjih zadevah SRS, Uradni list SR Slovenije, 13-99/67, 8. člen tč. 3 »... postaja milice... preprečuje kazniva dejanja...« (podčrtal pisec).

²⁴ Glej npr. Orožen, Zemljarič: Proces graditve družbene samozaščite v SR Sloveniji (teze za seminar CK ZKS), tipkopis str. 16.

Glede na to je teoretično vprašljivo, koliko časa je nujno krepiti obe skupini subjektov, to je državnih in samoupravnih. Odgovor nedvomno daje praktična nevarnost. Pri tem seveda tudi ne gre prezreti morebitne zmede v razumevanju procesa podružbljanja varnosti in pojava, ko se klasični represivni državni organi kratkomalo razglašajo za družbeno samozaščitne organe in s tem za samoupravne organe in ko je na drugih področjih družbenega življenja dosti bolj jasno, kaj je še državno in kje gre že za podružbljanje in samoupravljanje. Vse to tudi kaže, da so tovrstna vprašanja varnosti dosti bolj delikatna in zamotana kot druga področja, na katerih država v celoti prepušča upravljanje reči (in deloma tudi že odnosov) nedržavnim organizacijam in to s sredstvi in na način, ki niso tipični za državne organizacije. Hkrati pa se seveda zbuja vprašanja socializacije, resocializacije, reintegracije, rehabilitacije, preseganja filozofije državne uprave itn., ki še premočno navdihuje vsebino družbene samozaščite.

Iz resolucij X. kongresa Zveze komunistov izhaja, »da so delavskemu razredu in delovnim ljudem potrebni učinkoviti državni organi, ki bodo dosledno uresničevali naloge, določene z ustavo in zakoni, varovali samoupravljanje in družbeni red...«. ²⁵ Glede na to se družbena samozaščita pojavlja bolj kot dopolnilo na področju varnosti, čeprav se v obrisih nakazuje tudi kot nadomestilo povsod tam, kjer bomo odpravljali nasilje.

Družbena samozaščita se kaže v razmerju do državnih organov, ki morajo skrbeti za varnost, tudi kot sredstvo za oblikovanje »pravne zavesti« ljudi, za razširjanje preprečevalne miselnosti, za doseganje in utrjevanje vrednot itn. z neprisilnimi sredstvi in na način, sprejemljiv za posamezna socialna okolja, za izboljševanje varnostne kulture (tako pri potencialnih deviantih kot pri možnih žrtvah) na posameznih bolj ogroženih krajih, za organizacijo »samopomoči« v manj nevarnih razmerah, skratka povsod in predvsem tam, kjer gre tudi s strokovnega stališča za manj zahtevna opravila, ki pa jih pod »mentorstvom« lahko opravljajo laični ljudje.

Družbeni samozaščiti kot »funkciji samoupravljanja« pa bo v škodo, če se bo uresničevala samo tam, kjer državni organi ne morejo opravljati svojih nalog, *saj gre v samoupravni družbi za omejevanje dominacije države nad ljudmi tudi na področju varstva.*

5. Socialno psihološki vplivi

Kolikor gre za ustvarjanje, oblikovanje, uresničevanje in zagotavljanje t. i. »dobrine varnosti«, ima politično podprta in z javnimi komunikacijskimi sredstvi propagirana »družbena samozaščita« pomembno vlogo. Saj ta, zlasti socialno psihološko, ne deluje samo na bistvene vrednote socialistične samoupravne družbe in ne kreira le »pravne zavesti«

²⁵ Resolucije X. kongresa ZKJ, str. 13.

občanov, marveč predvsem tudi vodi, osvešča, spodbuja in motivira njene nosilce (kot kolektivna telesa ali posameznike) za operativnost in sploh za udeležbo pri interesih, ki naj vodijo družbo k vnaprej postavljenim ciljem.

Ker pa naj družbena samozaščita nadzoruje predvsem tudi vedenje in ravnanje nas ljudi in ga pomaga spreminjati s sprejemljivejšimi, predvsem pa neprisilnimi sredstvi, prilagojenimi za lokalne razmere in ustrezno posameznemu socialnemu okolju — ji gre pripisovati tudi poseben socialno-psihološki pomen. Ta je tudi v pritiskih (moralnih, družbenih itn.) na posameznika in skupine, ki se ne obnašajo ustrezno pričakovanjem in skladno s konformnim gibanjem.

Čeprav samoupravna socialistična družba ne išče idealov v doslednem življenju po pravilih uniformnosti in konformizma, ker je že zaradi bioloških, socialnih, intelektualnih in drugih posebnosti nas ljudi pričakovati odklone od namišljenega poprečja ali od postavljenih modelov in vzorcev vedenja, pa lahko v tem smislu družbena samozaščita kot množični proces poraja nekatere negativne stranske produkte. Ti so zlasti:

— množična prestrašenost, splošna sumničavost, vzajemno nezupanje in pretirana previdnost tudi tam in takrat, kadar tega ni treba;

— morebitno ovaduštvo ali vabilo nanj;

— dominacija in manipulacija posameznih skupin in posameznikov nad drugimi;

— morebitna psihoza maščevalnosti, retributivnosti in drugih nizkotnih nagibov v imenu varstva in varnosti itn.

Na nekatere od teh okoliščin je opozorilo že III. posvetovanje jugoslovanskega društva za kazensko pravo in kriminologijo,²⁶ ko je razpravljalo o vlogi javnosti v boju proti kriminaliteti in ugotovilo, da taka in podobna ozračja nedvomno niso primerna za rast osebnosti v samoupravnih socialističnih odnosih. Ob takih pojavih, ki se utegnejo zgoditi v posameznih okoljih,²⁷ se lahko premišljeno, racionalno in nesubjektivizirano preprečevanje odklonskosti in škodljivstva spremeni v škodljivo čustveno reagiranje, gnano in spodbujeno z instinkti, ki nimajo nič opraviti z zavestno in odgovorno politiko zatiranja družbenih negativnih pojavov kot politično, strokovno in pretežno zunajpravno dejavnostjo. To tudi nima ničesar skupnega s civilizacijo, kulturo, demokratizacijo in humanizacijo samoupravnega socializma, še manj pa z osvobojenostjo človeka in dela. Ustvarjanje takšnega ozračja bolj govori v prid psihologiji stanja, nasprotnega tistemu, ki ga želimo doseči. In ker se ne moremo »samo pokoravati brez razmišljanja«,²⁸ moramo protagonisti družbene samozaščite zlasti upoštevati socialno-psihološki zorni kot naših prizadevanj v

²⁶ Glej npr.: Referat L. Bavcon, diskusijski prispevek P. Kobe in drugi, RKiK 1963, str. 92—99, 101—102.

²⁷ Ko je bil pisec tega sestavka navzoč pri predavanju o družbeni samozaščiti na sestanku rezervnih vojaških starešin, je po predavanju dejal neki diskutant: »... med vojno bi morali pobiti en milijon nasprotnikov več...« in »... vsakogar bi morali skrajšati za glavo...«.

²⁸ Milanović, str. 52.

javnosti, kar pa je za zdaj še precej neupoštevano področje, hkrati ko »preganjanje čarovnic« in posploševanje posameznih primerov zaradi impresivnosti nista dopustno sredstvo za doseganje resničnih smotrov samozaščite. Prav tako to ni inovacija niti ne psihološko preračunano sredstvo za želena odkritja v socialni psihologiji zločina in socialni psihologiji družbene reakcije.

6. Varstvo integritete osebnosti

Če ima odklonskost kdaj je kdaj tudi pozitivno družbeno funkcijo, če je deviantno vedenje lahko odgovor na posameznikovo razmerje do družbenega okolja, ki razrešuje stara in oblikuje nova razmerja, če je kriminalnost ustvarjalna glede prava in pravosodja, če je ventil za družbeno dopustno in sprejemljivo nasilje ter maščevalnost nad prijetimimi itn., potem zasebnost posameznika ni brez pomena, ne samo pri represivnih, marveč tudi pri preprečevalnih družbenih dejavnostih.

Življenje v razmerah samoupravnega socializma, uvajanje novih ustavnih razmerij med ljudmi, in še posebej med ljudmi in tistimi dejavniki, ki kakorkoli še izvajajo oblast nad ljudmi, s poudarkom na *pravica* posameznika, kljub poudarkom na skupnosti, zbuja nove predstave o zasebnosti občana, drugačne od včerajšnjih.

Vsako zatiranje odklonskosti (čeprav preprečevalno in samozaščitno), pomoč in solidarnost (če ne celo prijavljanje, pomoč organom odkrivanja in prijemanja) ter dajanje podatkov načena vprašanje zasebnosti, ki je v razmerah, ko še ni posledic ravnanja, dosti bolj delikatno in neurejeno ter hkrati lahko bolj zapleteno kot pa po storitvi pravno sankcioniranega pojava. To velja tako za potencialne storilce kot za morebitne žrtve.

Vmešavanje v zasebnost pa je tudi, če je v korist skupnosti, vedno neprijetno in ob preprečevalnih postopkih zunaj pravnih dejavnosti lahko nepopularno, če ne celo škodljivo. Izguba zasebnosti ali dela zasebnosti pa ni vedno normalen pojav, zato velja temu primerna previdnost, ki navsezadnje zahteva tudi proučevanje.

C. PREDLOGI

V družbeni samozaščiti se teoretična in strokovna dejavnost močno prepletata z družbeno-političnimi sestavinami. Če so strokovne sestavine kolikor toliko stalne in temeljijo na znanosti, posploševanju, preverjanju prakse in izmenjavi (tudi mednarodnih ali tujih) izkušenj, so družbeno-politične primesi pogosto odvisne od političnih hotenj, ki jih neredko opredeljuje nevarnost (tudi od zunaj), kar predistinira tudi čustveno reagiranje posameznih skupin in podobno. Dosedanja izhodišča družbene samozaščite, ki so oblikovana iz praktičnih izkušenj nekaterih organov uprave in teoretično oblikovana predvsem v političnih smerni-

cah, nam v strokovnem smislu, ob tem, kar je človeštvo vedelo doslej ob spoznanjih nove kriminalne politike družbenega varstva — ne prinašajo novih idej. Kar je novejše, je predvsem politično podprta akcija za socializacijo družbene samozaščite, ki angažira javnost za boj z odklonkostjo. Da pa bi zmogli upoštevati: splošno in konkretno pri preprečevanju, številne in razne oblike boja z njo, uravnnavati kulturne, družbene, politične, zgodovinske in druge sestavine v družbeno samozaščito, tradicije, obstoječe družbene institucije, itn. in angažirati na tisoče posameznikov in kolektivnih nosilcev te ideje in podobno, se je treba zato posebej pripravljati. V nadaljevanju gre predvsem za ta vprašanja.

1. Družbena samozaščita in znanost

Resolucije X. kongresa ZKJ in republiških kongresov poudarjajo potrebnost hitrejšega pretoka informacij med znanostjo in raznimi področji ter družbenimi dejavnostmi. Še posebej nalagajo dolžnost raziskovati družbeno problematiko zaradi povečanja varnosti, upoštevajoč pri tem večdisciplinarnost, interdisciplinarnost in teamsko delo²⁹ S tem v zvezi ne smemo zanemariti popularizacije raziskovalnega dela v vseh subjektih samozaščite in medsebojnega plodnega sodelovanja med tistimi, ki ustvarjajo novo znanje, in tistimi, ki ga lahko neposredno uporabljajo za napredovanje (varnostnih in samozaščitnih) dejavnosti.

»Širši razvoj družbene preventivne dejavnosti zahteva tudi aktivnejšo vlogo znanosti. Vsi organi in institucije, ki so v to dejavnost vključeni, se morajo nasloniti na znanost in znanstvene analize.«³⁰ Kolikor gre v družbeni samozaščiti za nadzorovanje in spreminjanje človekovega vedenja v socialistični samoupravni družbi, se ni mogoče zadovoljiti samo s preteklimi izkušnjami in političnimi impulzi, marveč morajo političnim spodbudam slediti nepristranske in strokovno pripravljene preprečevalne in neprisilne dejavnosti, podprte z raznimi dognanji, zlasti z dognanji družboslovnih znanosti (sociologije, kriminologije, psihologije, psihiatrije, socialne psihologije, andragogike, penologije, kulture naselij, teorije učenja in ne nazadnje tudi policijskih znanosti). Socializacija vedenja mora tudi ob družbeni samozaščiti upoštevati sodobni vedenjski engineering, družbeno kontrolo tehnike itn., sicer bo v pojmovanju človekovega osvobajanja v samoupravnem socializmu več zmede kot koristi, več nasilja in nerazumevanja kot humanizacije in sposobnosti.

Če naj bo družbena samozaščita tudi »funkcija samoupravljanja«, se ne sme zadovoljevati zgolj z odpravljanjem posledic in »zdravljenjem ran«, marveč se mora ukvarjati predvsem tudi z etiologijo odklonkosti, kajti tipu vzročnosti pojava bi moral tudi tu slediti ustrezn model poseganja.

²⁹ Glej resolucije X. Kongresa, str. 50, 51.

³⁰ Iz referata M. Milutinovića na III. posvetovanju Jugoslovanskega društva za krivično pravo i kriminologiju v Splitu, 1963.

Tudi v drugih socialističnih deželah so spoznali, da je boj z odklon-skostjo znanstveno podprta dejavnost, ki mora upoštevati politične, gospodarske, ideološke, intelektualne, kulturne, vzgojne in druge silnice, še posebej zato, da doseže motiviranost v posamičnem in kolektivnem interesu.

2. Družbena samozaščita in interakcionizem

Najbrž posameznik in človeške skupine kljub še tolikšni zavesti o varnosti in solidarnosti nikoli ne bodo mogli obstajati brez zunanjega (družbenega) in notranjega nadzorstva (samonadzorstvo) nad vedenjem. Kajti tudi glede vedenja prihajajo vedno nove zahteve in komaj se privajamo starim, že nas vznemirja nastajajoče in starejši vedno težje razumemo nove oblike obnašanja mladih. Odtod tudi razlogi za konfliktnost, zlasti še zato, ker vedno tisti, ki imajo moč v družbi (ali skupini in tudi v družini), vrednotijo tiste, nad katerimi dominirajo, ali pa si močnejše skupine podrejujejo šibkejše.

S tem v zvezi se tudi z zunajpravnim in neprisilnim ter samozaščitenim poseganjem v problematične položaje ali zoper možne deviante pojavljajo vprašanja interakcionizma. Tudi tu se pojavljajo diskrecionarnost in selektivnost ter stigmatizacija, ki prav tako temelje na »vidnosti«
pojava ali posameznika in vlogi struktur, ki vrednotijo. Kajti za kakršnakoli vprašanja v tej zvezi nam gre, vedno se pojavljajo ocenjevalci in ocenjevani, s tem pa tudi možnosti zlorab ob pravno neurejenih razmerjih preprečevanja in samozaščite.

Premalo izkušenj imamo še, da bi brez raziskovanja karkoli sklepali. Opozoril pa tudi pri tem nikoli ne bo dovolj.

3. Motiviranost za utrjevanje in nadzorovanje vrednot

Ob razmišljanju o vlogi in pomenu družbene samozaščite pri nas se pojavljajo tudi vprašanja motiviranosti za uresničevanje vrednot (zlasti novih in takih, ki še niso vsidrane v zavesti ljudi in tudi še nimajo tradicij) ter s tem v zvezi motiviranost za utrjevanje z neprisilnim in zunajpravnim nadzorom. Zlasti nekateri politični dokumenti zadnjega časa, pa tudi pravo, še posebno ob ustavnih spremembah, močno poudarjajo nekatere vrednote, ki so tudi sestavina varnosti ali vsaj v dobršni meri varnost določajo in omogočajo.

Vse kaže, da ni težav z ustvarjanjem vrednot in s tem v zvezi tudi z oblikovanjem vzorca, kakšnega človeka želimo v socialistični samoupravni družbi; vprašanje je le — kako. Ideal je tu, bolj ali manj uniformen, za vse približno enak in morda še oddaljen, toda zaželen. Manj zanimanja je za motiviranost, ki je lahko različna, glede na to, ali gre za osebne ali za kolektivne vrednote, za že tradicionalne ali čisto nove. Poleg tega pa so vrednote glede na osebne posebnosti nas ljudi lahko

zelo različno privlačne in oddaljene, s čimer smo mnogi postavljeni pred docela drugačne zahteve sprejemanja ali odklanjanja, posebno pri ciljih, ki niso takoj dosegljivi, ki se zde preveč odmaknjeni, neuresničljivi v sedanosti itn.

Pri decentraliziranem in deetatiziranem preprečevanju odklonskosti se motiviranost za uresničevanje vrednot povezuje z nadzorovanjem vsega, kar se odklanja od njih. Ker pri takem nadzorovanju sodeluje (ali naj bi zlasti pri nas v razmerah družbene samozaščite sodelovala) najširša javnost, je potrebno zbuditi tudi javni interes za vprašanja zmanjševanja neprijetnih posledic odklonskosti. In ne samo to. Kot pomembno področje se pojavljajo tudi nove metode nadzorovanja vrednot in ne samo organizacije.

Od nekdaj ugotavljajo, da je najbolj idealen tisti položaj, ko so uradno razglašene vrednote skladne z družbenimi (to je javnimi) interesi; če so nadzorovalni mehanizmi in norme javno sprejeti in pomenijo možnost za osebno identifikacijo. Priložnost osebnega identificiranja je torej ključno vprašanje za oboje: utrjevanje in nadzorovanje vrednot. Ker pa se vrednote pogosto kreirajo uradno, v nekaterih določenih ožjih družbenih skupinah za vse ali za večje družbene skupine, se redkeje ugotavlja, ali se take vrednote odmikajo od poprečja že sprejetih vedenjskih norm ali pa se na splošno vedenje le preveč odmika od idealiziranih — zamišljenih vrednot. Navadno nas vedno bolj zanimajo posledice kršitev.

Glede motiviranosti je bilo že doslej ob raznih priložnostih dosti predlogov (kot npr. zmanjševanje razločkov med uradno razglašenim in dejanskim, pritegovanje ogroženih skupin prebivalstva, propagandne dejavnosti itn.). Za spreminjanje ljudi pa bi bilo potrebno tudi boljše poznavanje in razumevanje »varnosti« in varnostne kulture — kot duhovne kulture, kar pa ni tako preprosto in terja poglobljenega razmišljanja in ukrepov na daljši rok.

4. Načrtovanje »varnosti« z družbenim razvojem

Če je odklonskost tak ali drugačen odsev družbenih razmer, če ima vsaka družba takšno kriminaliteto, kakršno zasluži, itn., potem postaja preprečevanje odklonskosti celovitejše vprašanje in ne samo predmet odpravljanja posledic (in to fizično na krajih, kjer se navadno pričakujejo) po določenih subjektivih ali modernizacija organov odkrivanja, pregonu in sojenju ter družbenega investiranja vanje.

Gre torej za dosti širše področje, ki presega kazensko pravosodje, ki doživlja kritiko vedno, kadar so družbene vrednote ogrožene. Najbrž se tudi družbena samozaščita, funkcionalno tako kot je doslej koncipirana, ne pojavlja kot rešitev, čeprav ji ne gre odrekati mnogih prednosti pri razumevanju, oblikovanju in utrjevanju varnosti ob participaciji javnosti.

Toda ponekod grede še dlje.³¹ Pri napovedovanju družbenih procesov in nacionalnega razvoja vključujejo tudi antisocialno vedenje in predvidevajo razvijanje mehanizmov za ravnanje z odklonskostjo, ne nazadnje tudi z načrtovanjem izdatkov ob izračunih, kakšne rezultate doseči ob določenem vlaganju, z upoštevanjem človeških možnosti itn.

Zato so glede tega za nas zlasti pomembni selitev delovne sile (tudi zunaj dežele), razslojevanje, družbeno razločevanje, urbanizacija, gospodarska nestabilnost, inflacija in drugi družbeni pojavi, ki se kažejo kot glavni viri za individualno odklonskost, s katero se ukvarjata pred posledicami ali po njih tudi pravosodje in družbena samozaščita. Zato je treba od posledic preiti k vzroku. Le-ti pa so pretežno zunaj sfere represije in samozaščite. S tem v zvezi je tudi »varnost« stvar družbenega razvoja in ne zadeva le mehanizmov za nadzorovanje in korekcijo vedenja. Glede na to se že desetletja opozarja na izvrševanje družbenih preventivnih programov za preprečevanje raznih kriminalnih in socialno patoloških pojavov.³²

5. Oblikovalci in nadzorovalci vedenja

Z razvojem in razširjanjem bolj ali manj institucionaliziranih oblik družbene samozaščite v raznih dejavnostih in na raznih ravneh, se vanjo vključuje vedno več ljudi, ki predvsem kot laiki stopajo v proces spreminjanja drugih — odklonskih ljudi — in v ta proces vnašajo tudi iracionalne sestavine. Na stranske produkte družbenega preprečevanja odklonskosti zlasti opozarjajo v tistih deželah, kjer javnost opravlja nekatere naloge na področju oblikovanja varnosti. Čeprav ne gre v našem družbenem prostoru iskati podobnosti z njimi, pa vendar ne bi mogli mimo nekaterih nevarnosti, ki se lahko obetajo. Le-te zlasti lahko nastajajo zaradi tega, ker skušamo v različnih mehanizmih s poklicnimi in prostovoljnimi spreminjevalci vedenja, tudi ob politični socializaciji, in manj s preskušeni strokovnimi dejavnostmi ali kako drugače pri motečih deviantih doseči, da bi se vedli skladni z želenimi vedenjskimi vzorci.

Ker se posebno poklicni nadzorovalci in spreminjevalci vedenja navadno trudijo, da bi ohranili v družbi *status quo*, so redkeje dovzetni za nove oblike in načine vedenja, ki se čedalje pogosteje pojavljajo posebno med mladimi ljudmi; ker jim je doseganje konformnosti najpogosteje namen poklica in ker s tako naravnostjo vplivajo tudi na prostovoljne delavce, ki to dejavnost doživljajo manj uniformno, se pojavljajo tudi težnje, da bi pogosteje spreminjali nadzorovalce in spreminjevalce vedenja. Pri tem pa je zanimivo, da prihaja tudi pri nas: do priza-

³¹ Glej npr. Kudrjavcev, str. 13, Bierzanek, str. 46, Milutinović str. 44 itn.

³² Glej npr. Gradivo iz III. kongresa ZN za preprečevanje kriminalitete in tretman delinkventov, Stockholm 1965.

devanj za spreminjanje spreminjevalcev — manj iz strokovnih potreb, kolikor bolj iz političnih želja, da se ustvarjajo etični kodeksi poklicev, da se omenjuje oblast nad ljudmi itn.

SKLEP

Prilagajanje splošnosti in poprečnosti v vedenju se tudi z družbeno samozaščito kaže kot proces, po katerem bi želeli živeti čimbolj v sožitju in čim manj konfliktno. Z družbeno samozaščito želimo doseči, da bi v jugoslovanski družbi kar najbolj spoštovali dobrotno varnosti in da bi »varnostno kulturo« lahko šteli tudi za del duhovne kulture, pri kateri naj bi šlo za dokaj nov odnos ljudi med seboj v družbenem procesu samoupravljanja. Zato družbena samozaščita ne sme postati mit o nečem, česar ni, marveč mora biti družbena sestavina za varstvo vrednot, ki so temelj socialističnega samoupravljanja in svobodnega položaja človeka v družbi, ki naj ga ne tarejo skrbi za lastno varnost in svobodo ter suverenost družbe, v kateri živi. Z družbeno samozaščito naj bi slehernik prispeval svoj delež na ta način, da ne daje priložnosti za svojo lastno viktimizacijo in da ne ogroža drugih. Hkrati ko polagoma prevzema odgovornost za preprečevanje odklonskosti, rehabilitacijo, nadzor nad deviantnostjo, morda zmanjšuje tudi stroške za nadzorovanje.

Z ustavnimi spremembami se spodbujajo nove zamisli o vlogi občana in njegovih združenj pri zmanjšanju odklonskosti in socializaciji z novimi vrednotami, ki pa jih gre čedalje bolj usklajevati z družbenim načrtovanjem in napovedovanjem, ob upoštevanju znanstvenih spoznanj o silnicah človekovega vedenja.

Rokopis končan 15. aprila 1975

UPORABLJENI VIRI

¹ Analiza občinskih statinov in statinov krajevnih skupnosti, *Občan* — posebna izdaja, 14. 11. 1974.

² Bačić, Franjo: Granice represije u svijetlu kriminalne politike našeg socijalističkog društva, Referat na XI. letnem posvetovanju Jugoslovanskega društva za kazensko pravo in kriminologijo, Pulj 1973, tipkopolis, 49. str.

³ Bačić, Franjo: O društvenoj samozaštiti u našoj kriminalnoj politici i krivičnom pravu, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, C, 1972, 1, str. 22—37.

⁴ Bavcon, Ljubo: Vloga javnosti pri zatiranju kriminalitete, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, XIV, 1963, 3/4, str. 92—99.

⁵ Bierzanek, Remigiusz: Planning of Human Resources for Crime Prevention in Poland, *International Review of Criminal Policy*, No. 31, N-Y, 1974, str. 42—47.

⁶ Bračko, Branko: Problemi in naloge službe javne varnosti. Ob 30. letnici organov za no-tranje zadeve, *Varnost* 1974, 3, str. 71—73.

⁷ Cotič, Dušan: Samozaštita radnih organizacija osnovni metod prevencije privrednog kriminaliteta, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, VIII, 1970, 2, str. 333—339.

⁸ Kurdjavcev — Saharov: Evaluacija sistema kriminalne politike. Referat na VII. mednarodnem kongresu za kriminologijo, Beograd, september 1973.

⁸ Lehmann — Renneberg: The Development of a Complex System of Crime Control and Prevention in the German Democratic Republic, *Law and Legislation in the GDR*, Berlin, 1970, 1, str. 16—34.

⁹ Levkov-Janković-Najman: Društvena samozaštita, Osnovni oblici, organizacija, ciljevi i zadaci, *Politika*, 9. 2. 1975.

¹⁰ Milanović, Vladimir: Socijalizacija ličnosti u jugoslovenskom društvu, *Socijalizam*, XII, 1969, 1, str. 47—58.

¹¹ Milutinović, Milan: Osnovne tendencije u savremenoj kriminologiji. Glavni referat na VII. međunarodnom kongresu za kriminologiju, Beograd, septembar 1973, 61 str.

¹² Milutinović, Milan: Uloga javnosti u suzbijanju kriminaliteta. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1, 1963, 1, str. 183—207.

¹³ Najman, Velizar: *Sociopatologija u socialističkom društvu*, Beograd, 248 str.

¹⁴ Orožen, Marjan: Naš varnostni sistem, *Teorija in praksa*, XI, 1974, 9—10, str. 898—902.

¹⁵ Orožen, Marjan: O društveni samozaščiti v statutih občin, *Varnost*, 1974, 2, str. 33—37.

¹⁶ Orožen, Marjan: Pridobljeno znanje . . ., *Varnost*, 1974, 9, str. 233—237.

¹⁷ Orožen — Zemljarič: Proces graditve družbene samozaščite v SR Sloveniji (teze za seminar CK ZKS), tipkopolis, december 1974, 17. str.

¹⁸ Pavičević, Vuko: Temeljna načela socialistične morale, *Teorija in praksa*, XI, 1974, 4, str. 407—426.

¹⁹ Pečar, Janez: »Kriminalna politika« v »družbeni samozaščiti« ali družbena samozaščita v kriminalni politiki, *Varnost*, 1974, 1, str. 7—17.

²⁰ Pečar, Janez: Nekaj deontoloških vprašanj nadzorovanja in spreminjanja vedenja, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 26, 1975, 1, str. 29—41.

²¹ Resolucije X. kongresa ZKJ, *Komunist*, 3. junija 1974, 64. str.

²² Resolucija o temeljih za uresničevanje družbene samozaščite v sistemu samoupravljanja, *Uradni list SFRJ*, 40-521/73.

²³ Radovanović, Miroslav: Sociologija in socialna patologija, *Sociologija*, XVI, 1974 3—4, str. 353—392.

²⁴ Savetovanje o društvenoj samozaščiti u samoupravnom političkom sistemu (Referati I. in II. sveska), Beograd, juni 1971. g.

²⁵ *Stališča in sklepi*, VII. kongres ZKS, ČZP Komunist, 1974, 151 str.

²⁶ Stanković, Jugoslav: Moral kao normativni izraz samoupravnog regulisanja odgovornosti, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, VIII, 1970, 2, str. 253—262.

²⁷ Taylor—Walton—Young: *The New Criminology for a Social Theory of Deviance*, London 1973, 325 str.

²⁸ *Ustava Socialističke Federativne Republike Jugoslavije*, ČZ Uradni list SFRJ, 1974, 188 str.

²⁹ *Ustava Socialistične Republike Slovenije*, ČZ Uradni list Slovenije, 1974, 235 str.

³⁰ Zakon o osnovama društvene samozaščite, *Službeni glasnik SR Srbije*, 39-512/1973.

MIHA RIBARIČ

Izkušnje družbenopolitičnih zborov v SR Sloveniji

Pri obravnavi izkušenj iz dela družbenopolitičnih zborov skupščin družbenopolitičnih skupnosti v SR Sloveniji lahko ločimo dve obdobji.¹ V prvem obdobju so bila v ospredju pozornosti vprašanja v zvezi z opredelitvijo njihove vloge, pristojnosti, odnosa delegatov do družbenopolitičnih organizacij, posebej še do socialistične zveze oziroma, obratno, vprašanje odnosa družbenopolitičnih organizacij do tega zbora in socialistične zveze še posebej. Ta organizacijsko — institucionalna faza je zdaj v glavnem že za nami. Začelo se je obdobje, ko stopajo v ospredje vprašanja, kako se dejansko uresničujejo odnosi, ki so ustavno, idejnopolitično (republiški in zvezni kongres zveze komunistov) in statutarno (statut republiške konference SZDL Slovenije) opredeljeni.

Ocena dejanskega dogajanja je seveda odvisna od meril, ki jih za to uporabimo. Potemtakem je pojmovanje vloge in funkcije družbenopolitičnih zborov in družbenopolitičnih organizacij neločljivo povezano s procesom uresničevanja družbenopolitično opredeljenih smotrov.

I

Ustavno določena funkcija družbenopolitičnega zbora je, da izrazi interese delavcev in drugih delovnih ljudi in občanov, organiziranih v družbenopolitične organizacije, združene v socialistično zvezo delovnega ljudstva, ali kot članov organizacij socialistične zveze delovnega ljudstva (163/1 člen ustave SR Slovenije). Republiška ustava ne predvideva, da bi o kaki vsebinski zadevi družbenopolitični zbor odločal samostojno. Z ustavno opredelitvijo družbenopolitičnega zbora smo hoteli omejiti njegove pristojnosti le na tista vprašanja, ki se nanašajo na uresničevanje, razvoj in varstvo z ustavo določenega socialističnega samoupravnega sistema. To je v bistvu funkcija oziroma pristojnost družbenopolitičnega zbora. Vse druge opredelitve te njegove osnovne pristojnosti pravzaprav

¹ Prispevek za posvetovanje »Delovanje delegatskega sistema — izkušnje in aktualni problemi, ki ga je novembra 1975 priredila zvezna konferenca SZDL Jugoslavije v Cavtatu.

le konkretizirajo njegovo osnovno funkcijo. Z ustavo smo hoteli pristojnosti družbenopolitičnega zbora pravzaprav restriktivno opredeliti, vendar pustiti odprte možnosti, da ne bi v ustavi preozko opredeljene pristojnosti onemogočalo, da bi družbenopolitični zbor opravljal svoje osnovne funkcije.

Prek družbenopolitičnega zbora je zagotovljena neposredna udeležba družbenopolitičnih organizacij, ki so združene v socialistično zvezo delovnega ljudstva, v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Z ustavnimi določbami družbenopolitičnemu zboru glede na njegovo funkcijo nismo želeli dati prevelike pomembnosti ali spremeniti ta zbor v dominanten zbor na škodo uveljavljanja ustavne vloge zbora združenega dela in zbora občin v republiški skupščini. Navedeno velja smiselno tudi za družbenopolitični zbor v občinski skupščini, čeprav republiška ustava o tem nima podrobnejših določb. Z ustavnega vidika je z uvedbo družbenopolitičnega zbora v občinske skupščine (vključno z mestno skupščino v Ljubljani in skupščino skupnosti obalnih občin v Kopru) in republiško skupščino zagotovljena neposredna udeležba družbenopolitičnih organizacij pri dejanskem odločanju v skupščinah in pa odgovornost družbenopolitičnih organizacij za razvoj in varstvo z ustavo določenega socialističnega samoupravnega sistema. Pri družbenopolitičnem zboru republiške skupščine je poleg nalog, ki jih ima neposredno pri uresničevanju, razvoju in varstvu z ustavo določenega socialističnega samoupravnega sistema opredeljena tudi njegova naloga, da sprejema stališča glede temeljnih ciljev in osnovnih razmerij srednjeročnega in dolgoročnega razvoja republike, seveda tudi to z vidika njegovih osnovnih pristojnosti. Družbenopolitični zbor to svojo funkcijo opravlja kot enoten team delegatov družbenopolitičnih organizacij, delegatov, za katere so se te dogovorile v okviru socialistične zveze. Neposredno izjavljanje delovnih ljudi in občanov s splošnim in tajnim glasovanjem o izvolitvi delegatov v družbenopolitični zbor občinske skupščine na podlagi enotne liste kandidatov končno pomeni potrditev dogovora, ki so ga napravile družbenopolitične organizacije v okviru socialistične zveze delovnega ljudstva.

Ustavno opredeljeni položaj družbenopolitičnega zbora naj bi omogočil družbenopolitičnim organizacijam, da lahko uresničujejo svoj vpliv in odgovornost za delovanje delegatskega sistema neposredno v skupščini. Možnost delovanja družbenopolitičnih organizacij prek družbenopolitičnega zbora pa ne sme zmanjšati dejavnosti družbenopolitičnih organizacij v celotnem delegatskem sistemu, tako neposredno v temeljnih organizacijah združenega dela in v krajevnih skupnostih kot na vseh ravneh sporazumnega oblikovanja rešitev v delegatskem sistemu. Družbenopolitični zbor torej ni nadomestilo za vlogo družbenopolitičnih organizacij v celotnem delegatskem sistemu. Še manj pa je družbenopolitični zbor splošni politični zbor, ki bi kot neke vrste politična reprezentanca deloval nasproti delegatom zbora združenega dela in zbora občin ali zbora krajevnih skupnosti.

Če je funkcija zbora združenega dela »vsestransko izražati interese združenega dela in njegov vpliv na ves skupščinski sistem« (resolucija X. kongresa ZKJ o aktualnih idejnopoličnih nalogah zveze komunistov Jugoslavije v uresničevanju ustave SFRJ), je funkcija družbenopolitičnega zbora sodelovati pri usklajevanju interesov delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Gre za nalogo družbenopolitičnega zbora pri zagotavljanju sinteze kratkoročnih in dolgoročnih, posamičnih in skupnih interesov, za sintezo znanosti in znanja s samoupravno prakso, oziroma za usklajevanje in združevanje pobud iz samoupravne baze s pobudami vodilnih ustvarjalnih sil socialistične družbene zavesti, vključno znanosti in znanja. Družbenopolitični zbor naj zagotovi ustrezen položaj vodilnih ustvarjalnih sil socialistične družbene zavesti v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti (prim. Edvard Kardelj, Temeljni vzroki in smeri ustavnih sprememb, 1973, str. 78).

Gre torej za dva vidika vloge družbenopolitičnega zbora. Prvi vidik je sodelovati pri kvalificiranem usklajevanju interesov zaradi oblikovanja skupnih oziroma širših in dolgoročnejših interesov. Drugi vidik, smoter ali posledica take vloge družbenopolitičnega zbora pa je preprečevati, da bi delegati zbora združenega dela in zbora občin oziroma zbora krajevnih skupnosti prišli v popolno odvisnost od organov uprave, oziroma izvršilnih organov, kot poudarja Edvard Kardelj (prav tam), ali da bi se v delegatski sistem začele stihijsko in z različnimi pritiski vmešavati sile zunaj samoupravnih skupnosti, zato da bi reševale odprta vprašanja. Organizirana udeležba družbenopolitičnih organizacij v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti prek družbenopolitičnega zbora naj bi torej prispevale k temu, da se bo na sistemsko opredeljen način uveljavljala vloga družbenopolitičnega dejavnika pri razpravljanju in odločanju skupščine.

Ustava SR Slovenije (161/1 člen) opredeljuje, da je dolžnost organizacije socialistične zveze oziroma organizacije sindikatov, da s svojo dejavnostjo prispeva, da delegacije in delegati lahko kar najbolj odgovorno opravljajo svoje delo. Položaj družbenopolitičnega zbora pa naj še neposredno v skupščini zagotovi učinkovito vlogo družbenopolitičnih organizacij pri njihovi odgovornosti za uresničevanje socialističnih družbenih odnosov. Taka vloga družbenopolitičnega zbora zahteva, da v njem delegati nastopajo na podlagi enotnih stališč, ki so se skupaj izoblikovala v okviru socialistične zveze. Na tej podlagi delujejo delegati kot enoten združevalni dejavnik socialističnih sil. Tako se zagotavlja stabilnost in učinkovitost skupščinskega sistema v celoti.

V skladu s stališči že navedene resolucije X. kongresa ZKJ opredeljuje odnos med socialistično zvezo in družbenopolitičnim zborom statut republiške konference SZDL Slovenije (sprejet februarja 1975).

Upošteva potrebo, da se zagotovi učinkovito delo družbenopolitičnih zborov, oblikovanje enotnih stališč, enotno združevalno vlogo družbenopolitičnega zbora, stabilnost in učinkovitost skupščinskega sistema v celoti, določa statut SZDL Slovenije, da republiška konferenca SZDL

opravlja funkcijo delegacije za delegate v družbenopolitičnem zboru (38. člen). Funkcijo delegacije opravlja za vse delegate v družbenopolitičnem zboru in ne morda, kot bi kdo utegnil misliti, le za del delegatov, za ostale pa bi opravljal funkcijo delegacije vodstva zveze sindikatov, zveze socialistične mladine in zveze združenj borcev NOV. Konferenca SZDL v funkciji delegacije oblikuje stališča o pomembnejših vprašanih nadaljnjega razvoja družbe in socialističnih samoupravnih odnosov, kadar o njih razpravlja družbenopolitični zbor (38/2 čl. statuta SZDL). V odnosu do družbenopolitičnega zbora opravlja torej neposredno funkcijo delegacije konferenca SZDL (republiška konferenca za družbenopolitični zbor v republiški skupščini, občinska konferenca za družbenopolitični zbor v občinski skupščini).

V konferenci SZDL oziroma v njenem predsedstvu oblikujejo družbenopolitične organizacije skupaj stališča in smernice za delo delegatov v družbenopolitičnem zboru (38. člen statuta). Delegati v družbenopolitičnem zboru, ki niso člani konference SZDL, imajo pravice in dolžnosti člana konference (41. člen statuta). Delegati v družbenopolitičnem zboru, ki so člani posameznih družbenopolitičnih organizacij, imajo po izrecni statutarni določbi (38/III člen) pravico in dolžnost razpravljati v vodstvih teh organizacij o vprašanih, o katerih razpravlja družbenopolitični zbor družbenopolitične skupnosti. Vodstva posameznih družbenopolitičnih organizacij imajo torej vso možnost razpravljati o vprašanih iz dela družbenopolitičnega zbora. Hkrati pa je statutarno popolnoma nedvoumno opredeljeno, da opravlja funkcijo delegacije konferenca oziroma predsedstvo SZDL. Stališča, ki sta jih o posameznih vprašanih iz delovnega programa družbenopolitičnega zbora oblikovala konferenca ali predsedstvo SZDL, so delegati dolžni ustvarjalno in argumentirano uveljavljati v delu skupščine družbenopolitične skupnosti. Delegati lahko zahtevajo od konference SZDL in njihovih organov dodatna pojasnila (39/II člen statuta).

Če med delegati v družbenopolitičnem zboru in predsedstvom konference ne pride do soglasja, se skliče konferenca SZDL, ki v funkciji delegacije zavzame stališče o spornem vprašanju (40/I člen statuta). Za odnos med družbenopolitičnimi organizacijami v okviru konference SZDL je bistveno, da med njimi ni preglasovanja. Za odločanje v konferenci SZDL velja načelo soglasja družbenopolitičnih organizacij. Statut SZDL Slovenije zagotavlja izpeljavo tega načela z določbami o sklepčnosti (kvorumu) in glasovanju. Republiška konferenca sklepa javno, če je na seji navzoča večina vseh članov republiške konference in delegacije vseh družbenopolitičnih organizacij.

Stališča in sklepi, sprejeti v republiški konferenci, so dogovor delovnih ljudi in občanov Slovenije in njihovih organiziranih socialističnih sil. Kadar se o njih glasuje, so sprejeti, če zanje glasuje večina vseh članov republiške konference in vse delegacije družbenopolitičnih organizacij. O pomembnejših vprašanih in na zahtevo delegacije katerekoli družbeno-

politične organizacije je pred glasovanjem treba ugotoviti soglasje družbenopolitičnih organizacij; način ugotavljanja soglasja in postopek usklajevanja podrobneje opredeljuje poslovnik republiške konference (47. člen statuta). Opredeljeni odnosi uresničujejo eno izmed temeljnih načel ustave (VIII. poglavja temeljnih načel ustave SFRJ oziroma X. poglavja temeljnih načel ustave SRS), da v SZDL uresničujejo delovni ljudje in občani, zveza komunistov kot vodilna idejna in politična sila, druge družbenopolitične organizacije in vse organizirane socialistične sile politično in akcijsko enotnost socialističnih sil in usmerjajo družbeni razvoj na temeljih oblasti in samoupravljanja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi.

Delegati v družbenopolitičnih zborih lahko predlagajo, da o pomembnejših vprašanjih, ki jih bo obravnaval družbenopolitični zbor, prej razpravljajo v konferenci SZDL in njenih organih. Predsedstvo in njegov izvršni odbor ter drugi organi konference SZDL morajo seznaniti delegate v družbenopolitičnem zboru o svojih stališčih, predlogih, sklepih in političnih odločitvah (40/2, 3. člen statuta).

Predsedstvo je političnoizvršilni organ republiške konference SZDL. Med drugim ima nalogo, da zagotavlja usklajevanje in oblikovanje stališč družbenopolitičnih organizacij o vprašanjih, o katerih razpravlja družbenopolitični zbor (51. člen statuta).

Z navedenimi statutarnimi določbami so družbenopolitične organizacije skupaj konkretizirale nalogo (kolikor gre za odnos v socialistični zvezi) iz že navedene resolucije X. kongresa ZKJ, da morajo zveza komunistov in druge družbenopolitične organizacije zato, da bi bilo delo družbenopolitičnih zborov učinkovito, izdelati podroben sistem medsebojnih odnosov in določiti pravila vedenja in oblike obveščanja v procesu oblikovanja notnih stališč.

II

Izkušnje iz prakse kažejo, da družbenopolitični zbori uveljavljajo stališča, ki so bila sprejeta v okviru socialistične zveze kot enotne fronte organiziranih socialističnih sil. Pri delegatih v družbenopolitičnem zboru je navzoča zavest, da se smernice za njihovo delo oblikujejo v družbenopolitičnih organizacijah, v katerih delegati delajo, da bi nato prišlo do notnih oz. usklajenih smernic in stališč v okviru socialistične zveze. Prav tu pa se kažejo nekatere pomanjkljivosti in sicer v tem, da v sami socialistični zvezi skupaj z vsemi družbenopolitičnimi organizacijami, ki so v njo združene, marsikdaj premalo poglobljeno obravnavajo vprašanja, o katerih bo razpravljal družbenopolitični zbor družbenopolitične skupnosti. V premajhni meri so angažirana ustrezna telesa vseh družbenopolitičnih organizacij, da bi se vrsta idej, mnenj in predlogov izrazila pri oblikovanju smernic in stališč za delo delegatov v družbenopolitičnem zboru. Videti je, da ne znamo vedno v zadostni meri izkoristiti tiste velike dejavnosti, ki poteka v družbenopolitičnih organizacijah, tako v vodstvih in njihovih telesih kot med najširšim članstvom, zato da bi vsa ta

živa problematika v večji meri vplivala na aktualizacijo stališč, na njihovo akcijsko vrednost, na konkretnost njihovega prispevka k oblikovanju temeljnih rešitev v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti.

Dostikrat je videti, da so stališča, oblikovana v okviru socialistične zveze, ki jih imajo na razpolago delegati v družbenopolitičnem zboru pri obravnavi posameznih aktualnih vprašanj, tako splošna, da dajejo delegatom premajhno oporo, da bi jih lahko delegati ustvarjalno in argumentirano uveljavili. Stališča imajo marsikdaj naravo ugotovitev, da je, npr., pri oceni družbenoekonomskih gibanj v tekočem obdobju ali pri njihovem programiranju za prihodnje obdobje treba poudariti ali vključiti še to ali ono. Predlagatelj — izvršilni organ — na seji zbora te dopolnilne navedbe, stališča, mnjenja oziroma predloge že vključi v besedilo dokumenta ali pa obljubi, da jih bo v naslednji fazi upošteval. Delegatom pa ostane malo možnosti za ustvarjalni prispevek.

Kakšen obseg ima opaženi pojav, morda niti ni tako pomembno. Bolj se zdi aktualno, kje so vzroki za to in kako preseči tako prakso ali težnje, kolikor in kjer do njih prihaja. Zdi se mi, da je možnosti za bolj ustvarjalen delež delegatov v družbenopolitičnem zboru iskati prav v poglobljenem delu samih družbenopolitičnih organizacij. Kolikor bolj bomo v družbenopolitičnih organizacijah spremljanje, analizo in usmerjanje družbenega dogajanja povezovali z zadevami, ki jih obravnavajo družbenopolitični zbori, in vključevali delegate v ta proces znotraj družbenopolitičnih organizacij, toliko bolj se bodo družbenopolitični zbori potrjevali ne samo kot varuhi pravilnosti splošne smeri razpravljanja in odločanja v skupščini, ampak tudi kot dejavnik, ki neposredno ustvarjalno prispeva k oblikovanju te splošne smeri v skupščini družbenopolitične skupnosti.

Gre za to, da bi družbenopolitični zbor dajal iniciative za obravnavo in reševanje aktualnih družbenih vprašanj v skupščini družbenopolitične skupnosti. Delo družbenopolitičnega zbora naj torej ne bi bilo odvisno samo od tega, kaj bo zboru poslal predlagatelj, do zdaj skoraj izključno izvršilni organ skupščine, ampak naj bi nekatera pomembnejša vprašanja družbenopolitični zbor tudi sam dajal na dnevni red. S tem seveda nikakor ne mislim, da bi taka angažiranost družbenopolitičnega zbora šla v škodo angažiranosti drugih zborov v skupščini. Nasprotno, tudi za zbor združenega dela in zbor krajevnih skupnosti oziroma zbor občin velja, naj bi več vprašanj tudi sami postavljali na dnevni red in da se ne bi v svojih razpravah in odločanju omejevali le na tisto, kar predloži izvršilni organ. Nasploh namreč velja, da se zbori v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti vse preveč ukvarjajo le s tistim, kar predlagajo izvršilni organi. Vse premalo pa so zbori mesto, kjer se izražajo iniciative iz temeljnih organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti prek delegacij in delegatov.

Upoštevati pa velja še en vidik. Namreč, da je družbenopolitični zbor s svojim delom premalo obrnjen k drugima dvema zboroma (oziroma k

skupščini samoupravne interesne skupnosti, kolikor le ta odloča s pristojnimi zbori). To praktično pomeni, da je partner v razpravi in odločanju družbenopolitičnega zbora bolj predlagatelj nekega gradiva ali akta, manj pa prihaja do soočanja stališč med skupščinskimi zbori. Tak je vsaj prevladujoči vtis. Opažajo pa se tudi izjeme, ko je hotel predlagatelj prav z avtoriteto družbenopolitičnega zbora, ki je sprejel neki predlog, vplivati na druga dva zbora, da bi tudi onadva ta predlog sprejela. To so posamezne težnje, da bi postopek argumentiranja in usklajevanja v delegatskem sistemu nadomestili enostavno z dejstvom, da je pač družbenopolitični zbor stvar sprejel in naj jo zato sprejmejo še drugi zbori. Take težnje so se kazale na začetku. Na neki način so pa ponekod tudi še zdaj navzoče. Izražajo se tudi v želji, da bi pravzaprav vsako pomembnejšo zadevo, o kateri odloča občinska skupščina, obravnaval tudi družbenopolitični zbor. In to ne s kakega načelnega, idejnopolitičnega, sistema vidika, ampak v bistvu kot splošen politični zbor, ki naj bi s sprejemom nekega akta, npr. s področja skupne in splošne porabe, zagotavljal ustrezno politično podporo.

Za družbenopolitični zbor v republiški skupščini pa lahko rečemo, da je povezan z zborom združenega dela in z zborom občin že v fazi, ko zadevo obravnavajo odbori. Odbori med seboj sodelujejo, izmenjavajo mnenja in če je treba, v glavnem že sami uskladijo stališča. Tako med zbori tako rekoč ne prihaja do razhajanj oziroma do različnih odločitev. Kolikor pri kaki posamezni stvari na sejah zborov pride do razlik, razlike med seboj uskladijo neposredno delegati, ki jih v ta namen določijo zbori, ne da bi bilo treba začeti s formalnim postopkom usklajevanja med zbori.

V občinskih skupščinah pa po ugotovitvah, ki so na razpolago, mnogo manj prihaja do poprejšnjih oblik sodelovanja med zbori. V tej zvezi bo veljalo oceniti prakso, da imajo zbori v občinski skupščini skupne odbore za vsa vprašanja. Nagibal bi se k mnenju, da se pri takih skupščinskih odborih, če je to model za vsak primer, ne izrazijo vse tiste specifičnosti, prav zaradi katerih imamo različne zборе v občinski skupščini. Podobno tudi še vedno marsikje obstoječa praksa skupnih zasedanj vseh zborov občinske skupščine ne prispeva k temu, da bi delegati polneje izražali interese svoje samoupravne baze. Mislim, da lahko mirno ugotovimo, da je takšna praksa skupnih zasedanj, to je ne samo skupnih poslušanj uvodnih obrazložitev, ampak tudi skupnih razprav in skupnega odločanja, doseganje enotnosti interesov na nižji ravni, ki bi jo bilo treba že danes preseči.

Možnost in potrebo po ustvarjalnejši vlogi skupščinskih zborov in to vseh, vsakega v okviru njegovih nalog in na podlagi njegove delegatske baze, je videti predvsem v globljem in večjem aktiviranju celotnega delegatskega sistema na vseh področjih in ravneh dela in življenja, v združenem delu in v vseh njegovih povezavah, v krajevnih skupnostih, v samoupravnih interesnih skupnostih, v občinah in v družbenopolitičnih orga-

nizacijah. Če bi iz same baze delegatskega sistema pogosteje sporočala iniciative, bi bilo družbenopolitičnemu zboru v skupščini družbenopolitične skupnosti omogočeno, da bi bil sam aktivnejši in ustvarjalnejši na podlagi izvirnih stališč, oblikovanih skupaj v okviru socialistične zveze, kot tudi glede na interese, ki bi jih izrazili v drugih zborih na temelju njihove delegatske baze. Dokler pa je v skupščinskem delu dominantni iniciator in predlagatelj izvršilni organ in so delegati zborov v položaju, da se izrekajo predvsem o takšnih iniciativah in predlogih, toliko časa bo tudi družbenopolitični zbor svojo vlogo opravljal le v omejeni meri.

Poudariti velja, da vse tisto, kar obremenjuje in ovira polnejšo uveljavitev delegatskega sistema nasploh, po svoje določa tudi delo družbenopolitičnega zbora. Danes se ne bi več mogli strinjati z nekaterimi ugotovitvami iz začetka delovanja družbenopolitičnih zborov, da so delegatski odnosi tega zbora do socialistične zveze najmanj razviti. Ti odnosi so že nekaj časa jasno statutarno opredeljeni. Problem pa se kaže v tem, da je premalo izkoriščen celoten potencial družbenopolitičnih organizacij, da še ni v zadostni meri organiziran pretok ocen in predlogov v enoten politično usmerjevalni napor vseh zavestnih organiziranih socialističnih sil v okviru socialistične zveze. Akcijska naravnost družbenopolitičnih organizacij v njihovi vsakodnevni dejavnosti se še premalo usmerja v bazo delegatskega sistema, v temeljne samoupravne organizacije in skupnosti, da bi bila sooblikovalec izražanja in soočanja raznih interesov ter njihovega oblikovanja v skupne družbene interese. Prav tako pa družbenopolitične sile še vedno premalo izkoriščajo možnost, da bi tudi prek družbenopolitičnih zborov v večji meri uveljavljale svojo politično usmerjevalno in združevalno vlogo za učinkovit razvoj delegatskega skupščinskega sistema.

Sicer pa lahko za družbenopolitični zbor republiške skupščine ugotovimo, da so njegovi delegati že redno vabljeni in se udeležujejo sej republiške konference socialistične zveze. Vključujejo se tudi v delo svetov, koordinacijskih odborov in komisij pri republiški konferenci. V večji meri pa jih bo treba vključiti tudi v delo predsedstva republiške konference, kadar bo obravnavalo vprašanja, ki imajo pomen za delo družbenopolitičnega zbora.

Pri povezavi delegatov z republiško konferenco oziroma njenimi telesi igra pozitivno vlogo tudi program družbenopolitičnega zbora. Organi republiške konference posvečajo posebno pozornost oblikovanju programa družbenopolitičnega zbora. Prav pri koncipiranju programa je priložnost, da se v njem izrazijo problemi in naloge, ki so za družbenopolitično organizacijo v okviru socialistične zveze najbolj pereči. Stvaren program družbenopolitičnega zbora, v katerem so konkretno opredeljene naloge, njihovi nosilci in roki obravnave, se naravno povezuje in je sestavni del programa same socialistične zveze in vseh organizacij v njej. Tak program je tudi stvarna podlaga, da lahko republiška konferenca in njeni organi

sami delegatsko organizirajo svoje delo in oblikujejo stališča in smernice za delo delegatov v družbenopolitičnem zboru.

Na tem področju so bili na republiški ravni že napravljeni precejšnji premiki. K dosežkom v tej smeri velja prišteti tudi že uveljavljeno začeto prakso, da republiška konferenca SZDL občasno razpravlja o poročilu delegatov v družbenopolitičnem zboru, o njihovem delu in problemih, na katere so naleteli. Za republiški družbenopolitični zbor lahko rečemo, da je tako v svoji praksi in tudi s sprejemom skupščinskega poslovnika že precej opredelil svojo pristojnost glede tistih zadev, ki so za uresničevanje vloge zbora ključnega pomena. To velja glede enakopravnega odločanja z drugima zboroma kot pri dajanju stališč o temeljnih ciljnih in osnovnih razmerjih družbenoekonomskega razvoja SR Slovenije. Vloga družbenopolitičnega zbora se seveda kaže tudi v postopku dajanja soglasja k zveznim zakonom in drugim splošnim aktom, ki jih sprejema zbor republik in pokrajin Skupščine SFRJ na podlagi soglasja republiških in pokrajinskih skupščin.

Glede družbenopolitičnih zborov v občinskih skupščinah pa lahko rečemo, da so ti procesi na različni stopnji, marsikje pa še bolj na začetku. Zlasti za razvitejša okolja, mesta in industrijska središča pa velja, da so organizacije socialistične zveze ob aktivni udeležbi vseh družbenopolitičnih organizacij že v večji meri razvile svojo frontno vlogo, da so uspele že bolj povezati delegate v družbenopolitičnem zboru z delom konference socialistične zveze in drugih njenih teles in da so tudi v družbenopolitičnih zbora samih opaznejša prizadevanja po bolj opredeljeni vlogi, ki naj bolje izrazi njihovo specifično funkcijo v delegatskem skupščinskem sistemu.

Posebno pozornost velja v družbenopolitični praksi posvetiti razmejitvi med tistimi iniciativami in predlogi, ki jih družbenopolitične organizacije usmerjajo neposredno na izvršilne organe družbenopolitičnih skupnosti, in pa med tistimi, ki jih je zaradi njihove narave treba uveljaviti prek družbenopolitičnega zbora in pa seveda tudi prek drugih zborov skupščine v celotnem delegatskem sistemu. Nadaljevati bo treba z naporom, da delegatskih zborov ne obremenjujemo z zadevami, s katerimi ni treba obremenjevati delegatskega sistema in to tudi ni mogoče, hkrati pa prav tako pozornost posvetiti temu, da bi se celotni delegatski sistem in skupščinski zbori — po svoji specifični vlogi pa tudi družbenopolitični zbori — lahko ustvarjalno vključili v oblikovanje in sprejemanje pomembnih družbenih odločitev, ki so v pristojnosti skupščin družbenopolitične skupnosti.

Ne glede na današnji stopnji družbenega razvoja morda še premajhno ustvarjalno vlogo družbenopolitičnih zborov, saj z doseženim prav zato nikoli nismo zadovoljni, in da bi še hitreje in bolje napredovali, lahko ugotovimo, da so se družbenopolitični zbori uveljavili v delegatskem skupščinskem sistemu po novi ustavi. Že sam obstoj pa tudi opravljeno delo v teh zbora sta pomemben dejavnik stabilnosti v skup-

ščinah družbenopolitičnih skupnosti in močan element kontinuitete v smeri samoupravnega socialističnega razvoja.

Družbenopolitični zbori s svojo dejavnostjo zagotavljajo, da presejemo pojave paralelizma med vodstvi posameznih družbenopolitičnih organizacij, s katerimi smo imeli opraviti v preteklosti in ki so tuji uveljavljanju notnih interesov delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ter idejnopolitični in akcijski enotnosti vseh socialističnih sil v okviru socialistične zveze na čelu z zvezo komunistov kot vodilno idejno in politično silo. Delovanje družbenopolitičnih zborov spodbuja k poglobljanju aktivnosti in izpopolnjenim odnosom v družbenopolitičnih organizacijah, k poglobljanju delegatskih odnosov v njih in v celotnem delegatskem sistemu, k večji angažiranosti družbenopolitičnih organizacij v samih temeljih delegatskega sistema, v temeljnih organizacijah združenega dela in v krajevnih skupnostih, in k še bolj organizirani in učinkoviti povezavi obeh glavnih tokov dejavnosti družbenopolitičnih organizacij, v celotnem delegatskem sistemu in prek družbenopolitičnih zborov, če že govorimo o dveh smereh delovanja za doseganje istega družbenega smotra, uspešnega delovanja skupščin družbenopolitičnih skupnosti kot organov družbenega samoupravljanja in najvišjih organov oblasti v pogojih delegatskega sistema.

ERNEST PETRIČ

Znanstvena politika v deželah v razvoju¹

(S posebnim ozirom na transfer tehnologije)

Opredelitev znanstvene politike

Pri vsaki resnejši razpravi o problemih »znanstvene politike« (science policy) je treba najprej opredeliti, kaj razumemo s pojmom znanstvena politika. Toda preseglo bi okvir tega sestavka, če bi se posebej in obširneje ukvarjali z opredelitvijo pojma »znanstvena politika«. Zadovoljiti se moramo s splošnimi ugotovitvami in opredelitvami tega, kar ponavadi razumemo s tem pojmom.² Vsekakor nam lahko za izhodišče rabi opredelitev, ki razume pod »znanstveno politiko« skupek odločitev (pretežno na nacionalni ravni, a tudi na nižjih ravneh), ki zadevajo naložbe, institucionalno strukturo, spodbujanje, usmerjanje in upravljanje raziskovalne dejavnosti in odločitev o uporabi njenih rezultatov. Ob tem gre torej očitno za dva vidika vsake znanstvene politike:

a) za upravljanje, v najširšem smislu, znanosti in tehnologije v neki državi.

b) za aplikacijo znanosti in tehnologije, njunih rezultatov, v vseh sferah družbenega življenja in politike, od industrije pa npr. do zdravstva in celo tako »klasičnih« državnih funkcij, kot je npr. zunanja politika.

Kako do teh odločitev, »znanstvene politike«, prihaja, kakšne so institucionalne, organizacijske in druge možnosti in metode za njihovo realizacijo, ali prevladuje »sektorski« ali »centralni« pristop, kakšna in kolikšna je vloga »državnega« in »nedržavnega« sektorja itd., so za okvir tega sestavka pomembna vprašanja le toliko, da lahko ugotovimo, da ni kakega splošnega modela znanstvene politike, ker so njeni cilji, s tem pa tudi elementi, bistveno odvisni od družbenoekonomskih, zgodovinskih,

¹ Pričujoči tekst je bil z nekaj spremembami eno izmed gradiv za razpravo na konferenci »Znanost in družba«, Dubrovnik 28. 6.—3. 7. 1975., v sekciji »Zemlje u razvoju«.

² Med »klasičnimi« opredelitvami pojma »znanstvena politika« velja omeniti opredelitev v delu: G. M. Dobrov, »Nauka o nauci«, Beograd 1969 (prevod iz ruščine), in opredelitev v znanem »Booksovem poročilu«: »Science, Growth and Society«, A New Perspective, OECD, Paris 1971.

tradicionalnih in še posebej tudi vrednostnih dejstev in predpostavk. Ugotovimo tudi lahko, da ni države, za katero bi mogli trditi, da so v njej dosegli popolnoma koherentno znanstveno politiko, s katero bi obvladovali upravljanje znanstvenega in tehnološkega sistema kot takega.

Navedena opredelitev znanstvene politike drži v bistvu tako za razvite dežele kot za dežele v razvoju. Prvi pogoj smotrnosti in uspešnosti znanstvene politike je, da zagotavlja oziroma omogoča, da so raziskovalni naporji dežele usmerjeni čimbolj zavestno k doseganju družbenih ciljev, upošteva pri tem dolgoročne cilje. Uresničenju družbenih ciljev v najširšem smislu naj služijo raziskovalna prizadevanja. Prav to je še posebej pomembno za dežele v razvoju in njihovo znanstveno politiko. Njihova težnja po hitrem razvoju in obenem omejenost njihovih finančnih virov v večini primerov ne bi smeli dopuščati nesmotrne znanstvene politike in raziskovalnih prizadevanj, ki ne bi bila neposredno vključena v razvojna prizadevanja dežele. Nobenega dvoma namreč ni, da je prav znanje in tehnični napredek danes temelj splošnega napredka in ekonomskega razvoja v razvitem svetu kot tudi v deželah v razvoju.

Splošna načela znanstvene politike

Znanost in znanstvena politika v razvitih deželah kot pomemben, če že ne najodločilnejši faktor za realizacijo strateških razvojnih in tudi družbenoekonomskih ciljev (tako v smislu utiranja novih teoretskih izhodišč kot iskanja praktičnih rešitev), ki ga je treba načrtovati in usmerjati, je bila predmet številnih proučevanj.³ Iz njih bi bilo moč povzeti nekatera splošna načela za uspešnost znanstvene politike in obenem identificirati nekatere splošne pospeševalne in zaviralne elemente za razvoj raziskovalne dejavnosti.⁴ Gotovo so taka splošna izhodišča, ki jih velja upoštevati pri koncipiranju in izvajanju znanstvene politike v katerikoli deželi: izhajati iz ciljev in potreb družbenoekonomskega razvoja; izhajati iz realnih možnosti in t. i. komparativnih prednosti dežele tudi pri usmerjanju razvoja raziskovalne dejavnosti; vključevati se v mednarodno delitev dela; vzpostavljati čimbolj trdno in kompleksno povezanost med različnimi sektorji in temeljnimi aplikativnimi in razvojnimi raziskavami; vzpostaviti mehanizme za pretok idej in impulzov med »proizvajalci« in »potrošniki« novega znanja; ustvarjati splošne družbene pogoje za hitro in splošno adaptacijo inovacij in novega; obravnavati razvoj lastnih znanstvenih potencialov — še posebej t. i. »nacionalnih znanosti« — tudi kot element politične, ekonomske in kulturne emancipacije.

³ Omeniti velja študije znanstvenih politik posameznih dežel ali regij v okviru OECD (tovrstna študija o znanstveni politiki v SFRJ bo kmalu izšla), UNESCO, SEV, da ne omenjamo analiz lastnih znanstvenih politik v mnogih deželah, pri čemer je vredno omeniti, da je v fazi sprejemanja po družbenopolitičnih forumih nedavno objavljen predlog »Znanstvena politika v SFRJ«, Zagreb 1975.

⁴ Nekatera splošna načela znanstvene politike v razvitih deželah je moč povzeti zlasti po študiji OECD v treh delih: »Le système de la recherche«, Paris 1972, 1973 in 1974.

Upoštevanje teh »splošnih načel« seveda v ničemer ne izpodbija dejstva, da je znanstvena politika vsake dežele stvar tega, kako sama oceni svoje možnosti, stvar njenih lastnih vrednostnih izhodišč in teženj po določenem tipu in določenem tempu družbenega razvoja. Kvalitativne in kvantitativne razlike med razvitim svetom in deželami v razvoju bodo vsekakor narekemale določen lastni pristop prav deželam v razvoju tudi pri kreiranju znanstvene politike. Za njih ponavljanje »modelov« razvoja in znanstvene politike razvitih dežel ni le dvomljivo, temveč tudi vrednostno nesprejemljivo, saj njihov cilj ni ponoviti kapitalistični družbeni razvoj. Vsekakor bodo tudi pri deželah v razvoju od dežele do dežele velike razlike in specifičnosti, verjetno pa je možno izluščiti tudi neka temeljna izhodišča smotrne znanstvene politike v deželah v razvoju kot splošna načela.

Značilnosti dežel v razvoju v zvezi z znanstveno politiko.

Temeljna značilnost pristopa razvitih dežel k problemu razvoja in znanstveni politiki je tisto, kar mnogi imenujejo intenzivni razvojni model, v nasprotju z ekstenzivnim v deželah v razvoju. Za stanje v razvitih deželah je značilno sistematično in hitro uvajanje novega znanja v proizvodnjo in organizacijo, nenehno se trudijo in organizirajo vse, kar je potrebno, da bi ustvarili novo znanje. Delitev raziskovalnega dela je dokaj razvita, imajo vrsto oblik mednarodnega sodelovanja in menjave, pri čemer prihajajo poglobilni impulzi za razvoj novih znanj in tehnologije pretežno iz potreb ekonomske in politične sfere. Obenem novo znanje samo postaja glavni impulz in pospeševalec razvoja. Skratka, obstoji celovit splet pogojev, ki omogočajo, da se novo znanje ne le ustvarja, temveč racionalno in hitro prenaša v proizvodnjo in organizacijo na vseh sektorjih ekonomskega življenja.⁵ Tudi stanje dežel v razvoju označujejo nekatere skupne značilnosti. Naj omenim le nekatere:

a) V večini dežel v razvoju ni praktično nobene infrastrukture, raziskovalnega dela (kadri, oprema, informacijski sistem). Ko poskušajo odpraviti ta problem, se stvari ne zapletajo le ob omejenih materialnih možnostih, ko večina držav v razvoju praktično nima denarnih sredstev za razvoj raziskovalne infrastrukture. Postavljajo se tudi načelna vsebinska vprašanja, kot npr.: ali sploh ustanavljati lastne inštitute z drago opremo, ki hitro zastari; kje in kako šolati raziskovalne kadre; kako se vključiti v mednarodne sisteme znanstvenih in tehnoloških informacij ipd.

b) V večini dežel v razvoju nacionalni dohodek na prebivalca ne seže prek 500 US dolarjev, medtem ko nacionalni dohodek na prebivalca v t. i. razvitih državah presega 2000 US dolarjev, v nekaterih celo dva-

⁵ O splošnih družbenoekonomskih pogojih, ki v razvitih deželah ali v deželah v razvoju spodbudno ali zaviralno vplivajo na razvoj raziskovalnih prizadevanj in kapacitet, podrobneje razpravlja E. M. Pintar v svojih prispevkih o problemih znanstvene politike, objavljenih v »Teoriji in praksi« in »Delu«.

kratno. Ob tem izločajo razviti — to možnost imajo — ca. 2 % svojega nacionalnega dohodka za raziskovalno dejavnost, medtem ko naj bi — kar pa bo težko ustvariti — po predvidevanjih za »drugo dekada razvoja« izločale dežele v razvoju ob njenem koncu ca. 0,5 % svojega nacionalnega dohodka. To seveda ne more vzbujati prav nobenih resnih upov, da bi dežele v razvoju — razen možnih izjem na posameznih sektorjih znanosti — mogle v sedanjih materialnih in institucionalnih možnostih v krajšem času same ustvarjati zadostno novo znanje za svoj razvoj in za enakopravno vključevanje v mednarodno delitev dela v sferi znanosti in tehnologije.

Glede na to, kar smo povedali, ni presenetljiv podatek (ocena UNCTAD), da bodo dežele v razvoju konec sedemdesetih let za uvoz tuje tehnologije izdale ca. 15 % vrednosti svojega skupnega izvoza in da pride danes nad 90 % za pravno zaščito prijavljenih iznajdb samo na 15 visoko razvitih kapitalističnih in socialističnih dežel, v katerih dela nad 90 % vseh raziskovalcev sveta.⁶

c) V deželah v razvoju povečini ni spleta vseh tistih okoliščin, ki skupaj sestavljajo t. i. »inovacijsko verigo«, kar šele omogoča, da novo znanje, ko je ustvarjeno, dobi svojo aplikacijo, uporabnost v proizvodnem procesu in družbeni organizaciji.

Ob teh dejstvih v posameznih skupinah dežel v razvoju npr. zaostrena demografska problematika narekuje določeno politiko zaposlovanja in s tem razvoja. Bremena kolonialne preteklosti, kot so prevladovanje agrarnega sektorja, mali industrijski obrati z v bistvu obrtniško tehnologijo, nepismenost, monokulturnost ekonomije ob sicer bogatih surovinskih virih, nacionalna oziroma lingvistična heterogenost, slaba statistika, pogosto pomanjkanje vsakršne znanstvene tradicije, občasne nedomišljene »prestižne« ambicije, ki kot nepopravljivi prejudici vnaprej rušijo načrtni pristop k razvoju znanosti ipd., so dodatne ovire, zaradi katerih je strategija intenzivnega razvoja v primeru dežel v razvoju v marsičem nezanesljiva. S tem pa je še bolj očitna potreba ustvariti razmeram dežel v razvoju prilagojeno znanstveno in tehnološko politiko.⁷

Izhodišča znanstvene politike dežel v razvoju

Vprašanje je, ali je glede na velike in številne razlike med deželami v razvoju sploh možno postaviti nekatera kolikor toliko skupna načela na znanstveno politiko v teh deželah. Menimo, tudi na podlagi 30-letnih

⁶ Podatki povzeti po C. Cooper, »Science and Underdeveloped Countries«, v: Problems of Science Policy, OECD, Pariz 1968, in po: »Transfer tehnologije u zemlje u razvoju (teze)«, Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju, Ljubljana 1975.

⁷ »Science, Growth and Society«, Pariz 1971, str. 106: »Potrebe dežel v razvoju po znanosti in tehnologiji so različne od teh potreb v razvitih deželah. Zato je nujno, da se znanstvena in tehnološka politika v deželah v razvoju kreira glede na posebne potrebe in položaj teh dežel.«

izkušenj Jugoslavije,⁸ da to je mogoče, vendar bolj v smislu splošnih opozoril kot pa trdno opredeljenih načel. Nekatera teh »splošnih načel« znanstvene politike v deželah v razvoju bi bila:

a) Dežele v razvoju ne morejo in ne smejo mehanično prevzemati modelov razvoja in organizacije raziskovalne dejavnosti razvitih dežel, kot ne morejo iz vrste razlogov — tudi vrednostnih — prevzemati njihovih modelov razvoja.

b) Dolgoročno dežele v razvoju ne smejo in ne morejo svoj razvoj opirati na uvoz znanja in tehnologije iz razvitih dežel, če naj dosežejo popolno emancipacijo; pogoj le-te je enakopravna vključitev v mednarodno menjavo dela, tudi raziskovalnega. Skratka, razvoj lastne raziskovalne dejavnosti in ustvarjalnosti ne more manjkati tako rekoč v razvojnih hotenjih nobene izmed dežel v razvoju.

c) Znanstveno politiko in raziskovalne programe v deželah v razvoju je treba čimbolj realistično povezovati z »nacionalnimi« razvojnimi cilji, tako v ekonomskih kot negospodarskih dejavnostih. Tam, kjer imajo kvalitetne načrte za razvoj, bo to verjetno lažje kot tam, kjer razvoja ne planirajo. Pri tem se je seveda treba zavedati, da razvoj lastne raziskovalne dejavnosti lahko nekaj prispeva k razvoju dežele šele čez dlje časa, nikakor pa ne more prinesiti odrešitev že do jutri. Zato je raziskovalna prizadevanja nujno treba usmeriti predvsem k dolgoročnim razvojnim ciljem in tako zagotoviti možnosti za enakopravno vključitev v mednarodno delitev dela. Naj dodamo še misel, da je treba razvoj raziskovalne dejavnosti prav v deželah v razvoju zavestno planirati, medtem ko so v razvitih deželah splošni pogoji taki, da se raziskovalna dejavnost razvija tudi sama po sebi. V deželah v razvoju teh možnosti ni in če se raziskovalna dejavnost ne bo razvijala plansko, se v večini primerov sploh ne bo razvila.⁹

č) V znanstveni politiki dežel v razvoju je treba združevati tako razvoj znanosti kot tehnologije. Ne glede na nekatere razlike med »znanstvenimi« in »tehnološkimi« raziskovalnimi prizadevanji sta oba vidika raziskav med seboj povezana in prepletena in se celo nekatere razvite dežele, kjer se to dejstvo ni dovolj upoštevalo, opletajo s številnimi problemi.¹⁰

d) Zavestno je treba vzpostavljati mehanizme za povezavo, medsebojne impulze in oplajanje med razvijajočimi se sektorji industrijske in druge proizvodnje ter raziskovalnimi prizadevanji; razvojnimi načrti in

⁸ Predvsem iz izkušenj Jugoslavije izvaja splošnejše ugotovitve za znanstveno politiko v »malih deželah« M. Mladenović v delu »Nauka u maloj zemlji«, Beograd 1969.

⁹ C. Cooper, »Science and Underdeveloped Countries«, v: Problems of Science Policy, OECD, Pariz 1968, str. 160: »Dežele v razvoju morajo zgraditi svoje lastne raziskovalne potenciale; to mora biti načrtovano kot del družbenega in ekonomskega razvoja; kajti ni moč upati, da bi prišlo do zaznavnega razvoja znanosti v deželah v razvoju brez zavestnega prizadevanja, da se to ustvari... Izbira za dežele v razvoju je: ali načrtovan razvoj znanosti ali nerazvoj znanosti.«

¹⁰ Zgovorno v tem pogledu je poročilo britanskemu parlamentu o stanju in problemih raziskovalne dejavnosti v Veliki Britaniji: A Framework for Government Research and Development, London 1972.

ekonomske možnosti — zlasti še komparativne prednosti morajo biti temeljni kompas za določanje prioriternih usmeritev v znanstveni in celo izobraževalni politiki, zlasti na univerzitetni ravni.

e) Upoštevatni je treba tudi dejstvo, da prav razvoj znanosti pomeni tudi enega bistvenih elementov emancipacije in razvoja nacionalne samobitnosti; zlasti proučevanje značilnosti neke dežele v razvoju in njenega prebivalstva včeraj in danes ne more in ne sme biti stvar znanstvene interpretacije tujcev.

f) Upoštevatni je treba tudi v znanstveni politiki potrebo, da se v deželah v razvoju postopno vzpostavi »normalna« izobrazbena piramida s trdno in široko bazo v osnovni izobrazbi, na njej temelječo srednjo in nad to kvalitetno visokošolsko izobrazbo. Na glavo postavljena izobrazbena piramida ne pomeni le neracionalnosti v tem smislu, da se bodo univerzitetno izobraženi zaposlovali na neustreznih, manj zahtevnih mestih, ampak da inovacijske težnje in prizadevanja ne bodo imele »odzivnosti« in da se bo vzpostavilo ozračje mediokritet »visoko izobraženih« pretendentov za vse kolikor toliko boljše zaposlitve. To pa bo povzročalo, da bo vse, kar bo kvalitetnega, odnašal »brain drain« v razvitejše dežele, kar se tudi že dogaja.

g) Raziskovalce je treba vključevati na raznih ravneh v proces ustvarjanja znanstvene politike, nikakor pa ne, zlasti tam, kjer je »znanost nerazvita«, privoliti v tezo »znanost (t. j. odločanje o znanstveni politiki) znanstvenikom«. To je skoraj zanesljivo pot v privatizacijo raziskovalnega razvoja po ambicijah posameznikov in skoraj zanesljiv postopen odmik raziskovalnih prizadevanj v »slonokoščeni stolp čiste znanosti«. Ob državnih (oz. družbenih) telesih, ki naj, vključujoč tudi raziskovalce, vodijo in odločajo o vseh vidikih znanstvene politike, pa je smotno, še posebno v razmerah, ko lastna raziskovalna dejavnost šele nastaja, osnovati posebno telo iz dejansko kvalitetnih raziskovalcev, takih z mednarodno reputacijo in dobrim pregledom nad razvojem znanosti v svetu. Tako telo bo koristen posvetovalni korektor odločitvam v okviru znanstvene politike zlasti z vidika zagotavljanja kvalitete znanstvenih prizadevanj. Kajti nič ni lažje kot v znanstveno nerazvitem okolju ustvariti prepisovalnice tujih raziskav.

h) Posebej pomembno vprašanje znanstvene politike v deželah v razvoju je oblikovanje lastnih raziskovalnih kadrov. Ob predpostavki, da je razvoj raziskovalnega kadra vsaj v najbolj splošnih okvirih usklajen z dolgoročnimi razvojnimi možnostmi, razvojnimi načrti dežele, se kot zelo konkretno postavlja vprašanje, kje šolati raziskovalne kadre, ko doma ni ustreznih možnosti. Splošno izhodišče naj bi bilo, da le tam, kjer je raven znanja vsaj na poprečni svetovni ravni. Podobno velja za ustanavljanje lastnih univerzitetnih središč, ki morajo težiti za tem, da v sorazmerno kratkem času dosežejo poprečno svetovno raven kvalitete. Zlasti to velja za študij na tretji stopnji (podiplomski študij), kjer je gotovo bolj racionalno šolati bodoče raziskovalce v pomembnih svetovnih znanstve-

nih središčih kot pa doma oblikovati tretje — in četrtorazredne raziskovalce brez ustrezne opreme ipd.¹¹

Podobno velja glede ustanavljanja raziskovalnih inštitutov, zlasti v tistih znanostih, ki zahtevajo drago in stalno dopolnjujočo se opremo. Za zdrav razvoj je pred ustanovitvijo inštituta skoraj nujno potrebno imeti kvalitetno, kompetentno jedro raziskovalcev za dano področje.¹²

S tem povezano je tudi vprašanje, kako organizacijsko postaviti raziskovalno dejavnost v odnosu do nastajajočih univerz. V razvitem svetu poznajo v tem pogledu dva modela. Pri enem je raziskovalna dejavnost v velikem delu vezana na univerze, pri drugem pa je pretežni del raziskovalne dejavnosti ločen v t. i. samostojnih inštitutih pod okriljem akademij znanosti (npr. SZ) ali v »samostojnih« inštitutih (nekateri dežele na Zahodu). Iz preprostih razlogov racionalnosti (izraba kadrov, opreme) je za dežele v razvoju gotovo smotrno tako povezovati raziskovalne potencialne, da razpoložljivi kadri kakor tudi oprema in druga raziskovalna infrastruktura rabijo pedagoškemu procesu na univerzi, raziskovalni dejavnosti v inštitutih in neposredno tudi potrebam razvoja nastajajoče industrije in drugih panog gospodarstva. Torej je eden bistvenih elementov znanstvene politike v deželah v razvoju stalno vzpostavljanje bolj ali manj institucionaliziranih, vsekakor pa trdnih povezav med raziskovalnimi prizadevanji znotraj in zunaj univerz.

i) Zaradi kadrovskih, materialnih in drugih omejujočih razlogov je očitno, da mora biti ena temeljnih komponent znanstvene politike v deželah v razvoju stalno iskanje modalitet za združevanje njihovih skupnih raziskovalnih naporov, za dogovorjeno delitev dela in iz nje izhajajočo koncentracijo sredstev in kadrov, snovanje skupnih inštitutov, informacijskih centrov in raziskovalnih programov. V iskanju in realizaciji oblik mednarodnega raziskovalnega sodelovanja med deželami v razvoju vsebujejo pomembna izhodišča zlasti dokumenti, sprejeti na konferenci v Alžiru.

Prenos tehnologije kot element znanstvene politike

Prenos tehnologije iz razvitega sveta v dežele v razvoju je eden pomembnih dejavnikov, ki vplivajo na razvoj dežel v razvoju. Pri tem gre za vrsto načelnih in praktičnih vprašanj, vsekakor pa je izhodišče v vprašanju, koliko graditi razvoj na »lastnem« in koliko na »transferiranjem« znanju. Ob dejstvih, da se pogloblja »tehnološki prepad« med razvitimi in nerazvitimi, je očitno, da bodo v svojih razvojnih prizadevanjih

¹¹ M. Mladenović, »Nauka u maloj zemlji«, Beograd 1969, str. 47: »Pri odlučivanju, gde da se školuje neki mladi stručnjak najvažniju ulogu igra nivo znanja i spremne koju će dobiti pri završetku školovanja«.

¹² M. Mladenović, op. cit., str. 73, ugotavlja: »Nemogućnost da se ide u korak sa rastućom sofisticacijom instrumenata učinila je da oni timovi, koji su pre izvesnog broja godina stigli u front istraživanja, sada sve teže održavaju svoje mesto. Ovo je verovatno najozbiljniji problem, pred kojim se danas nalaze već afirmisani istraživački timovi zemalja u razvoju.«

dežele v razvoju še dolgo v dobršni meri odvisne od uvoza znanja in tehnologije, to pa pomeni, da mora njihova znanstvena politika še posebej vključevati kot enega svojih elementov prav politiko prenosa tehnologije. Vsekakor je stalno prisotno vprašanje, kakšno tehnologijo naj dežele v razvoju uvažajo, ko npr. razpolagajo s ceneno delovno silo, nimajo pa ponavadi zadosti kvalificirane in visoko kvalificirane delovne sile, ki bi bila sposobna upravljati najsodobnejšo tehnologijo. Zato bi težko v vsakem primeru zagovarjali tezo, naj dežele v razvoju vsekakor uvažajo le najsodobnejšo tehnologijo in »know how«. Bolj gre za to, da dežele v razvoju — ne da bi jih izkoriščali razviti, zlasti ne multinacionalne družbe — pridejo do tiste in take tehnologije, ki jim je potrebna.¹³ Sama po sebi se zato vsiljuje kot važen element znanstvene politike v deželah v razvoju nujnost vzpostaviti skupne informacijske sisteme za pregled (inventarizacija ustrezne tehnologije) nad tehnološkimi informacijami in organizirane kanale za izmenjavo le-teh. V okviru znanstvene politike dežel v razvoju, zlasti njihovega mednarodnega znanstvenega in tehnološkega sodelovanja z razvitim svetom, mora poleg stalnega prizadevanja zoper konkretne oblike tehnološke eksploatacije biti prisotna zahteva, da se deželam v razvoju omogoči ob posebno ugodnih pogojih dostop do tiste in take tehnologije, ki je njihovim razmeram primerna in za njihov razvoj nujna. V tem pogledu je znanstvena politika dežel v razvoju nujno ena izmed komponent v njihovih splošnih prizadevanjih za spremembo mednarodnih ekonomskih odnosov.

Prenos tuje tehnologije more na razvoj neke dežele imeti poleg pozitivnih tudi številne negativne posledice (npr. zaviranje lastnega razvoja znanosti in inovativnosti; poglobljanje tehnološke in na njej temelječe ekonomske in politične odvisnosti; tehnološko »izkoriščanje« in zlorabe s prodajo zastarele in zlasti neustrezne tehnologije ipd.). Končna ocena pozitivnih in negativnih postavk bilance prenosa tehnologije v deželi v razvoju pa bo v največji meri odvisna od njene lastne sposobnosti, da ustrezno izbira, in sposobnosti, da zagotovi možnosti za ustvarjalno in hitro adaptacijo uvoženega znanja in tehnologije. Za to pa je potrebna ustrezna znanstvena politika, katere temeljni cilji v zvezi s prenosom tehnologije morajo biti; usposobitev lastnih kadrov, da bodo ustrezno izbirali z vidika ne le trenutnega stanja, temveč tudi perspektive; usposobitev za ustvarjalno, domačim razmeram (drugi klimatski pogoji; potencialni trg; dodatki v kvaliteti in formi) prilagojeno adaptacijo uvoženega znanja in tehnologije; usposobitev za tako hitro osvojitvev uvoženega znanja in tehnologije, da so na njej zasnovani proizvodi na trgu, preden je uvožena tehnologija že v celoti presežena. V teh okvirih in ob teh opozorilih mora

¹³ »Transfer tehnologije u zemlje u razvoju«, Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju (teze), Ljubljana 1975, str. 33: »Sem toga, ukoliko se želi da investiranje u zemlje u razvoju bude za te zemlje efikasno i da prenos tehnologije bude tim zemljama od što veće koristi, potrebno je da zemlje u razvoju dobiju upravo onu tehnologiju koja im je potrebna, bez obzira da li je reč o najsavremenijoj tehnologiji ili ne«.

znanstvena politika v deželah v razvoju kot izjemno pomemben element obravnavati problematiko prenosa znanja in tehnologije.

Neizpodbitno dejstvo je namreč, da bo vsaka od dežel v razvoju v težnji za svojo popolno emancipacijo morala sama poiskati svojim razmeram ustrezno razvojno pot in njej ustrezno znanstveno politiko. Vendar s skupnim temeljnim ciljem: spodbuditi in omogočiti vsestransko ustvarjalnost lastnih ljudi tudi v raziskovalni dejavnosti.

JOCO KLOPČIČ

Politična socializacija kot socializacija politike

Lahko zapišemo, da je v sodobni politologiji in sploh v družboslovju težko najti problemsko področje, o katerem bi teorija in praksa toliko razmišljali, toliko dokazovali njegovo pomembnost, iskali vzroke te pomembnosti in navdušeno pozdravljali ali pa kritizirali ter zavračali vedno nove koncepte, ki se na tem področju pojavljajo, kot je problematika politične kulture. Sam izraz, kot je dobro znano, je svetovna in s tem tudi naša družboslovna javnost sprejela iz ameriške politologije. Že v času, ko so sprejemali ta pojem in premišljevali o njegovi relevanci in teoretični utemeljenosti, so se pojavili prvi zadržki in kritične pripombe v zvezi s tem pojmom, njegovo ustreznostjo in še posebno v zvezi s politično-teoretičnim kontekstom, v katerem je nastal. Eden najbolj številnih in glasnih ugovorov zoper uporabo tega pojma v njegovem izvirnem razumevanju je bila omenjena njegova statična narava, da ne rečemo inherentna težnja k ohranjanju *status quo*. Ko so se pristaši uporabe tega koncepta svojevrstno branili pred temi očitki, so poudarili širše pojmovanje, razširili so razsežnosti pojmovanja politične kulture. V bistvu je dejstvo, da je neka določena politična kultura rezultat, produkt procesa (politične) socializacije. V konceptu politične kulture so s tem bolj ali manj poudarili njegovo politično naravo, v celotnem širšem pojmovanju pa so izpostavili dinamiko, proces — politično socializacijo.

To »dinamično«, širše pojmovanje bo ob zavestnem odrinjanju drugih zelo pomembnih problemov (ožje vprašanje natančnejše opredelitve politične kulture, tipologizacija politične kulture, politična kultura in stabilnost . . .) tudi izhodišče za naš oris možnega (morda tudi kaj več) pojmovanja politične kulture v teoriji in praksi marksistične politične misli. Upoštevaajoč dejstvo, da se marksistična politična misel ni bolj

poglobljeno in celostno ukvarjala s tem, kar danes razumemo s pojmom politične kulture in politične socializacije, in upoštevajoč tudi dejstvo, da je prispevek klasikov marksizma prav gotovo najpomembnejši in temeljni element sodobne politične znanosti (posebno njun »politični« del), bomo poskušali opisati nekatera izhodišča za marksistično gledanje na socializacijo (posebno politično) in na njeno marksistično razumevanje v sodobnih razmerah, to je v razmerah in ob možnostih ter zahtevah naše samoupravne socialistične družbe.

Menimo, da je v razmišljanju o socializaciji in v graditvi teorije socializacije zelo pomembno ugotoviti, da sta teorija družbe in teorija socializacije nujno identični. Skoraj nemogoče in včasih prav neupravičeno je, da bi govorili o socializaciji in razvijali njeno teorijo z vidika marksističnih spoznanj o človeku in o družbi, v kateri živi, ne da bi izhajali iz skladnosti in vzporednosti osnovnih elementov obeh teorij (posebno tistih delov, ki bi jih lahko imenovali »razvojni« — to so predvsem cilji družbe in socializacije). Dejstvo, da mora vsaka teorija socializacije zajemati precejšen del teorije družbe in narobe, so največkrat odrinjali v stran prav v tistih razmišljanjih, ki so socializacijski proces pojmovala kot nekaj posebnega in so ga zato tudi instrumentalizirala (indoktrinacija v pejorativnem pomenu besede). Toda prav za marksizem in marksistični način razmišljanja je značilno, da v analizi družbenih pojavov in procesov teh nikoli ne osamosvoja in jih ne obravnava kot posebne procese v družbi, pač pa v vsakem primeru upošteva družbene in zgodovinske razsežnosti teh pojavov. Zato je problematično tisto pojmovanje socializacijskega procesa in politične kulture kot njegovega rezultata, ki obravnava socializacijo kot aktivnost nekaterih družbenih institucij in nič več. Ta navidez vsakdanje dobro znano dejstvo dobi svoj pomen predvsem v razmišljanju o procesu tako imenovane politične socializacije kot procesu usklajevanja posameznika s politično vsebino družbenega okolja, v katerem živi, kot z nečim posebnim. Že prej smo omenili, da mora vsaka teorija socializacije zajeti vsaj osnovne dimenzije teorije družbe in da tako teorija socializacije nujno prehaja v teorijo družbenih procesov. Prihodnost družbe, njene razvojne težnje, cilji, ki jih hoče doseči, so tisti elementi, kjer se zgoraj povedano še vedno močno izraža.

Z vidika doslej ekspliciranih razmišljanj in glede na to, kaj priznavamo za osnovne elemente razmišljanja o politiki in političnem fenomenu v socialistični družbi, ne more biti tehtnejših in kompleksnih nasprotovanj in ugovorov proti našemu hotenju, da za izhodiščno vprašanje teorije politične socializacije problematiziramo razmerje med pojmovanjem, vsebino in cilji politike v naši družbi na eni strani in procesom politične socializacije na drugi strani. Navezujoč na pravkar povedano, trdimo, da neka določena teorija in praksa politike določata (ali naj bi »določala«) naravo in cilje procesa politične socializacije in politične kulture kot produkta tega procesa. S tem pa tudi trdimo, da je osrednja točka

v razmišljanju in analizi procesa politične socializacije v vsebini tega procesa, v odgovoru, kaj je (in predvsem kaj naj bi bila) politika v socialistični družbi, bolje rečeno, kakšna bo »usoda«, prihodnost dosedanje, »tradicionalne« politike v socialistični družbi. Iz tega tudi izhaja trditev, da s stališča socialistične perspektive in razvoja naše družbe ni temeljno vprašanje (čeprav je zelo pomembno), kako najbolj uspešno, hitro in popolno socializirati posameznika, ampak predvsem to, kako ustvariti in nuditi možnosti za razvoj takšnih elementov in pogojev družbenega življenja (in proces socializacije je eden bistvenih pogojev življenja vsake družbe), ki bodo omogočili realizacijo tistih ciljev, ki jih narekuje teorija politike v socialistični družbi in teorija in praksa marksizma. V pravkar povedanem se skriva še zahteva, da vsaj na kratko problematiziramo tiste razsežnosti politike v socialistični družbi, ki so pomembne in ki se navezujejo na razmišljanje o naravi in mestu politične socializacije v taki družbi.

Osrednje vprašanje Marxovega prispevka k teoriji politike je vprašanje človekove svobode kot pozitivne svobode, kot udeležbe v družbi. Ovira in nasprotje pozitivne svobode kot temeljnega določila človeka je svet, so družbene razmere, za katere je značilna ločenost, dualizem civilne družbe in politične države. V takšnih družbenih pogojih je človek kot privatno bitje odtujen od človeka kot javnega-političnega bitja. Družbeni pogoji, ki omogočajo konstituiranje politike kot posebne sfere, ki se postavlja kot osamosvojena, tuja sila nasproti tistim, katerih proizvod je, so prvi element, iz katerega se pričinja razmišljanje o politiki in njeni vlogi v socialistični družbi. Politična alienacija kot cepljenje posameznika na *burgeoisa* in *citoyena*, nasprotje posamičnega, posebnega in splošnega interesa in temu inherentno nasprotje med zasebništvom in skupnostjo pa je v tem smislu temelj za graditev teoretične zavesti o vlogi in prihodnosti te politike v socialistični družbi in ustrezne politične akcije. Temelj tiste družbe, ki ustvarja družbene pogoje za konec politike kot sfere posebnega, za smrt tradicionalne politike.

Politično alienacijo lahko opredelimo kot glavni problem sodobne politike, ki je v večini sveta tudi njena najbolj kompleksna opredelitev. Politična alienacija je osnovna značilnost politike v večini sodobnih družb. Pred njenimi najbolj prefinjenimi posledicami in učinki niso imune niti socialistične družbe, čeprav se glede na karakteristike teh družb politična alienacija — ali natančneje v bistvu njene pojavne oblike — pojavlja bolj ali manj ostro in neposredno. V socialističnih družbah je odtujenost od politike — predvsem z vidika humanizma in svobode v teh družbah — svojevrsten kazalec, koliko te družbe dosegajo osnovne cilje, ki so si jih zastavile s tem, da so stopile na pot socializma.

Osnovno določilo teorije politike v socializmu je nujnost radikalne kritike politike kot odtujene sfere, je kritika tistih družbeno-ekonomskih pogojev, v katerih se upravljanje skupnih zadev preobrazi v politično upravljanje in vladanje. Glede na izhodišča, ki smo jih postavili na

začetku naših razmišljanj o teoriji politične socializacije, moramo za osnovno težnjo v prihodnosti prej orisanega koncepta politike v socialistični družbi poudariti, da bo prišlo do preseganja dualizma civilne družbe in politične države.

Cilj, perspektiva politike v socialistični družbi je torej to, da se družba vrača k socialni, družbeni osnovi, katere produkt je, je kritika politike kot posebne sfere v družbi (sfere »izvoljenih«, sfere »privilegiranih«); kritika takšnih družbenih odnosov, katerih posledica je dualizem *bourgeois* in *citoyen*, dobi praktično razsežnost v emancipaciji človeka ali socialni revoluciji. Cilj politike v socialistični družbi je dejanska integracija posamičnega, posebnega in splošnega interesa. Prihodnost politike v razvoju socialistične družbe je torej v tem, da se podružblja, ko se vrača k svojemu človeškemu socialnemu temelju. Kritika dualizma *bourgeois* in *citoyen*, ločenost civilne družbe in politične države najde svojo revolucionarno, emancipatorično razrešitev le v socializaciji politike. Socializacija politike je eden prvih ciljev razvoja socialistične družbe in temeljni pogoj, če hočemo doseči skupnost kot mesto organske povezanosti svobodnega posameznika in svobodne družbe.

Če povežemo vse, kar smo do zdaj povedali, bomo zapisali tole: zaradi nujne celostne družbene narave in dimenzij vseh procesov v neki družbi je za opredelitev vloge in mesta procesa politične socializacije v socialistični družbi izrednega pomena razmerje med teorijo socializacije in teorijo politike. V analizi tega razmerja poudarjamo problem politike (kot socializacijske vsebine in kot tistega področja imanentno človeške dejavnosti, ki v odnosu do ljudi kaže svoje nečloveške razsežnosti), njeno vlogo in usmerjenost (cilje) v nekem določenem družbeno-zgodovinskem okolju. Šele prek kritične analize dosedanje politike kot enega od področij človekove alienacije, njene družbene vloge, analize vseh posledic tovrstne teorije in prakse te politike lahko preidemo h graditvi teorije socializacije — in nikakor narobe. Kajti ne določa neka formalna socializacijska shema narave in družbene vloge politike, temveč je povsem jasno, da politika in politično v najširšem pomenu določata temeljne značilnosti procesa politične socializacije in njenega produkta — politične kulture neke družbe.

Cilji procesa politične socializacije v katerikoli družbi so tisti element teorije politične socializacije, ki ni samo bistven, temveč je odločilen za oceno in vrednotenje razvoja neke družbe v smeri preseganja politične alienacije. S tega stališča se nam kot nujen sklep dosedanjih razmišljanj ponuja relacija, ki ni samo besedna igra, kakor je videti na prvi pogled. Ker politika in sploh značilnosti političnega fenomena v različnih družbah bistveno vplivajo na celotno zasnovanost in potek procesa politične socializacije, ker so cilji (v pomenu najširše družbene usmeritve) politične socializacije odločujoči kazalec družbene vloge procesa politične socializacije, se po vsem povedanem kot osnova možnega marksističnega lotevanja tega problema in kot kompleksni kriterij za vrednotenje druž-

bene vloge politične socializacije nasploh naše razmišljanje konkretizira v sklepu, da je v socialistični družbi proces politične socializacije identičen s socializacijo politike in možen le kot socializacija politike. Socializacija politike kot dialektična povezanost teorije in prakse kritike politične alienacije, družbenih pogojev, ki to omogočajo, kritika politike kot posebne sfere v družbi, kritika dualizma in zgodovinskega in zato nujno spremenljivega nasprotja med pozicijo človeka in pozicijo človekovega dela.

Dejstvo, da pri razmišljanju o procesu politične socializacije v socialistični družbi izhajamo iz kritike politične odtujenosti, iz kritike politike kot sfere posebnega, pa ima za drugi pol razmerja, ki smo ga postavili, še eno posledico. Nujna posledica kritike politike kot tistega področja družbenega življenja, ki se kot sfera posebnega odtuji človeku, je tudi kritika procesa politične socializacije (in politične kulture) kot nekega posebnega od družbe ločenega, vseмогоčnega procesa. Je torej kritika tistih družbenih pogojev, v katerih je politična socializacija mogoča in razumljena le kot proces posameznikovega prilagajanja politični vsebini neke družbe, kot proces, katerega rezultat ali cilj je znani koncept »dobrega državljana«.

Osnova in posledica za načrtovanje in razmišljanje o politični socializaciji kot socializaciji politike je torej emancipacija človeka, socialna revolucija kot proces dejanskega preseganja dualizma med civilno družbo in politično državo. Ne da bi posebej dokazovali, povejmo, da je ta problem pereč tudi v socialistični družbi, in to v številnih pojavnih oblikah. Mnogokrat tudi kot ostro nasprotje apologetskega in revolucionarnega gledanja na družbo, dalje kot zahteva po reformah duha namesto po zemeljskih, revolucionarnih spremembah in kot nepriznavanje dejstva in zatiskanje oči pred dejstvom, da bo treba storiti še veliko, če hočemo uresničiti take družbene pogoje, v katerih bo proces socializacije le proces podružbljanja osebnosti, ne pa tudi grózljivo subtilen mehanizem socialne dominacije in obvladovanja zavesti.

Zaradi nujnosti, da se naša družba revolucionarno razvija, moramo kritično osvetliti družbene pogoje in posledice različnih procesov, ki potekajo v njej. V tem smislu je s stališča jutrišnjega dne še posebno nujno, da koncipiramo teorijo in prakso politične socializacije tako, da bo prispevala k ustvarjanju takšnih družbenih pogojev, v katerih bo mogoča uresničitev osnovnega cilja Marxovega prispevka k politiki: svobodnega človeka v skupnosti kot organski povezavi posamičnega, posebnega in splošnega interesa. V tem se kaže teoretični in praktični pomen koncipiranja politične socializacije kot socializacije politike, kot stalnega revolucioniranja družbe, kot radikalna sprememba tistih družbenih pogojev, v katerih se posebni interesi nujno predstavljajo kot univerzalni in splošno družbeni interesi. S tega stališča je politična socializacija kot socializacija politike nujno teorija in praksa o koncu politike v njenem tradicionalnem, odtuienem pojmovanju.

Če se še enkrat vrnemo k misli, ki smo jo omenili že prej, da namreč obstaja možnost, da koncept, ki smo ga skušali orisati, kvalificirajo zgolj za besedno igro ali za v zraku viseče abstraktno posploševanje, bomo zapisali še tole. Menimo, da moramo poudariti prav to razsežnost razmišljanja o politični socializaciji. Kljub splošnosti in nemara tudi utopičnosti, ki ju pojem socializacija politike vključuje, je ta pojem s stališča razvoja teorije in prakse politične socializacije in politične znanosti sploh teoretično bogat in ploden. Je relevantno merilo za vrednotenje drugih (kratkoročnih) ciljev v teoriji politične socializacije; v njem je poudarjena zgodovinska komponenta in je — ne nazadnje — zelo pomemben v naših prizadevanjih, da zgradimo samoupravno (politično) kulturo.

SLAVKO SPLICHAL

Propaganda in ideologija

Čeprav izvira pojem propagande že iz 17. stoletja¹, je bilo zlasti v naj-novejšem času napisanih nemalo razprav o tem, kaj je propaganda. Odgovor na to vprašanje je morda bil sorazmerno preprost v času nastajanja propagande kot posebne družbenopolitične dejavnosti, a je postajal vse bolj zapleten z naglim ekonomskim in družbenim razvojem po meščanski revoluciji. Jezikovnih in tehničnih možnosti, ki so na voljo sodobnemu propagandistu, je skoraj nepregledna vrsta, in prav njihova kompleksnost v mnogočem omejuje možnosti neposrednega raziskovanja propagande.

I

Lahko bi rekli, da je (politična) propaganda stara toliko kot (razredna) družba, toda svojo pomembno vlogo je dobila šele z nastankom množičnih javnosti in množičnih komunikacijskih medijev. Propagando so ves čas njene sodobne zgodovine spremljale deklaracije o svobodi tiska in ideje o svobodnem pretoku informacij.² Iz tega zornega kota so jo vedno poskušali opredeljevati kot »dobro« ali »slabo«, skladno z vsakokratnimi interesi in zahtevami praktične politike. Problemi propagande so prihajali v ospredje političnega življenja zlasti ob dogajanjih, ki so po svojem družbenem pomenu pomembno presegala nacionalne okvire posamičnih držav: v francoski buržoazni revoluciji in Napoleonovih osvajalnih pohodih, v proletarski revoluciji v Rusiji, v prvi, še posebno pa v drugi svetovni vojni. Dotlej v jeziku katoliške cerkve uveljavljeni izraz propaganda je na področje posvetno-političnega prva prenesla francoska revolucija in s tem spremenila njegov prvotni pomen; jakobincem je propaganda pomenila predvsem boj proti političnim nasprotnikom.³ V revoluciji 1971. leta je prvič postala očitna zveza med propagando in ideologijo, ki je po-

¹ Leta 1622 je papež Gregor XV. ustanovil poseben kolegij, katerega skrb naj bi bila širiti katoliško vero, in ga poimenoval »Sacra Congregatio Christiano Nomini Propaganda« ali — pogosteje uporabljamo ime — »Sacra Congregatio de Propaganda Fide«.

² Z vidika kasnejšega spreminjanja pomena besede propaganda velja opozoriti na besedni koren *pac* (lat. pangere — vtakati, sejati, razširiti, prenesti), ki ga najdemo tudi v besedi *pax* (mir) in daje glagolu *propagare* s pomenom razširiti, razprostrti, razmnožiti konotacijo miroljubne dejavnosti.

³ E. Noelle-Neumann, W. Schulz, »Publizistike«, Fischer Verlag, Frankfurt 1971, str. 306.

stala in ostala vse do danes temelj propagande. V podobnem pomenu pa z izostreno denotacijo razrednega boja, je stoletja zatem pojem in vlogo propagande opredelil Lenin.⁴

Vloga propagande kot sredstva in / ali oblike političnega boja se je večala sorazmerno z razvojem tiska in pozneje radia ter z nastajanjem množičnih javnosti v dveh smereh: kot instrument oblasti razreda, ki ima v lasti proizvodjalna sredstva, za odtujevanje zavesti proizvajalcev od razumevanja proizvodnih odnosov (tj. za usklajevanje zavesti z realnimi — odtujenimi — družbenimi odnosi) in za legitimizacijo lastne oblasti;⁵ v revolucionarni luči pa kot pogoj za vzgojo množic k revolucionarni aktivnosti,⁶ kot komunikacijska dejavnost, »ki izvira iz razreda materialnih proizvajalcev in kolektivno posreduje njihove interese«, pri čemer naj bi bil cilj »z odpravo odtujenosti spremeniti zavest«.⁷ Obe smeri razvoja propagande se kažeta tudi v običajni rabi izraza propaganda: od prve svetovne vojne naprej, ko je propaganda dobila svoj »obči pomen«, je na Zahodu konotacijo miroljubne dejavnosti vse intenzivneje in izraziteje prekrivala konotacija družbeno škodljivega delovanja. Le v Sovjetski zvezi, po drugi svetovni vojni pa tudi v vseh drugih socialističnih deželah, je razvoj pojma propagande ohranil in še poglobil konotacijo miroljubnega ter vzgojnega delovanja.

II

V tem času, ko je propaganda postala predmet intenzivnega raziskovanja, se je v različnih družboslovnih disciplinah in v različnih šolah uveljavila vrsta definicij propagande, ki bi jih lahko razvrstili v tri temeljne skupine:⁸

1. skupina definicij opredeljuje propagando kot obliko *manipulacije* z ljudmi;
2. skupina dokaj ohlapno opredeljuje propagando kot zavestne poskuse *vplivanja* na mnenja in stališča ljudi;
3. skupina (tu gre skoraj izključno za avtorje socialističnih dežel) povezuje propagando z *ideologijo* ali jo enači z vzgojo.

S prvo skupino opredelitev je tesno povezano vprašanje neresničnih trditev, ki naj bi bile po tem pojmovanju bistvena značilnost vsake propagande. Nejasnost (nelogičnost) teh definicij se najprej kaže v dejstvu, da poskušajo pojem propagande opredeliti predvsem ali pa izključno z negativnimi določitvami, ne da bi dognali, da designativni vidik izraza vodi k *pripisovanju* določenih lastnosti določenim rečem (propaganda

⁴ Lenin, »Kaj storiti?«, Izbrana dela, I. zvezek, CZ, Ljubljana 1949.

⁵ I. Modelmog, »Methodische Überlegungen zur Kommunikationsforschung« v: F. Dröge, »Wissen ohne Bewusstseine«, Athenäum Verlag, Frankfurt 1973, str. 19.

⁶ Lenin, prav tam, str. 250.

⁷ Modelmog, prav tam, str. 20.

⁸ Groba klasifikacija kajpak ne upošteva vseh razlik med posamičnimi definicijami propagande. Zdi se nam pomembno opozoriti le na bistvene.

naj bi bila nekaj različnega ali nasprotnega od resnice ali vzgoje ipd.). Te definicije ob tem pristajajo na isti — konotativni — ravni jezika, na kateri slone mitologija, ideologija in religija, s čimer izenačujejo zakonitosti in jezik propagandne dejavnosti z načeli in jezikom proučevanja propagandne dejavnosti kot predmeta raziskovanja, ko pojasnjujejo le vrednostno in preskriptno komponento izraza propaganda z določitvami, kot so »apeliranje na emocije ali predsodke ljudi«⁹ ali vzbujanje »patoloških reakcij na besede in druge simbole . . . manipuliranje, množična prisila, pranje možganov, napad na identiteto človekove osebnosti«.¹⁰

Negativna konotacija propagande pa ne zadeva toliko neresničnosti posamičnih trditev v propagandi, ampak propagandno dejavnost v celoti kot družbeno zgrešeno, slabo početje. Klaus v tej zvezi opozarja na razliko med znanostjo in propagando: cilj znanosti je spoznavanje resnice in produkcija resničnih izjav; cilj propagande in politike je vplivanje na ljudi, sprožanje določenih načinov vedenja, ki vodijo do uresničevanja določenih razrednih interesov.¹¹ Vrednostno negativno opredeljena propaganda ne zadeva toliko (ne)resničnosti izjav kot (ne)resničnost (re)prezentiranih interesov. Gre, skratka, za problem, ki ga Marx in Engels obravnavata v »Sveti družini«, ko govorita o ideji in interesu, za odnos med zgodovinsko akcijo in delom množice, ki se zanjo zanima in navdušuje. Zgrešenost in neresničnost katerekoli zgodovinske akcije (tu mislimo — tudi — na propagandno) je v tem, da pretežni del ljudstva nima v načelu te akcije svojega *dejanskega* interesa. Obseg množice, katerega dejanski interes je v akciji, pa se povečuje s temeljitostjo zgodovinske akcije. V tem je razredna in ideološka določenost propagande: prikazati posamične interese kot obče, *ustvariti iluzijo* skupnostnih interesov¹² — ali *doumeti* zgodovinske pogoje proletariata ter tako *omogočiti* zatiranemu razredu, da se *zave* pogojev in narave svoje lastne akcije.¹³ Zato Lenin postavlja enačaj med »energično politično agitacijo« ter »vsestranskimi in svežimi razkrinkavanji . . .«, ki so »nujno potreben in temeljni pogoj za vzgojo množic k revolucionarni aktivnosti, . . . brez katerih ni mogoče vzgojiti politične zavesti in stopnjevati revolucionarne aktivnosti množic . . .«,¹⁴ in dodaja, da se »agitacija brez jasne, do kraja preišljene ideološke vsebine izrodi v mlatenje prazne slame«.¹⁵ Razredna določenost propagande in agitacije je v definicijah, ki jih je v celoti mogoče povzeti s pojmovanja-

⁹ W. H. Werkmeister, »An Introduction to Critical Thinking«, Lincoln, Nebr. 1957, str. 77; citirano po G. Maletzke, »Propaganda, eine begriffskritische Analyse«, Publizistik, 1972/2.

¹⁰ J. Zupanov, »Moderno društvo i masovne komunikacije«, Naše teme, 1964/5.

¹¹ G. Klaus, »Sprache der Politik«, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1971, str. 193.

¹² K. Marx-F. Engels, »Nemška ideologija«, Izbrana dela, II. zvezek, CZ, Ljubljana 1971, str. 39 in 59.

¹³ F. Engels, »Razvoj socializma od utopije do znanosti«, Marx-Engels, Izbrana dela, IV. zvezek, CZ, Ljubljana 1968, str. 636.

¹⁴ Lenin, prav tam, str. 250.

¹⁵ Lenin, »An S. I. Gussew«, v: »Lenin über die Presse«, Karl Marx-Universität, Leipzig 1960, str. 248.

njem propagande pri Plehanovu in Leninu,¹⁶ dovolj eksplicitna. To pa — na prvi pogled — ne velja za vrednostno negativne opredelitve propagande kot posamezniku ali celotni družbi sovražne dejavnosti, ki so se porajale na Zahodu po prvi, zlasti pa drugi svetovni vojni; najprej v skladu z razumevanjem vojne kot sredstva za razreševanje družbenih konfliktov in instrumenta osvajalnih ideologij, nato pa skladno s prizadevanji za ohranitev družbenega statusa quo in preprečitev evolucioniranja ali celo revolucioniranja družbenih odnosov na temelju socialističnih idej. Ideološka določenost tako opredeljene propagande postane očitna šele z dejstvom, da so se (in se še danes) propagandne institucije na Zahodu vztrajno izogibale rabi besede propaganda pri označevanju svoje dejavnosti in jo pridevale političnim (razrednim) nasprotnikom, svojo dejavnost pa imenovale »psihološki instrumenti« ali »protipropaganda« v pomenu pravičnega boja zoper sovražno propagando. S tem naj bi bila med drugim utemeljena ameriška »protikomunistična protipropaganda« kot boj za »preživetje demokracije«.

III

V obdobju pred drugo svetovno vojno so raziskave volilnega vedenja, oblikovanja in spreminjanja stališč ter odločanja v majhnih skupinah spodbujale k natančnejšim opredelitvam propagande in k preusmeritvi empiričnega raziskovanja. Izhodišče teh raziskav ni bila več — kot dotlej — bojazen pred usodnimi posledicami propagandnega delovanja ali zahteva po čimbolj učinkovitih propagandnih trikih; raziskovalci niso več predpostavljali lahkovernosti občinstev kot temeljnega postulata propagande, marveč so se propagande lotevali kot sestavnega dela družbenih odnosov, kot posebnega, od individualnih, skupinskih in splošnih družbenih značilnosti odvisnega družbenega procesa. V tem času se je jezik raziskovanja propagande začel osvobajati propagandnega jezika; ta proces, značilen zlasti za ZDA, pa je po drugi plati vključeval tudi enostranosti različnih znanstvenih disciplin in smeri, iz katerih je raziskovanje propagande črpalo temeljni zaklad vedenja.

Obsežne analize propagandnih sporočil, merjenje učinkov propagande ter teoretične in operacionalne opredelitve propagande pa so se izogibale odgovoru na vprašanje, katere so bistvene značilnosti tiste vrste dru-

¹⁶ V najbolj pogosto citirani opredelitvi pravi Lenin: »Če propagandist obravnava neko vprašanje, na primer vprašanje brezposelnosti, mora razložiti kapitalistično naravo kriz, pokazati, zakaj so krize v sedanji družbi neizbežne, razjasniti, da se mora ta družba nujno preobraziti v socialistično družbo itd. Skratka, dati mora ‚mного idej‘, toliko idej, da si bo te ideje v celoti takoj usvojilo le (sorazmerno) malo ljudi. Agitator, ki bo govoril o istem vprašanju, pa bo izbral primer, ki je vsem njegovim poslušalcem najbolj znan in ki je najbolj nazoren... in bo vso moč svoje prepričevalnosti usmeril v to, da bi na podlagi tega vsem in vsakomur znanega dejstva dal ‚množici‘ eno sam idejo: idejo o nesmiselnosti protislovja med naraščanjem bogastva in naraščanjem bede; poskusil bo v množici vzbuditi nezadovoljstvo in ogorčenje nad to vnebovpijočo krivičnostjo in bo prepustil propagandistu, da to protislovje popolnoma razjasni. Zato deluje propagandist poglavitno s tiskano, agitator pa z živo besedo...«

žbenega komuniciranja, ki ga imenujemo propaganda. Omenjena druga skupina definicij, ki poskušajo propagando opredeljevati na denotativni ravni, izhaja predvsem iz možnosti za operacionalizacijo definicije propagande, medtem ko teoretično utemeljenost in veljavnost empiričnega raziskovanja propagande pušča ob strani. Maletzkejev predlog, »naj bi propagando imenovali načrtne poskuse komunikacijskega vplivanja na mnenja, stališča in načine vedanja ciljnih skupin s političnimi cilji«,¹⁷ je značilen predstavnik empirično usmerjenih definicij propagande, ki naj bi izpolnjevala tri temeljne kriterije definiranja: da je definicija natančna in omogoča konsistentno rabo definiranega pojma; da ne vključuje določitev, ki implicirajo negativna vrednotenja; da je mogoče značilnosti definiranega pojma relativno dobro operacionalizirati.¹⁸

IV

Ne bi mogli najti definicije propagande, ki ne bi kot njeno bistveno značilnost (pred)postavljala *komuniciranja*. Vendar za njeno bistveno značilnost ne moremo šteti množičnih komunikacijskih medijev, saj se je propaganda pojavila mnogo pred njihovim nastankom. Treba pa je ugotoviti, da množični mediji omogočajo propagandi širši družbeni »domet«, česar ne smemo razumeti le v kvantitativnem smislu, marveč tudi v kvalitativnem smislu novih družbenopolitičnih razsežnosti. Težko bi si zamislili, kako bi v sodobnih družbah potekali mnenjski procesi (in torej tudi propagandna dejavnost) *mimo* množičnih komunikacijskih medijev. Še več, smemo trditi, da množični mediji ne prevzemajo le vloge svojih predhodnikov in jo naprej razvijajo,¹⁹ ampak tudi vloge drugih institucij (šole, cerkve, celo partije), ki so imele na skrbi tudi propagandno dejavnost. Lahko bi sicer rekli, da je (politična) propaganda stara toliko kot razredna družba, toda svojo pomembno vlogo je dobila šele z nastankom množičnih javnosti kot rezultata komuniciranja preko »tehničnih sredstev razširjenja sporočil«.

»Pomembna vloga« tu meri na *učinke* propagande. V večini definicij je propaganda pojmovana kot *poskus vplivanja* na ljudi. V takem pojmovanju se kaže spoznanje, da propagande ni mogoče opredeliti z realnimi učinki, ki jih povzročajo. Propagando moremo zato razumeti predvsem kot stimulacijo, kot proces vzbujanja zavestne ali podzavestne, racionalne ali iracionalne, mišljenjske ali vedénjske aktivnosti prejemnikov — ne glede na to, kakšne konkretne učinke taka stimulacija dosega. Propaganda obsega enostransko komunikacijsko delovanje, ki sicer vključuje regulativne in korektivne mehanizme, ki omogočajo doseči večji učinek, nikakor pa ne dovoljujejo dialoga in tudi ni njen cilj zagotoviti empatijo med sporočevalcem in prejemnikom, ki mu je sporočilo namenje-

¹⁷ G. Maletzke, prav tam, str. 157.

¹⁸ G. Maletzke, prav tam.

¹⁹ Glej K. Koszyk, »Vorläufer der Massenpresse«, W. Goldmann Verlag, München 1972.

no. Propaganda tako poteka ves čas na ravni zaželenih, ne pa (natančno) predvidljivih učinkov.

Propagandi lastni so tedaj *zavestni, načrtovani* in / ali *organizirani* poskusi vplivanja na »namišljene« prejemnike. Izraz načrtnosti ali organiziranosti so propagandna sporočila sama: izbor dogodkov in dogajanj, ki jih preslikujejo propagandni (komunikacijski) mediji, je načrten, tj. prilagojen zaželenim učinkom. Prav tako je načrtna struktura propagandnega sporočila, enotnost sintaktičnih, semantičnih in pragmatičnih možnosti predstavitve pojmov. Doob sicer predlaga, naj bi kategoriji namerne propagande priredili tudi kategorijo ne-namerne propagande,²⁰ kar implicitno pomeni odrekanje zavestnemu, načrtovanemu kot bistvenemu v propagandi. Ta predlog se v določenem smislu sklada z ugotovitvijo o nepredvidljivosti učinkov propagande, kar po drugi strani pomeni, da imajo tudi nenačrtovana (ne-propagandna v zgoraj opredeljenem pomenu) sporočila lahko »propagandne« učinke. Vendar bi privolitev v tako pojmovanje pripeljala do tega, da bi dejansko izgubili pravi predmet proučevanja (torej »propagando«), saj bi obseg pojma propagande tako razširili, da obče definicije zaradi njene abstraktnosti ne bi več mogli operacionalizirati.

Doobovo dihotomizacijo je prevrednotil Ellul s tezo, da je »predvsem treba razlikovati med politično in sociološko propagando«.²¹ Pri politični propagandi naj bi šlo za preračunano uporabo sredstev, ki jih uporablja vlada, partija, administracija, skupina pritiska ipd. z namenom, da bi pridobile javnost; rezultati, ki naj bi jih dosegle, so jasno določeni in dovolj natančni, običajno pa tudi omejeni. Toda po Ellulovem mnenju je treba propagando opredeliti dosti širše, »da bi spoznali celoto manifestacij, s katerimi poskuša družba (primarna ali sekundarna, globalna ali ne) integrirati vase čimveč posameznikov, poenotiti vedénje svojih članov po nekem modelu, razširiti svoj življenjski stil navzven in se tako vsiliti drugim skupinam«.²² Tu gre za mnogo več kot za ekspanzijo neke doktrine, vzbujanje aktivnosti ali formalno izražene pripadnosti — za ekspanzijo idejnih tokov, predsodkov in življenjskega stila, kar Ellul poimenuje »sociološka propaganda« (propagande sociologique).

Ni vzroka, da se načelno ne bi strinjali z Ellulovim razmišljanjem, saj prikaže propagandno dejavnost kot del celostnega družbenega življenja. Pomislek pa velja izrazu »sociološka propaganda«, saj z njim Ellul uveljavlja nov pojem za družbene procese, za katere sta v rabi že vsaj dva izraza: socializacija in inkulturacija. Videti je torej bolj utemeljeno ohraniti pojem propaganda v smislu zavestnih, načrtovanih poskusov vplivanja, kar pa ne pomeni — to velja posebej poudariti — omejevanja na posredovanje »političnih« sporočil. S tako pojmovano propagando mora-

²⁰ L. W. Doob, »Public Opinion and Propaganda«, Henry Holt, New York 1948, str. 246.

²¹ J. Ellul, »Propagandes«, Armand Colin, Pariz 1962, str. 75.

²² Ellul, str. 76 in 84.

mo namreč prav tako razumeti tudi politične implikacije ekonomske propagande, kot so stabilizacija sistema, vlivanje optimizma, stabilizacija vrednot, podeljevanje družbenega statusa.²³

V

Propagandna dejavnost ni v ničemer pobliže določena z vidika sporočevalcev in (potencialnih) prejemnikov sporočil. Značilnosti prejemnikov kot slučajne razpršene publike nimajo bistvenega pomena za določitev pojma propaganda. Maletzke v tej zvezi predlaga uporabo Scharmannovega pojma »ciljne skupine« (»Zielgruppe«), ki opozarja na dve značilnosti (potencialnih) prejemnikov v propagandi: da gre za skupine, na katere po eni strani meri propaganda (»angezielte Gruppen«) in ki so po drugi strani določene z vsakokratnim ciljem propagandne akcije (»durch das Ziel bestimmte Gruppen«).²⁴ Taka rešitev vprašanja praktične (ne)določljivosti prejemnikov je videti utemeljena predvsem zato, ker značilnosti dejanskih prejemnikov propagandnih sporočil ne morejo biti niti indikator skladnosti propagirane ideje z obsegom množice, katerega dejanski interes je v propagandni akciji, saj je obseg publike odvisen ne le od narave, marveč tudi od števila idej in načina njihove predstavitve v propagandni akciji, na kar je opozarjal že Lenin v razmišljanju o propagandi in agitaciji kot dialektično polariziranih vrstah.

Analogno je naše stališče do opredelitve propagande ne le kot organizirane dejavnosti, marveč kot dejavnosti organizirane skupine ljudi. Tako pojmovanje je sicer videti ustrezno, če imamo pred očmi propagando preko množičnih medijev v dani družbi; iz zgodovinske perspektive pa se kaže kot enostransko, saj predpostavlja že formirano, relativno homogeno družbeno skupino (»elito«), ki poskuša širiti svoje ideje med množice in jih angažirati za praktično realizacijo propagiranih idej. V takem pojmovanju je očitna dihotomizacija komunikacijskih partnerjev na relativno ozko, organizirano skupino sporočevalcev, ki z načrtovanim propagiranjem poskuša vplivati na razpršeno množico posameznikov. S stališča razvojnosti propagandne dejavnosti pa organizirana skupina ljudi kot nosilec propagande ni pogoj, marveč rezultat propagande kot organizirajoče družbene (politične) dejavnosti. Propaganda je s stališča nosilca te dejavnosti lahko individualna (»Kautskega in Lafargua na primer bomo imenovali propagandista, Bebla in Guesda pa agitatorja,« je pisal Lenin), toda njena težnja po totalnosti, vseobsežnosti sproža preraščanje individualnega v kolektivno. V danem trenutku se kaže nosilec propagandne dejavnosti kot organizirana družbena skupina, katere cilj je predstaviti in praktično uveljaviti svoje (posebne) ideje kot splošno veljavne. Zgodovinska temeljitost propagandne akcije pa se nato manifestira v dejan-

²³ H. Abromeit, »Das Politische in der Werbung«, Westdeutscher Verlag, Opladen 1972, str. 114 in naprej.

²⁴ Maletzke, prav tam, str. 156.

skem zraščanju »organizirane skupine« in »množice« (če gre v propagandi za dejanske interese množice), ki ju med seboj lahko razlikujemo zgolj analitično.

Tudi Ellul ugotavlja, da s stališča organiziranosti lahko govorimo vsaj o dveh tipih propagande — tradicionalnem in modernem. Tradicionalna propaganda (ki se po Ellulu končuje z Goebbelsom) je sredstvo »osvajalne ideologije«, medtem ko je sodobna propaganda postala »avtonomna«. ²⁵ Sodobno »demokratsko« propagando naj bi omogočali odsotnost monopolov in svoboda različnih propagand po eni strani ter njena podrejenost določenim »vrednotam«, omejenost z zakoni in delitvijo moči v demokratski družbi po drugi strani. Na enostranosti takega pojmovanja »demokratske propagande« kot dejavnosti razuma in resnice opozarja že Driencourt, ko ugotavlja, da je propaganda imanentno totalitarna — ne v tem smislu, da bi bila del ali instrument totalitarne države ali organizacije, marveč ker ji je imanentna tendenca po »absorpciji vsega«, ²⁶ kar ni nikakršna posebna značilnost demokratske ali demokracije. Pač pa je taka tendenca po preseganju posamičnega in po obvladovanju skupnega (ali »predstavljanju« skupnega) temeljna značilnost ideologije tako v Marxovem kot Leninovem pomenu besede kot tudi ideologije v pomenu vrednostnega sistema. Če je »totalni« učinek propagande omejen s hkratnim delovanjem vrednostno in ideološko različno usmerjenih propagand, ki vzajemno onemogočajo eskalacijo »skrajnih ideologij«, to nika- kor ne pomeni njihove težnje po zraščanju — ne v nacionalnih ali državnih okvirih razrednih družb ne v mednarodnih odnosih.

VI

Videz osamosvojenosti propagande od ideologije je po svoji vsebini analogen fetišu javnega (»reprezentativnega«) mnenja, ko se lastno mnenje kaže anketirancem v rezultatih empiričnega raziskovanja kot nekaj samosvojega, tujega, nasproti njim absolutiziranega. »Iz tega izhaja v zgolj na formalnih pravilih temelječi demokraciji prisiljen pojem javnega mnenja, ki zaradi operacionalizacijskosti v nasprotju s svojo prejšnjo pomensko vsebino nastopa le kot statistično merilo pogostosti in s tem poudarja svoj reakcionarno-politični smisel.« ²⁷ »Nevtralna«, »ideološko osvobojena«, »racionalna« propaganda obstaja le kot rezultat različnih propagand, kot navidezna splošnost, ki je v dejanskosti sploh ni mogoče konkretizirati kot posebnosti. Taka opredelitev propagande ne more skriti svoje konservativnosti, ki se kaže v upravičevanju ali težnji po ohranjanju statusa .quo in skladnosti s pojmovanji o scientističnem koncu ideologije. Njena stroga »racionalnost« je kot strategija in taktika prav tako ideolo-

²⁵ Ellul, str. 215—224.

²⁶ J. Driencourt, »La Propagande, nouvelle force publique,« Armand Colin, Pariz 1950, 5. poglavje.

²⁷ Modelmog, prav tam, str. 22.

ška kot vkljenost v zakone demokratične države, čeprav je morda manj očitna od ideološke določenosti revolucionarne propagandne dejavnosti.

Dokaze za ideološko določenost (tudi sodobne) propagande lahko najdemo v ideološki rabi jezika kot neposredne dejanskosti misli in tedaj praktične, tudi za druge ljudi eksistirajoče in torej tudi zame šele eksistirajoče zavesti.²⁸ Družbena dejanskost jezika ne pomeni le sposobnosti transcendiranja lastnega področja delovanja v predmet zaznavanja in proučevanja, tako da jezik spreminja svet v »lastnino mišljenja«,²⁹ marveč ima še vsaj dve pomembni implikaciji. Jezik omogoča posploševanje in s tem bistveno preseganje enostavnega razmerja spodbuda — odgovor (dogodek postane »zaželen«, akcija »načrtovana«, izkušnja »zapomnjena«), z jezikom pa se med sogovornike hkrati vrivajo vrednote, ki so že ali pa še bodo uveljavljene.³⁰ V komuniciranju ne gre zgolj za izmenjavo informacije, prej-obstoječega in prej-pričujočega, marveč tudi za zagotavljanje vzajemne soglasnosti in usmerjanja v komuniciranju sodelujočih, torej za ustvarjanje prej-ne-obstoječega, včasih pa zgolj za obredno obhajanje družbenega stika.

V znanstvenem in filozofskem razmišljanju so besede (pojmi, kategorije) — kot pravi Althusser — instrumenti védenja.³¹ V političnem in ideološkem boju pa so besede tudi orožje, eksploziv ali pomirjevalno sredstvo ali strup. In zgodi se, končuje Althusser, da je celotni razredni boj le boj za eno besedo in proti drugi. Ta sklep je blizu tezam meščanskih semantikov, da je velik del družbenih mnenjskih razlik in razrednih bojov le posledica pomanjkljive rabe jezika; da je tedaj jezik prava dejanskost in neodvisna spremenljivka v povezanosti med družbeno strukturo in jezikom. Nasprotje tej tezi je koncept o determiniranosti jezika z družbeno strukturo. Praktično življenje, zlasti politična in propagandna raba jezika, oporekata veljavnost obema. Konceptija o vzajemnosti in vzvratni povezanosti med družbeno strukturo in jezikom temelji na spoznanju, da je jezik družbeni proizvod in obenem nujni pogoj nadaljnjega razvoja družbe ter da je človekova zavest po svoji naravi predvsem verbalna.

Jezik ni samo (pasivno) sredstvo za sporazumevanje med ljudmi, marveč se z njim in v njem človekove izkušnje transformirajo v pojme, s čimer raba jezika sama postane ustvarjalna dejavnost. Ustvarjalnost jezika se kaže v družbenem značaju pojmov (še posebej političnih in ideoloških) in njihovi »lastnosti«, da v določenih situacijah »proizvajajo« določeno vedenje ali vzbujajo določen vrednostni odnos do situacije. Moč besedi je najbolj očitna tedaj, kadar je z njimi označeno nič-več-bivajoče ali še-nebivajoče, kadar pojem ne sovpada z nobeno konkretno dejanskostjo, ko se predmetni pomen skoraj ali popolnoma izgubi in je pričujoča le še nje-

²⁸ Marx—Engels, »Nemška ideologija,« str. 35.

²⁹ W. von Humboldt, »Gesammelte Schriften,« Vol. 4, Berlin 1905, str. 420.

³⁰ S. I. Hayakawa, »Language in Thought and Action,« Harcourt, Bruce and World, New York 1949.

³¹ Citirano po M. Waller, »The Language of Communism,« Bodley Head, London 1972, str. 16.

gova vrednostna ali preskriptivna plat. Ta dejstva dokazujejo, da gre za hkraten obstoj in vzajemno povezanost ali soodvisnost med družbeno strukturo in jezikom. Raba jezika ni namenjena izključno preslikavanju dejanskosti, ampak tudi vzbujanju aktivnosti — torej spreminjanju dejanskosti ali njenemu ohranjanju ali celo restavraciji. Tako funkcijo jezika določajo temeljni principi njegovega konstituiranja: princip ne-identičnosti (jezik ni slika dejanskosti, tako kot zemljevid ni teritorij sam; v najboljšem primeru je le slika strukture dejanskosti); princip nepopolnosti (v procesu abstrakcije v jeziku izpuščamo posamičnosti), princip samoreflektivnosti (jezik uporabljamo, da govorimo o jeziku; sodimo o sodbah, vrednotimo vrednote).³²

Čim večje število latentnih pomenov ima znak, čim manj sovпада neposredno z zunaj jezikovno dejanskostjo, tem večjo emocionalno vrednost ima. Tedaj je mogoče nagovoriti z istimi besedami različne družbene skupine z različnimi interesi, pa doseči enak učinek ali reakcijo pri vseh. Klasičen primer je geslo SVOBODA, ENAKOST, BRATSTVO v francoski revoluciji, ki je buržoaziji pomenilo nekaj drugega kot kmetom, rokodolcem in porajajočemu se proletariatu, pa je kljub temu delovalo kot združujoča vez in mobiliziralo množice za boj in zmago nad fevdalizmom. V znakih abstraktnih predmetov oziroma znakih, ki označujejo splošne, na visoki stopnji abstrakcije označene ekonomske, politične ali duhovne odnose, se izraža ena izmed temeljnih značilnosti ideologije, da z idejo ustvarja videz dejanskih ali celo obćih interesov.

VII

Prisotnost ideologije v propagandi se kaže v t. i. »visoko agregiranih simbolih« ali »ideologemih«, izrazih z relativno velikim številom latentnih pomenov, katerih aktualizacija je odvisna od družbeno-zgodovinskega in konkretnega sporočilnega konteksta. Ideologemi so opredeljeni kot specifični izrazi, ki posebno situacijo neke skupine transponirajo v situacijo širše, to skupino presegajoče družbene enote (ali celotne družbe), da bi svoje interese, norme in vrednote javno legitimirali kot »splošne« in/ali jih politično uveljavili zoper interese drugih skupin.³³ Ideologemi in zveze med njimi nam tedaj pomenijo jezikovno formuliran družbeni model — ne glede na to, ali je ta model designativen ali preskriptiven. Če izhajamo iz tako opredeljenega ideologema, potem lahko o rabi jezika govorimo kot o procesu zavestne selekcije znakov, ki jih komunikator izbira skladno s svojimi sporočevalskimi nameni in zaželenimi učinki rabe jezika.

³² R. W. Budd, »General Semantics«, v: R. W. Budd and B. D. Ruben (Eds.), »Approaches to Human Communication«, Spartan Books, Rochell Park, N. J. 1972, str. 100—101.

³³ J. Frese, »Politisches Sprechen«, v: A. Rucktäschel (Hrg.), »Sprache und Gesellschaft«, UTB — W. Fink, München 1972, str. 109.

Nekateri avtorji (npr. M. Waller) poskušajo ideologeme opredeljevati kot izraze ne-verodostojnih pojmov, torej pojmov, ki ne sovpadajo z dejanskostjo. Po tem kriteriju bi morali z ideologijo pojmovati vsak poskus miselnega preseganja dejanskosti, s čimer se seveda izenačuje pojem utopičnega kot nikoli-uresničljivega ter dejanskega gibanja, ki odpravlja zdajšnje stanje. Opisovanje in razlaganje statusa quo bi bilo znanost, spoznanje o protislovljih statusa quo in predikacija razvoja, ki lahko postane gibalna sila praktičnega delovanja, pa ideologija.

Tej tezi lahko postavimo nasproti Marxovo razmišljanje o svobodnem tisku, ki ni le »duhovno ogledalo, v katerem uzre ljudstvo samega sebe, in samoogledovanje je prvi pogoj védenja,« ampak tudi »govoreča zveza posameznika z državo in svetom« ter »idealni svet, ki neprenehoma izvira iz dejanskega in se vedno bogatejši, oživljuječ steka vanj«. ³⁴ Ne-sovpadanje pojmov z dejanskostjo ni isto kot ne-verodostojnost pojmov; je lahko ali pa je predvsem sugestibilnost pojmov in besed. Ker je sugestibilnost tem očitnejša, čim bolj stopa v ospredje vrednostna in preskriptivna komponenta izraza in se izgublja designativna komponenta, so prav te vrste izrazi temeljna značilnost propagande, če je njena temeljna lastnost sugestibilnost. Druga temeljna značilnost ideologemov je tendenca po obvladovanju na videz ali dejansko vsem skupnih interesov. To je ti-sta značilnost, na temelju katere je mogoče pripisovati propagandi imantno tendenco po absorpciji vsega, kot pravi Driencourt, ali jo opredeljevati kot totalno propagando.

Zimmermann definira ključne besede v političnem tekstu s tremi bistvenimi lastnostmi: 1. z relativno ohlapno vsebino, ki — odvisno od konkretnega konteksta in situacije — omogoča aktualizacijo različnih pomenov; 2. s pogostostjo njihovega pojavljanja, ki poskuša stabilizirati enega izmed latentnih pomenov, in 3. s sugestibilnostjo oziroma poudarjeno vrednostno komponento. ³⁵ Morrisova opredelitev propagandnega govora je sicer bolj natančna, toda očitno preozka in enostranska, saj ima po Morrisu propagandistična raba jezika za nalogo na temelju preskriptivne komponente pojmov ustvariti ali stabilizirati (vrednostni) sistem. ³⁶ Tako pojmovanje propagandne rabe jezika se močno približuje pojmovanju propagande kot manipulacije, ki z na videz objektivnimi, dejansko pa zavajajočimi in prikrivajočimi postopki poskuša vplivati na delovanje ciljnih skupin v prid interesov nosilcev propagandne dejavnosti. Bolj utemeljeno je zato obdržati tako opredelitev ideologemov, ki ne vključuje tudi posebne taktike rabe jezika, marveč se omejujejo na značilnosti ideologemov samih. V tako opredeljenih ideologemih pa se vendarle izražata dve temeljni značilnosti, ki sta hkrati bistveni lastnosti vsake ideologije in pro-

³⁴ K. Marx, »Die Verhandlungen des 6. rheinischen Landtags«, »Rheinische Zeitung«, 15. 5. 1842.

³⁵ H. D. Zimmermann, »Der allgemeine Barzel«, v: A. Rucktäschel (Hrg.), »Sprache und Gesellschaft«, str. 120—121.

³⁶ C. Morris, »Signs, Language and Behavior«, Braziller, New York 1955, str. 125.

pagande: 1. sugestibilnost in poudarjenost vrednostne komponente ter 2. tendenca po obvladovanju ali reprezentiranju (na videz) temeljnih in (na videz) vsem skupnih interesov (»univerzalna ideologija« — »totalna propaganda« — »abstraktni predmeti« kot objektivni pomeni simbolov). Odgovor na vprašanje, ali gre za navidezne ali za dejanske interese »ciljnih skupin«, je hkrati odgovor na vprašanje o razredni naravi propagande.

VIII

Dokler z ideologijo razumemo le integrirani vrednostni sistem, ki zagotavlja razlago politične dejanskosti in postavlja kolektivne cilje skupine, razreda ali celotne družbe,³⁷ toliko časa ostane prikrit ne le njen razredni značaj, marveč tudi njena zgodovinska usmerjenost (»upravičevanje« statusa quo ali »preseganje« sedanjosti). Čeprav je tako pragmatično pojmovanje ideologije in tedaj tudi ideološke določenosti propagande s stališča praktičnega dokazovanja ideološkosti propagande močno prikladno, pa nima globlje spoznavne vrednosti, saj z njo ne moremo odkrivati odnosov med posebnimi vrstami propagande.

Tega problema ni mogoče razrešiti niti z dihotomizacijo na upravičujoče ideologije, ki zgolj opisujejo in razlagajo sedanje ureditve, upravičujoč status quo, ter kritične ideologije, ki se zavzemajo za spremembe.³⁸ Taka delitev ni v ničemer поблиže določena z odnosom do razredne strukture zavesti, ki je izhodišče za marksistično opredelitev ideologije.

Princip dialektične dihotomizacije propagande po njeni spoznavni funkciji mora izhajati iz različne narave družbene zavesti:

1. Propaganda, ki tendenciozno prikazuje kot celoto ali kot obče tisto, kar je zgolj del sveta ali kar so zgolj parcialni interesi vladajočega razreda, postane instrument oblasti razreda, ki ima v lasti proizvodna sredstva, in legitimizira usklajenost zavesti z dejanskimi — torej odtujenimi — družbenimi odnosi.

2. Revolucionarna propaganda izvira iz razreda proizvajalcev in s »političnimi razkrinkavanji« vzgaja politično zavest in stopnjuje revolucionarno aktivnost množic. Tu ne gre za vprašanje, ali upravičevati ali presegati sedanje stanje, marveč za sposobnost in interes za posredovanje vedenja o protislovjih v dani družbeni ureditvi. Vzgoja politične zavesti in organiziranje revolucionarne aktivnosti množic ni manipulacija z interesi množic ali razmetavanje revolucionarnih gesel, marveč usklajevanje revolucionarnega programa družbenega razvoja z interesi množic.

V takem pojmovanju propagande je posebej poudarjena neposredna povezanost z ideologijo, kot jo na primer ugotavljata Lenin in Gramsci.

³⁷ C. Mueller, »The Politics of Communication«, Oxford University Press, New York 1973, str. 101.

³⁸ W. E. Connolly, »Politične vede in ideologija«, Mladinska knjiga, Ljubljana 1974, str. 67.

Obča narava propagande in množičnega komuniciranja sploh kot javnega komuniciranja, ki naj bi presegalo posamične interese s svojo »univerzalnostjo«, prikriva razredno vsebino in ideološko-legitimizacijsko funkcijo propagande, kar se kaže zlasti v tistih pojmovanjih, ki »javnost« delovanja množičnih medijev (Maletzke) ali njihovo »publiciteto« (Prakke) operacionalizirajo kot njihovo dostopnost vsakomur.³⁹ Prav zaradi tega, formalno nerazrednega, nepartijskega, čisto tehničnega značaja so množični mediji videti posebej primerni za (kajpak navidezno) doseganje družbene integracije vseh razredov in slojev, dejansko pa za transfer ideologije, stabilizacijo ideoloških norm, vrednot in pomenov.⁴⁰ Vloga in mesto množičnih medijev v vsaki propagandni akciji zasluži zato še posebno pozornost raziskovalcev propagande, saj njihova »dostopnost vsakomur« šele omogoča realizacijo sposobnosti besed, da spreminjajo pojmovno vsebino in končno dejanskost samo, ko prodro in se utrdijo v človekovi zavesti.⁴¹

IX

Nastanek in razvoj ideologemov ima tako kot njihova raba v propagandi globoke ideološke korenine in pomembno socializacijsko (v skrajni konsekvenci spet ideološko) funkcijo. Ko se ideologemi zasidrajo v zavesti ljudi, ko postanejo splošno veljavni in sprejeti jezikovni izrazi določenega družbenega sloja ali razreda, je mogoče z njimi opredeljevati politične cilje in jih transformirati v organizirajočo obliko človeške izkušnje kot cilje določenega sloja ali razreda, ki (lahko) izzovejo določene načine vedanja za njihovo realizacijo. Te značilnosti opozarjajo na moč besedi v propagandni rabi jezika, ki ima poleg splošne značilnosti jezika, da vpliva na kognitivni razvoj posameznika, ki dani jezik interiorizira, pomemben vpliv tudi na njegove predstave o sebi in družbenem okolju. S tem se uveljavlja organizatorična funkcija propagande kot »totalne propagande«, katere cilj je splošno uveljaviti določene vsebine in obseg pojmov (jezikovnih ideologemov) in po tej poti vplivati na enotno delovanje ciljnih skupin ter v skrajni konsekvenci spreminjati dejanskost ali ohraniti družbeni status quo. Delovanje propagande zato ni (ne bo) nujno in vedno omejeno na razredno strukturirano družbo in zavest, čeprav je v doseganjem razvoju človeške družbe propaganda imela predvsem razredni

³⁹ F. Dröge, »Wissen ohne Bewusstsein«, Athenäum Verlag, Frankfurt 1973, str. 196—197.

⁴⁰ J. Ritsert, »Inhaltsanalyse und Ideologiekritik«, Fischer — Athenäum, Frankfurt 1972, str. 116.

⁴¹ Naj navedemo primer, ki nam je (geografsko, pa tudi zgodovinsko) blizu. Nastajanje dveh neodvisnih držav na nemškem jezikovnem področju z bistveno različnima družbenima ureditvama je povezano s spreminjanjem pomena številnih, dotlej pomensko enotnih besedi. C. Mueller navaja kot primere besede nemškega jezika, ki so v novejši zgodovini dobile v obeh državah različne (ideološko določene) pomeni, besede ateizem, dialektika, revolucija, buržoazija, determinizem, fašizem, kapitalizem, militarizem, oportunistem, pacifizem, pavperizacija, ljudska demokracija, agitacija, parlamentarizem. (Glej citirano delo!) Klaus pa navaja kot primere takih besed svobodo, mir, demokracijo in komunizem ter hkrati poudarja, da pojav istih besed z različnimi pomeni v različnih družbenih strukturah ali besed, ki »jim ne ustreza noben objekt, s katerim bi bile označene«, ni temelj družbenih protislovij, marveč njihova posledica.

značaj. Propaganda bo obstajala vse dotlej, dokler bodo v proces komuniciranja vključeni posamezniki imeli in poskušali uveljavljati različna, med seboj izključujoča se stališča in interese s končno definiranimi simboli in tako prikrivati protislovja družbenega razvoja.⁴² Propaganda se (kljub »dobrim namenom«) manifestira v popačnem komuniciranju — ne morda zato, ker bi bil to propagandi imanenten cilj, marveč zato, ker narava propagande onemogoča celotno razpravo o problemih in idejah, ki so javnega (političnega) pomena. Preseganje enostranosti propagande, ki izhajajo iz enosmernega množičnega komuniciranja v propagandni dejavnosti, pomeni preraščanje propagande v celotno socializacijo ljudi, v aktivno vključevanje posameznikov v družbo in družbeni razvoj.

⁴² Primer takega delovanja je raba končne definicije socializma kot družbene ureditve, v kateri po nasilni razlastitvi kapitalistov država proletariata s centralnim planiranjem organizira proizvodnjo, s čimer je implicitno zanikana možnost različnih poti v socializem in različnih socialističnih družbenih ureditev.

BOJAN GROBOVŠEK

Portugalska in bremena neke dediščine

S padcem Caetanovega režima 25. aprila 1974 se je končalo zadnje poglavje v zgodovini najdlje trajajočega diktatorskega režima fašističnega tipa v Evropi in zadnjega kolonialnega imperija. Kljub naštetim anahronizmom pa je padec Caetanovega režima presenetil večino zunanjepolitičnih opazovalcev. Strmoglavila ga je namreč vojska, tj. institucija, ki je bila dolga desetletja eden izmed najpomembnejših podpornikov diktatorskega režima Antonia de Oliveira Salazarja in njegovega naslednika Marcela Caetana. Vendar pa presenečenja ni povzročila zgolj dotedanja vloga portugalskih oboroženih sil, temveč tudi (in predvsem) vsebina socialnih, političnih in gospodarskih sprememb na Portugalskem, ki naj bi ob aktivni vlogi MFA — Gibanja oboroženih sil — sledile v obdobju po padcu diktature.

Poglavitni namen pričujočega teksta je zgodovinska analiza družbeno-ekonomskega in političnega teksta ter njegovih poglavitnih dejavnikov na Portugalskem predvsem v obdobju 1926—1974, tj. v obdobju diktature. S tem bomo laže osvetlili vzroke, ki so botrovali strmoglavljenju prejšnjega režima. Obenem pa si s tovrstno analizo lahko vsaj nekoliko pojasnimo dinamiko dogodkov ter političnih zapletov v obdobju po 25. aprilu preteklega leta ter sedanje krizno stanje.

1. Padec prve republike ter obdobje režima Estado Novo do izbruha kolonialnih vojn

Kot obdobje prve portugalske republike označujemo časovno razdobje od strmoglavljenja monarhije v oktobru 1910 do vojaškega udara v maju 1926.

Za to obdobje je značilnih sedemnajst neuspešnih in uspešnih državnih udarov z občasno vzpostavitvijo diktature, kar dokazuje nestabilnost različnih liberalnih vlad ter programsko neenotnost ter razcepljenost naprednih krogov, ki naj bi jih zastopalo več kot polovica obstoječih štiri-desetih strank. Zelo občuten je bil antagonizem med strankami in grupa-

cijami, ki naj bi zastopale interese sicer maloštevilnega delavskega razreda. Med njimi je dolgo obdobje prevladovala anarhosindikalistična struja s svojim neupoštevanjem dejanskih družbenoekonomskih razmer ter s konceptom o nasilni razrešitvi družbenoekonomskih protislovij.

Druga značilnost je bilo krizno stanje portugalskega gospodarstva, katero je še oteževala svetovna gospodarska kriza. Najpomembnejše pa je bilo dejstvo, da liberalne vlade mlade republike niso bile sposobne korenito reformirati družbenoekonomskih struktur, na katerih je temeljila monarhija. S tem so njihovim tradicionalnim nosilcem, tj. velekapitalu, ki je temeljil na merkantilistični buržoaziji in latifundistični oligarhiji ter katoliški cerkvi, omogočale sistematični bojkot republikanskih institucij ter načrtno poglobljanje že obstoječe gospodarske krize. Spričo politične apatije večine prebivalstva ter ob aktivni podpori mnogoštevilnega sloja kmečkih malih posestnikov klerikalnega severa, katerim liberalne vlade niso nudile ničesar drugega razen antiklerikalnega verbalizma, je končno del oboroženih sil zrušil liberalno vladno. V imenu politike reda in mira je vojska prevzela oblast, ni ji pa uspelo odpraviti kaotičnega stanja v administraciji in gospodarstvu. Dve leti kasneje je zato praktično prepustila vso politično oblast Antoniu de Oliveira Salazarju.

Svoj koncept družbenopolitičnega razvoja je Salazar podal v programu Estado Novo v letu 1929, nekaj let kasneje pa je bila razglašena ustava, ki je temeljila na omenjenem programu in doktrini. To je bila zmes korporativističnih načel italijanskega fašizma ter doktrine luzitanskega integralizma, ki je propagiral restavracijo monarhije, nasprotoval kapitalističnemu razvoju ter razglašal integriteto družine kot temelje družbe brez konfliktov. Tovrstno stanje pa bi po logiki ideologov luzitanskega integralizma lahko zagotovila predvsem cerkev, kateri je portugalska republika odvzela nekatere privilegije ter jo ločila od države. Nacionalistično komponento v programu Estado Novo je bilo zaslediti predvsem v poudarjanju obstoja kolonialnega imperija. Portugalsko poslanstvo v kolonijah je režim utemeljeval s specifikom portugalskega kolonializma in v ta namen začel pospešeno oznanjati nauk o luzotropikalizmu.¹ Omenjeni ideološki konstrukt je skušal dokazati posebnost portugalskega prijema v kolonijah, kar naj bi ustvarilo plodno sožitje evropske kulture in lokalnih civilizacij, kajti te bi ne bile uničene, temveč le »popravljene«.

Družbeni nosilci Salazarjevega režima so bili latifundistična oligarhija, merkantilistična buržoazija ter delno srednji sloji meščanstva. Med institucijami pa je salazarizem podpirala predvsem katoliška cerkev, kateri je režim povrnil izgubljene privilegije ter ji v veliki meri zaupal

¹ Najpomembnejši teoretik luzotropikalizma je bil brazilski antropolog G. Freyre s svojimi deli »O mundo que o portugues criou« ter »O luso e o tropico«. Kolikor je sploh dopustno meriti razizem količinsko, tedaj lahko ugotovimo, da je bila rasna pregrada med belim in nebelim prebivalstvom v portugalskih kolonijah manjša kot v kolonijah drugih evropskih kolonialnih držav. Bolj kot rezultat namere kolonialne politike je to bila posledica dokaj nizke izobrazbeno-kulturne ravni portugalskih priseljencev, saj mnogokrat ni presegla izobrazbene ravni nebelega prebivalstva.

skrb za propagandno-ideološko utrditev programskih načel Estada Nova med širokimi sloji prebivalstva. Prav tako je režim slonel na vojski, saj je imel oficirski kader socialni izvor skoraj izključno v aristokraciji ter višjih slojih meščanstva. Objektivno pa je v prvem obdobju obstoj in utrjevanje režima podpiral obstoj drugih režimov fašističnega tipa v Evropi. Ob koncu druge svetovne vojne pa je režim kmalu začel uživati podporo zahodnega bloka. Tedaj je vlada v metropoli oznanila politično formulo »organske demokracije«. Po začetku revolucionarnih in antikolonialnih gibanj v Afriki in Aziji pa so portugalske kolonije preimenovali v »čezmorske province«. Vendar se vsebinski vidiki političnega sistema niso spremenili ne v metropoli ne v kolonijah.

Salazarjeva koncepcija gospodarskega razvoja je temeljila na postavkah klasičnih ekonomistov. Tako naj bi bila industrializacija možna le ob sprostivni privatne iniciative ter stimulacije profitov, nizkih produkcijskih stroškov ter visokih prodajnih cenah. Poglavitna preokupacija ekonomike Salazarjevega obdobja je bilo ravnovesje plačilne bilance. To je režimu uspelo doseči s tem, da se ni menil za socialno politiko, da je drastično znižal javne izdatke ter prepustil razvoj socialne infrastrukture privatnemu sektorju. Vloga države pa je bila v zaščiti obstoječih monopolov: proti zunanji konkurenci z visokimi zaščitnimi carinami, proti notranji konkurenci pa z zakonom, po katerem so obstoječa podjetja v danem sektorju odločala o tem, ali je primerno ali neprimerno ustanoviti novo podjetje v tem sektorju. V tovrstnem modelu razvoja so zavzemale pomembno mesto kolonije in odnosi med njimi ter metropolo; v Salazarjevi ustavi je te odnose določal Acto Colonial. Naloga kolonij naj bi bila prodaja surovin metropoli, v zameno pa naj bi kolonije od metropole kupovale finalne produkte. Prav tako je Acto Colonial določal prisotnost portugalskega privatnega kapitala v višini 60 % v vseh novo ustanovljenih podjetjih v kolonijah, kjer je bil že tradicionalno prisoten britanski, belgijski, ameriški ter južnoafriški kapital.

V metropoli je bila Salazarjeva psevdonacionalistična ekonomska politika delno uspešna, čeprav seveda ni mogla odpraviti tradicionalne prepletenosti trgovskega velekapitala s tujim, predvsem z britanskim kapitalom. V kolonijah pa je imel portugalski privatni kapital v mnogih primerih funkcijo posrednika tujemu kapitalu. Industrializacijo ter gospodarski razvoj metropole je poleg splošne sociokulturne zaostalosti oviral predvsem monopolni položaj velekapitala, ki je temeljil na latifundističnem ter merkantilističnem sektorju. Le-temu je bilo izkoriščanje in posest afriških teritorijev neposreden vir kolonialnih superprofitov. V celoti pa je metropola ostala posrednik med trgovino ter predelovalnim industrijskim potencialom razvitih industrijskih držav in produkti ter trgovino svojih kolonij.

Ilustrativen je podatek, da je v letu 1959 v okviru trgovinske menjave metropole z Angolo le-ta absorbirala 46 % celotnega portugalskega izvoza, medtem ko je Portugalska absorbirala le 18,9 % celotnega izvoza

svoje kolonije. Preostalih 81,1 % je posredovala predelovalnim industrijam razvitejših kapitalističnih središč. Gunder Frank, ki ga uvrščamo med najpomembnejše marksistične analitike razvoja kapitalizma in neokolonializma v Latinski Ameriki, je definiral buržoazijo nerazvitih držav kot lumpenburžoazijo, ki je v posredniško-klientskem odnosu do buržoazije razvitih kapitalističnih držav. Analogno tej definiciji lahko definiramo portugalski kolonializem v celotnem obdobju 1926—1974 kot lumpenkolonializem.

II. Družbenogospodarske spremembe po izbruhu kolonialnih vojn ter obdobje Caetanovega težima. (1968—74)

Do pomembnih sprememb v sferi portugalskega gospodarstva je prišlo že v sredini petdesetih let, ko je začelo portugalsko gospodarstvo prehajati iz paleokapitalistične v razvitejšo fazo kapitalističnega razvoja. Poleg dokončne pretvorbe latifundističnega kapitala v finančni kapital, razvoja ter modernizacije bančnega sektorja, povečanja koncentracije kapitala v trgovskem sektorju ter povečanja aktivnosti kolonialnih družb je prišlo do razširitve sekundarnega ter razmaha terciarnega sektorja. Omenjene procese in trende je nekaj let odločno pospeševal izbruh kolonialnih vojn. Tedaj je režim uvedel ekonomsko politiko odpiranja tujemu kapitalu, s čimer si je želel zagotoviti podporo nekaterih mednarodnih gospodarsko-političnih krogov. Dotok tujih investicij naj bi po logiki portugalske vlade pomagal pri sanaciji krizne situacije, v katero je gospodarstvo zabredlo zaradi bremen kolonialnih vojn. Tujim investitorjem je režim posredno nudil ceneno delovno silo, neposredno pa vsakokrat olajšave.

Neposredne investicije tujega kapitala na Portugalskem (stanje 1969—71)

Regija ali država izvora	
EGS	28,9
V. Britanija	13,3
Druge evropske države OECD	0,5
ZDA	23,8
Kanada	25,5
Japonska	0,7
Preostali svet	7,3
Skupaj	100

Vir: Relation do Banco de Portugal, Lisboa 1971.

V letu 1971 je bil tuj kapital prisoten že v približno tisoč podjetjih s sedežem na Portugalskem. Medtem ko je režim v preteklih obdobjih opravičeval splošno zaostalost ter zamudo v industrializaciji s pomanjka-

njem rudnega bogastva ter s tem varoval monopolni položaj nekaj tujih ter domačih družb, je po izbruhu kolonialnih vojn začel propagirati bogastvo rudnih ležišč, predvsem železa, bakra, cinka, titana ter volframa. Tako je ob padcu Caetanovega režima tuji kapital obvladal 70 % ekstraktivne industrije, 60 % kemične inudstrije, 61 % transportne industrije, 81 % elektroindustrije ter 38 % metalurške in strojne industrije. Prav tako lahko ugotovimo, da je bilo v zadnjih letih Caetanove diktature 80 % vsega privatno investiranega kapitala tujega izvora. V sedmih² izmed 30 najpomembnejših industrijskih združenj je bil delež tujega kapitala v letu 1970 večinski. Med najpomembnejšimi izmed multinacionalk velja predvsem omeniti ITT, Westinghouse, Nestle, General Motors ter Ford. V šestih³ izmed omenjenih najpomembnejših industrijskih združenj v letu 1970 pa je bil delež tujega kapitala nevečinski.

Večinski delež tujega kapitala med 50 najpomembnejšimi trgovinskimi združenji s sedežem na Portugalskem v letu 1970:

Ime firme s sedežem na Portugalskem in mesto po višini letnega dohodka	Ime tuje firme	Sedež tuje firme po državah
1. Mobil Oil Portuguesa	Mobil Oil	ZDA
2. Shell Portuguesa	Royal Dutsch/Snell Group	V. Britanija/ /Nizozemska
3. Sonap	Cie Francaise de Petroles	Francija
7. British Petroleum	British Petroleum	V. Britanija
11. Fiat Portuguesa	Fiat	Italija
12. Philips Portuguesa	Philips Gloeilampenfabriken	Nizozemska
25. Robert Bosch	Robert Bosch	ZRN
28. Hoechst Portuguesa	Hoechst Farbwerke	ZRN
31. Bayer Portugal	Bayer	ZRN
32. AEG-Telefunken	AEG-Telefunken	ZRN
36. Siemens	Siemens	ZRN
40. Chrysler de Portugal	Chrysler	ZDA
41. Automoveis Citroen	Citroen	Francija/Italija

Vir: Instituto Nacional de Estatistica, Principais sociedades, Lisboa 1970.

Po izbruhu kolonialnih vojn 1961 se je Salazarjeva vlada odločila za pospešeno politiko odpiranja tujemu kapitalu tudi v kolonijah, s čimer je portugalska kolonialna politika dosegla vrhunec anahronizma. V obdobju neokolonialnih superprofitov je namreč Salazarjev režim še vztrajneje zastopal klasično kolonialno varianta ter se odločil za razprodajo gospodarskega potenciala svojih kolonij mednarodnemu kapitalu ter za

² Vir: Instituto Nacional de Estatistica, Principais sociedades, Lisboa 1970, povzeto po Maria Carrilho, »Portogallo — la via militare«, Mazzotta editore, Milano 1975.

³ Ibidem.

povečanje odvisnosti od razvitih kapitalističnih središč. Z olajšavami, ki jih je Salazarjev režim nudil tujim investitorjem, je legaliziral svoj lumpenkolonializem. Tako se je predvsem v Angoli ter Mozambiku v obdobju 1961—74 izredno povečala ekstraktivna dejavnost ter režim monokultur. Tujim in portugalskim družbam z veliko participacijo tujega kapitala je vlada dodelila v Angoli izključno pravico raziskovanja in izkoriščanja ležišč diamantov, nafte, železa in boksita. Podoben položaj lahko ugotovimo v Mozambiku, kjer tuje družbe s svojimi sestrskimi družbami obvladajo črpanje in rafiniranje nafte in izvoz monokultur. Sicer pa so v Angoli ter Mozambiku najbolj prisotne tele »multinacionalke«: Anglo-American Corporation of South Africa in njena podružnica de Beers, Société Générale de Belgique, Forminière de Belgique, Bank Burnay, Gulf Oil Company, Penichey, Krupp ter Diamang. Drugo kratkovidnost portugalske kolonialne politike lahko ugotovimo v namenu portugalske vlade, da po dograditvi jeza v Cabora Bassa v Mozambiku v omenjenem področju naseli približno milijon portugalskih kolonov. Za projekt se je namreč vlada odločila v letu 1968, ko je portugalska vojska že s težavo nadzorovala veliko območij Mozambika. Sicer pa posledice odvisnosti kolonij od tujega kapitala lahko ugotovimo v kontekstu sedanjega političnega položaja v Angoli. Nedvomno pa bodo omenjene posledice tudi dolgoročne narave. Ilustrativen je podatek, da sta pristaniško in železniško omrežje Mozambika 80-odstotno odvisni od prometa iz Južne Rodezije ter Južno-afriške republike. Poleg tega pa je do zdaj bilo zaposlenih 120.000 delavcev iz Mozambika v rudnikih zlata v Transvaalu (JAR), za kar je portugalska vlada prejemale plačilo v zlatu, ki znaša približno 15 % mozambiškega državnega proračuna.

Za portugalsko gospodarstvo v obdobju 1961—1974 je značilna »rast brez razvoja«, tj. relativno nagla rast BNP ob pomanjkanju globalnega socioekonomskega razvoja. Predvsem zaradi turistične dejavnosti⁴ se je razširil terciarni sektor, v precejšnji meri pa je prišlo do razširitve tudi sekundarnega sektorja, medtem ko je v omenjenem obdobju značilna kriza v primarnem sektorju.

Aktivno prebivalstvo (stanje 1972 v tisočih):	2956*
Aktivno prebivalstvo po sektorjih (stanje 1972 v %)	
primarni sektor	29,6
sekundarni sektor	33,3
terciarni sektor	37,1

Vir: Portugal, OECD Economic Surveys, July 1975. *Po nepopolnih podatkih je prebivalstva na portugalskem približno 9.000.000 (devet milijonov) (o. p.)

Tako je poljedelstvo ustvarilo v letu 1965 le 20 % celotnega BNP, pri tem pa moramo upoštevati dejstvo, da je kmečkega prebivalstva na

⁴ V letu 1974 je turizem ustvaril 480 milijonov dolarjev deviznih dohodkov.

Portugalskem še vedno 60 0/0. Množičnemu odhajanju delovne sile iz primarnega sektorja pa ni z enako naglico sledilo ustvarjanje novih delovnih mest v sekundarnem in terciarnem sektorju. Zato je naslednja značilnost omenjenega obdobja množično odtekanje portugalske delovne sile v industrijsko razvite dežele zahodne Evrope ter ZDA, Brazilijo, Kanado in Venezuelo, kjer naj bi bilo skoraj 1,500.000 Portugalcev na začasnem delu. To je bil (in je) nov element gospodarske odvisnosti Portugalske od razvitih kapitalističnih središč.

Število portugalskih delavcev v deželah Zahodne Evrope (stanje 1974):

Država	Stanje v 1000
ZR Nemčija	81
Švica	3
Francija	475
Belgija	4
Nizozemska	4
Luksemburg	9
Švedska	1
V. Britanija	10
Skupaj	588 ⁵

Vir: The OECD Observer, No 66/July-Avgust 1975.

Predvsem zaradi skoraj popolnega pomanjkanja gospodarske politike vlade se je ob tujem kapitalu tudi domači velekapital odločal za kratkoročno investicijsko politiko in proizvodnjo potrošniškega blaga v industriji ter špekulativno politiko v bančnem sektorju. To je omogočal predvsem dotok deviznih sredstev iz turistične dejavnosti ter ekonomskih emigrantov. Ekonomska protislovja pa so dosegla svoj višek v zadnjih letih Caetanovega režima ob zvišanju cen nafte in svetovni gospodarski recesiji. Za omenjeno obdobje je prav tako značilen manjši obseg tujih in domačih investicij, večje odtekanje delovne sile ne le iz primarnega, temveč tudi sekundarnega sektorja, ter poprečna 25-odstotna inflacijska stopnja ter kronični primanjkljaj v trgovinski bilanci, ki ga je vlada krila z dohodki iz turizma in nakazili portugalskih ekonomskih emigrantov.

III. Družbenoekonomske in politične determinante razvoja protirežimske opozicije

Kljub prehodu iz paleokapitalistične v razvitejšo fazo kapitalističnega razvoja pa je režim nadaljeval politiko protekcionizma finančno-monopolnega sektorja. Spet je ilustrativen podatek, da je ob padcu Caetanovega režima osem industrijsko-trgovinskih grupacij ob povezavi s tujim

kapitalom obvladalo 80 % celotnega portugalskega gospostva. Od skupno 40.000 portugalskih podjetij je bilo v 168 izmed največjih koncentriranega 53 % vsega kapitala na Portugalskem. Preostalih 27 % pa je bilo vloženi v obliki participacij v drugih podjetjih. Zaradi takšne gospodarske orientacije se je antagonizmu delavskega razreda vse bolj pridruževal antagonizem nižjih in srednjih slojev meščanstva. Rastočo politično krizo režima je izbruh kolonialnih vojn sicer začasno zaježil. Režim je namreč omenjeni konflikt prikazoval kot domovinsko vojno, morebitno izgubo kolonij pa kot nesprejemljiv udarec za gospodarsko in politično samostojnost dežele, saj je bila neuradna vladna teza, da bi ob izgubi čezmorskih provinc Portugalska de facto postala politični privesek Španije. Vendar pa se je po kratkotrajnem premoru ob dolgotrajnosti, bremenih ter mednarodnih političnih implikacijah v zvezi s kolonialno vojno politična kriza pospešeno nadaljevala ter dosegla vrhunec v obdobju Caetanovega režima.

Tedaj je prišlo do dokončne diferenciacije interesov med predstavniki različnih struj velekapitala. Vse bolj je bila prisotna tako imenovana evropeistična struja, ki je zagovarjala koncept portugalskega neokapitalizma, tj. dinamične in ekspanzionistične gospodarske politike, katere poglavitna cilja sta bila pospešena industrializacija dežele ter integracija portugalskega gospodarstva v sklop zahodnoevropskega gospodarskega sistema. Ta struja, ki jo lahko najbolje primerjamo s tehnokrati Opus Dei v današnji Španiji, je neposredno zahtevala od vlade zasnovo dolgoročne gospodarske politike, ustvaritev javnega sektorja ter regulativno politiko v odnosu do tujega kapitala. Posredno pa je zahtevala odpravo korporativističnega sistema, ki ga je opredelila kot zavoro ekspanzionistični gospodarski politiki, ter politično rešitev kolonialnega konflikta. Po zgledu de Gaullove zamisli o Union Francaise iz leta 1958 se je zavzemala za ustanovitev luzitansko-afriške skupnosti, kar bi portugalskemu kapitalu v prihodnosti zagotovilo neokolonialistično prisotnost v nekdanjih kolonijah.

Objektivno se je torej v zadnjem obdobju diktature znašel v opoziciji tudi del najvišjih slojev buržoazije. Tehnokratski struji velekapitala pa so nasprotovali predstavniki merkantilističnega velekapitala, tj. predvsem kolonialnih družb, cerkvena hierarhija, sloj birokracije režimskih organizacij. Obenem je tehnokratski struji velekapitala nasprotoval tisti del oboroženih sil, ki je zavračal politično rešitev kolonialnega konflikta ter zastopal formulo institucionalizacije vojne v afriških kolonijah, tj. nadaljevanje vojaških operacij ne glede na politične in gospodarske posledice.

Sam ministrski predsednik Caetano je ob prevzemu oblasti leta 1968 verbalno zastopal politiko liberalizacije in pod njegovim varstvom je bilo ustanovljeno društvo za proučevanje socialnega in gospodarskega razvoja, s čimer je bila tehnokratska struja velekapitala de facto institucionalizirana. Vendar pa je zaradi opozicije predstavnikov tradicionalnega salarizma njegova politika psevdoliberalizacije ostala pri korekturah sala-

zarizma. S tem ni zadovoljil tehnokratske⁶ struje, prav tako pa je poglobil opozicijo predstavnikov tradicionalnega salazarizma, ki so imeli Caetanovo psevdoliberalizacijo za začetek širokopoteznejših družbenoekonomskih in političnih reform. Tako je v decemru 1973 del oboroženih sil v imenu vrnitve k čistemu salazarizmu skušal strmoglaviti vlado Marcela Caetana.

Sicer pa moramo v analizi protirežimske opozicije in padca Caetanovega režima v aprilu preteklega leta upoštevati še naslednje momente ter dejavnike: a) neorganizirane ljudske množice, b) ilegalne opozicijske stranke in politične grupacije, c) sindikalno gibanje, d) oborožene sile.

a) *Neorganizirane ljudske množice.* — Vladna politika Salazarjevega in Caetanovega režima je bila v nasprotju z vladno politiko italijanskega in nemškega fašizma usmerjena k nevtralizaciji ljudskih množic in ne k iskanju njihovega konsenza. Tako je ob koncu druge svetovne vojne dejavnost množičnih režimskih organizacij v veliki meri zamrla. Nevtralizacijo širših množic je v mnogočem olajševala nizka izobrazbena raven, saj je stopnja nepismenosti v letu 1926 bila 60 %, ob padcu Caetanovega režima pa 40 %. Nalogo množične indoktrinacije pa je v celotnem obdobju diktature v največji meri opravljala katoliška cerkev.

O politizaciji širših ljudskih množic lahko govorimo šele v zadnjem obdobju diktature. Množična emigracija delovne sile v industrijsko razvite države zahodne Evrope, kjer so obenem delovale različne portugalske protirežimske skupine, je bil eden najpomembnejših dejavnikov protirežimske mobilizacije širših slojev prebivalstva. Naslednji in verjetno najpomembnejši dejavnik pa so bila bremena kolonialne vojne, predvsem služenje vojaškega roka v kolonijah.

b) *Ilegalne opozicijske stranke in opozicijske grupacije* — Politični sistem, koncipiran po programu Estado Novo, je bil vsaj formalno mešanica med političnim sistemom italijanskega fašističnega tipa in meščanskim parlamentarizmom. Ustava je sicer dopuščala obstoj in delovanje le ene stranke, tj. režimske Uniao Nacional, zato pa naj bi se politični pluralizem odražal v nastopih opozicije pri predsedniških,⁷ parlamentarnih in zakonodajnih volitvah. Dejavnost in nastop opozicije ob volitvah sta bila skoraj popolnoma onemogočena, vendar pa je že formalna narava omenjenega političnega pluralizma sui generis omogočala opoziciji, da je ohranila določeno mero kontinuitete v svojem delovanju.

⁶ Ti podatki so okvirni zaradi pomanjkanja natančnejših statistik. Režim je popolnoma legaliziral ekonomsko emigracijo šele v zadnjih letih svojega obstoja, zato so v statistikah upoštevani le legalni emigranti. Po neuradnih podatkih je vseh portugalskih ekonomskih emigrantov v deželah zahodne Evrope 800.000. Po neuradnih statistikah naj bi bila nakazila vseh portugalskih ekonomskih emigrantov v letu 1973 presegla milijardo dolarjev.

⁷ CDS — stranka socialnodemokratskega centra in četrta najpomembnejša stranka po dobljenih glasovih (7,6 %) na volitvah v aprilu 1975 je danes uradni predstavnik tehnokratske struje portugalskega velekapitala. Bila je edina stranka, ki je v svojem volilnem programu zastopala ustanovitev luzo-afriške skupnosti.

⁸ Po kandidaturi generala Humberta Delgada na predsedniških volitvah v letu 1958. kar je skoraj povzročilo padec režima, je leto dni kasneje vlada odpravila splošne predsedniške volitve.

V prvem obdobju po državnem udaru v letu 1926 je temeljila opozicija predvsem na predstavnikih bivših meščanskih strank. Po reorganizaciji KP Portugalske, katero je izvedel Alvaro Cunhal leta 1940, je le-ta postala najbolj aktivna in najbolj militantna ter strukturirana opozicijska sila. Obenem pa je bila najbolj izpostavljena represiji režima. Dejavnost opozicije se je kazala v občasni organizaciji protirežimskih manifestacij, podtalni protirežimski propagandi ter infiltraciji v režimske organizacije. Na pobudo KP Portugalske je bilo v letu 1943 ustanovljeno Gibanje antifašistične enotnosti, ki je združevalo vse antifašistične ilegalne grupacije. V letu 1945 pa je na parlamentarnih volitvah opozicija nastopila kot Gibanje demokratične enotnosti. V letu 1949 je opoziciji ponovno uspelo, da enotno nastopi na predsedniških volitvah. Konfrontacija med blokoma pa se je kmalu nato začela odražati v praktičnem prenehanju sodelovanja med KP Portugalske in drugimi opozicijskimi grupacijami. Šele v letu 1958 je ob katalizatorski vlogi in kandidaturi generala Delgada opozicija nastopila enotno, in sicer zadnjič. Na pobudo generala Delgada je bila tri leta kasneje v tujini ustanovljena Patriotična fronta narodne osvoboditve, ki naj bi združevala vse opozicijske sile, vendar pa je dejavnost omenjene organizacije po generalovem umoru v letu 1965 popolnoma prenehala.

V šestdesetih letih je kot odraz sovjetsko-kitajskega spora in praških dogodkov prišlo do ločitve dela članstva KP Portugalske in ustanovitve avtonomnih ilegalnih grupacij, čemur je sledila zelo rigidna reakcija vodstva KP Portugalske. Prav tako je ob koncu 60 in v začetku 70 let pomemben nastanek avtonomnih grupacij po zgledu zahodnoevropske ultralevice, ki so propagirale in začele oborožen boj proti režimu. Tudi ob tej priložnosti je bila reakcija vodstva KP Portugalske odklonila in ideološki spori med omenjenimi grupacijami ter vodstvom KP Portugalske so v mnogih primerih onemogočili sodelovanje levih grupacij v boju proti režimu ter olajševali delo represivnim organom režima. Prav tako velja omeniti, da so posebno ultralevičarske organizacije v zadnjih letih diktature koncentrirale svojo dejavnost med univerzitetno mladino ter v vrstah oboroženih sil.

Naslednja omembe vredna opozicijska skupina v povojnem obdobju je bila Socialnodemokratska akcija,⁸ ki pa je obenem izrazito zastopala protikomunistična stališča in odklanjala sodelovanje s KP Portugalske. V letu 1962 se je pod vodstvom Maria Soaresa od omenjene skupine ločila leva frakcija ter ustanovila avtonomno Portugalsko socialistično akcijo, zametek osem let kasneje ustanovljene Socialistične stranke Portugalske. Portugalski socialistični akciji so se v letu 1968 pridružili disidenti KP Portugalske, ki so zapustili stranko, ker vodstvo ni obsodilo

⁸ Ljudska demokratska stranka (PPD), druga najpomembnejša stranka po dobljenih glasovih na volitvah v aprilu 1975 (26,3 %), je praktično nadaljevanje Socialnodemokratske akcije. V nasprotju s socialistično stranko ni do padca Caetanovega režima zastopala nujnosti takojšnje osamosvojitve in popolne politične neodvisnosti kolonij.

sovjetske intervencije na Češkoslovaškem. Vendar pa ni uspelo nobeni izmed ilegalnih strank in grupacij, z izjemo KP Portugalske, da bi ustvarila strukturirano in razvejano organizacijo svojega članstva.

c) *Sindikalno gibanje*. — Salazarjev korporativistični sistem paternalizma kapitala nad sindikati ni odpravil, temveč je njihovo delovanje ter funkcijo v veliki meri nevtraliziral. Sindikati kot združenja delojemalcev ter gremios kot združenja delodajalcev so bili združeni v unijah, in sicer po poklicnih dejavnostih. Vse unije iste poklicne dejavnosti pa so bile na državni ravni združene v korporacijah. Ob prepovedi stavk in zakonu, da mora predstavnik sindikatov v višjih forumih potrditi posebna vladna komisija, pa je paternalizem kapitala de facto pomenil brezpravnost delojemalcev. Kljub temu pa ilegalna dejavnost sindikatov v obdobju 1926—74 ni nikoli prenehala. Izražala se je v stavkah, ki so v šestdesetih letih postale množične po obsegu. V letu 1971 je bila ustanovljena ilegalna organizacija Intersindical, ki je v zadnjih letih Caetanovega režima združevala več kot polovico sindikatov v državi. Od ilegalnih političnih grupacij in strank je bila v sindikatih najbolj prisotna KP Portugalske, vendar pa je tudi njen vpliv bil sorazmerno omejen, kar izvira iz zgodovinske tradicije. Portugalski sindikati so namreč nastali neodvisno od strank, ki naj bi zastopale interese delavskega razreda, in dolgo je bila v vrstah sindikatov najbolj prisotna anarhistična struja. Svojo relativno avtonomnost so ilegalna vodstva sindikatov ohranila tudi v obdobju boja proti diktaturi.

d) *Oborožene sile*. — Kljub občasnim uporom posameznih vojaških enot v obdobju Salazarjevega režima je vojska vse do zadnjega obdobja Caetanove diktature štela med temeljne podpornike režima. Vse do prehoda iz paleokapitalistične v razvitejšo fazo kapitalizma je častniški kader po socialni strukturi izviral iz aristokracije ter višjih slojev meščanstva. Od tedaj naprej pa je vse več mladih častnikov izviralo iz srednjih in nižjih slojev meščanstva, saj je častniški poklic dajal predvsem možnost družbene promocije. Izbruh kolonialnih vojn je omenjeno socialno prestrukturiranje še pospešil. Obrambno ministrstvo je tedaj odpravilo vsakršno vpisnino za obisk visokih vojaških šol. Naslednja značilnost portugalskega častniškega kadra je visoka mera kohezivnosti, kar največ izhaja iz privilegiranega položaja oboroženih sil v družbenem in političnem življenju Portugalske ter dejstvu, da do izbruha kolonialnih vojn sploh niso poznali obveznega služenja vojaškega roka in da je bila vse do leta 1961 portugalska armada sestavljena izključno iz poklicnega kadra.

Do razhajanja oboroženih sil kot institucije z režimom je začelo prihajati v letu 1961. V decembru 1961, ko so indijske čete zasedle portugalske enklave Go-o, Damao ter Diu, je vlada neposredno obtožila vojsko za izgubo indijskih kolonij. Kasneje pa je vlada posredno krivila oborožene sile za neugoden položaj v afriških kolonijah. Ob dolgotrajnosti kolonialnih vojn ter neuspeh vojske v boju z narodnoosvobodilnimi gi-

banji pa je vse bolj upadal družbeni status častniškega kadra in v tem lahko zasledimo enega izmed pomembnih vzrokov »politizacije« dela častniškega kadra. Nastanek MFA — Gibanja oboroženih sil — je namreč bolj temeljil na nezadovoljstvu poklicne kot pa politične narave. Največje nezadovoljstvo je v vrstah aktivnega častniškega kadra izzval vladni odlok v juniju 1973, po katerem so lahko tudi neaktivni častniki nadaljevali vojaško kariero in napredovali po istih pravilih o napredovanju kot aktivni častniki. Ker vlada ni reagirala in zaradi aktivnosti najbolj spolitiziranih elementov v MFA, je gibanje postopoma dobivalo politično vsebino. V januarju 1974 je gibanje objavilo svoj prvi dokument, v katerem so častniki MFA zahtevali politično rešitev vojaškega konflikta v kolonijah ter temeljito spremembo ter demokratizacijo režima. Zahteve, ki jih je izražal omenjeni dokument, so nakazovale preseganje reformizma tehnokratske struje kapitala, katere najpomembnejši predstavnik je bil v vrhovih oboroženih sil general de Spínola. Jedro MFA je sestavljalo (in sestavlja) približno dvesto častnikov, katerih večina je obiskovala visoke vojaške šole v obdobju 1955—1970. Prav tako pa velja naglasiti dejstvo, da vodstvo MFA ni bilo pred 25. aprilom v nobeni trdni povezavi s katerokoli izmed ilegalnih strank in grupacij.

Sklepi

Ta analiza se seveda ne more spuščati v potankosti in popolnoma razjasniti zapletov, ki so sledili aprilu preteklega leta, ter sedanji krizni položaj na Portugalskem. Za kaj takega bi bila pač potrebna podrobnejša analiza omenjenega obdobja. Vsekakor pa lahko rečemo, da je bil padec Caetanovega režima predvsem rezultat vojaške ter gospodarske krize ter v veliko manjši meri rezultat delovanja tedaj ilegalnih političnih strank ter grupacij. To dejstvo moramo neogibno upoštevati, če želimo obravnavati antagonizem sedanjega obdobja med političnimi strankami ter grupacijami s populizmom MFA, katerega značilnosti so fleksibilna ideologija, poudarjanje potreb po radikalnih družbenih spremembah ter iskanje podpore množic.

Analiza obdobja pred padcem Caetanovega režima pa v določeni meri pojasni pomanjkanje politične kulture v deželi, za katero je bila v zadnjih petih desetletjih značilna odmaknjenost od svetovnih družbenopolitičnih procesov in sprememb. Ravno tako lahko ugotovimo, da je sedanje krizno stanje portugalskega gospodarstva v največji meri nadaljevanje kriznega stanja v obdobju pred 25. aprilom preteklega leta ter njegove strukturalne zaostalosti nasploh.

Ljubljana, 27. oktobra 1975

SULEJMAN REDŽEPAGIĆ

Kubanski pogledi na udeležbo delavcev v upravljanju

Zamisel o udeležbi delavcev v upravljanju je dobila na XIII. kongresu Centrale delavcev Kube (CTC) značaj političnega stališča in je postala eden programskih postulatov nadaljnjega razvoja družbeno-ekonomskega sistema. V resoluciji, ki se jo ob tej priložnosti sprejeli, je med drugim zapisano, da so »delegati XIII. kongresa sklenili, da bodo od vodstva revolucionarne vlade zahtevali, naj sprejme zakon, ki bo urejal udeležbo delavcev v upravljanju gospodarstva.«¹ S tem je bilo v praksi potrjeno stališče, da je ideja o udeležbi delavcev v upravljanju integralni del interesov neposrednih proizvajalcev, da izhaja iz bistva njihovega položaja in je sestavni del njihovih zamisli o organizaciji družbe. Ob tem je treba poudariti, da je že v predkongresnih razpravah velika večina delavcev podprla te zamisli. Potemtakem je sindikalni kongres sprejel sklep, o katerem je delavski razred Kube neposredno povedal svoje mnenje že pred samim kongresom. Hkrati je treba poudariti, da je dobil sklep kongresa sindikatov tudi politično podporo partijskega in državnega vodstva. Prvi sekretar CK KP Kube in prvi minister revolucionarne vlade Fidel Castro je izrecno zatrdil, da »vodstvo partije absolutno soglaša s to resolucijo delavskega kongresa.«² Prav tako je opozoril tudi na pomen udeležbe predstavnikov delavcev v delu državnih organov, kadar le-ti razpravljajo in odločajo o bistvenih ekonomskih vprašanjih.³

Ko je Fidel Castro ocenjeval udeležbo delavcev v upravljanju v širšem kontekstu družbenozgodovinskega procesa graditve socialistične družbe, je tudi dejal: »S tem se uresničuje ena davnih revolucionarnih teženj, da organizirani delavci kar največ sodelujejo v upravljanju gospodarstva, kot to najbolj ustreza danemu socialističnemu procesu.«⁴

¹ »Granma«, 15. Noviembre 1973, str. 6.

² »Granma«, 15. Noviembre 1973, str. 17.

³ V zvezi s to izjavo je še dejal: »Sprejeli smo sklep, da je treba na redna zasedanja izvršnega komiteja sveta komunistov, kjer se analizirajo letni načrti in sprejemajo pomembne odločitve ekonomske in administrativne narave, vabiti k sodelovanju tudi predstavnike delavskega gibanja«. (»Granma«, 15. XI. 1973).

⁴ »Granma«, 15. Noviembre 1973, str. 5.

Vendar pa je treba povedati, da se zamisel o udeležbi delavcev v upravljanju podjetij že dalj časa živa; kljub temu pa je neizpodbitno, da je dobila ta ideja šele na kongresu značaj neposrednega programskega stališča, ki je vgrajeno v politiko družbenoekonomskega in političnega razvoja Kube.

Že takoj po zrušenju reakcionarnega režima se je začela zamisel o udeležbi delavcev v upravljanju izražati v neposrednih oblikah in v praksi revolucionarnega boja. Mnogi lastniki tovarn in raznih drugih podjetij so iz strahu pred revolucionarnim valom pobegnili s Kube. Ta podjetja so praktično ostala brez gospodarja. Nova revolucionarna oblast, ki je bila še v procesu nastajanja in se je bojevala proti organiziranemu odporu zunanje in notranje kontrarevolucije, se ni mogla takoj posvetiti organiziranju proizvodnje v zapuščenih podjetjih. V takih razmerah so delavci samoiniciativno prevzemali upravo v podjetjih in organizirali njihovo funkcioniranje. Kasneje je revolucionarna oblast v takih podjetjih postavila za direktorje svoje predstavnike; pri tem jih je napotila, naj uporabljajo tudi izkušnje, ki so si jih nabrali delavci pri upravljanju podjetij.

Po nacionalizaciji vseh podjetij tujega in domačega kapitala leta 1960 — se pravi, dobro leto dni po vzpostavitvi novega režima — so bile uvedene nekatere oblike udeležbe delavcev pri upravljanju podjetij v celi državi. Toda to sodelovanje v upravljanju je imelo v bistvu konzultativen značaj. V vseh podjetjih so bili namreč ustanovljeni posvetovalni organi, tako imenovani tehnični sveti.⁵ V teh svetih je sodeloval po en predstavnik obrata ali oddelka podjetja, izvoljen pa je bil v bistvu posredno. Vsak obrat ali oddelek podjetja je namreč predlagal po tri kandidate, od katerih je uprava podjetja izbrala enega za člana tehničnega sveta. Tako so bili v tehničnih svetih kandidati, ki so jih predlagali delavci v obratih in oddelkih, izbor pa je opravila uprava podjetja sama. V pristojnosti sindikata v podjetjih je bila organizacija volitev tehničnih svetov; posebnost je bila v tem, da izmed sindikalnih voditeljev in članov uprave podjetja nobeden ni mogel biti izvoljen v tehnični svet. Za dejavnost tehničnih svetov v podjetjih je bilo značilno to, da so se institucionalno povezovali na ravni panog in gospodarskih dejavnosti v višje tehnične svete, ki so jih volila podjetja iste gospodarske panoge ali dejavnosti.

Uprava podjetja je bila dolžna, da se je posvetovala s tehničnim svetom o vprašanih, kot so razvoj podjetja, proizvodnja, delovne norme in pogoji življenja delavcev. Tehnični sveti so lahko tudi sami dajali predloge in če jih uprava ni upoštevala, so imeli pravico, da se obrnejo na višje organe.

Kar zadeva tehnične svete na ravni gospodarskih panog in gospodarskih področij, lahko rečemo to, da so bili institucija, s katero so se posvetovali državni organi glede proizvodnih planov, pogojev dela in oblik

⁵ »Los Trabajadores, los Sindicatos y la Producción, Havana 1961, str. 23—34.

nagrajevanja. Po drugi strani so ti sveti na ravni gospodarske veje ali področja usklajevali delo tehničnih svetov v podjetjih in skrbeli za njihovo funkcioniranje.

Eden voditeljev kubanske revolucije, Che Guevara — ni ocenjeval tehničnih svetov zgolj kot institucije konzultativnega značaja, pač pa jim je priznaval veliko globlje, družbeno oziroma revolucionarno vlogo. V svojem članku »Kolektivna razprava, individualna odgovornost« (1961) je zapisal, »da skrbijo tehnični sveti za tehnično uresničevanje revolucionarnih nalog« in da »tehnični svet zbira in uporablja praktične izkušnje vseh delavcev«. ⁶ Ko je ocenjeval širši pomen in vlogo tehničnih svetov, jih je hkrati opredelil kot »eksperimentalni laboratorij, v katerem se delavski razred pripravlja za velike prihodnje naloge integralnega vodenja države.« ⁷

Toda za družbenopolitični razvoj na Kubi bi lahko rekli, če ga gledamo kot celoto, da je bilo zanj značilno poudarjeno centralistično vodenje gospodarstva. Glede na to so tehnični sveti postopno zgubljali svoj pomen in se spreminjali v institucije, ki so bile popolnoma podrejene centralističnemu sistemu vodenja — tako da so praktično prenehali delovati.

Centralizem kot sistem odnosov in način odločanja pa ni prevladoval samo v vodenju gospodarstva, pač pa tudi v celotnem državnem mehanizmu. Do takega razvoja je prišlo predvsem zaradi tega, ker je morala Kuba vse človeške in materialne sile usmeriti v obrambo revolucije. Za Kubo pa je značilna še druga okoliščina, ki je močno vplivala na krepitev državnocentralističnega načina vodenja. Po prevzemu oblasti je glavna politična sila, ki je bila organizator gverilskega boja, Gibanje 26. julij, doživljala zaradi globokih notranjih spopadov hudo krizo oziroma dezintegracijo, tako da je gibanje praktično usahnilo. Del njegovega vodstva — Fidel Castro, Che Guevara in Osvaldo Dorticos — je zagovarjal socialistično usmeritev razvoja; druga struja pa je nasprotovala taki usmeritvi revolucije ter se zavzemala za zmernejše reforme, ki ne bi bistveno spremenile družbeno-ekonomske strukture Kube. Drugi dve politični organizaciji — Socialistična ljudska partija in Direktorij 13. marec — ki sta tudi delovali za razvoj revolucije, zaradi svojega perifernega položaja v prvi fazi revolucije nista imeli tolikšnega političnega vpliva, da bi lahko prevzeli vodilno vlogo v socialistični preobrazbi kubanske družbe. Glede na vse te okoliščine so vodilne sile revolucije zaradi težavnih razmer, v katerih se je dežela znašla, postavile na prvo mesto obrambo revolucije in ustanovitev nove enotne politične avantgarde. Proces oblikovanja te nove politične avantgarde je potekal skoz več faz, tudi kriznih obdobj, in se je končal leta 1965 z ustanovitvijo nove KP Kube. Vodstvo komunistične partije je pritegovalo članstvo iz vrst »vzornih delavcev« — za člane pa so jih predlagali delovni kolektivi; tako je nova politična avant-

⁶ Che Guevara, »Obra Revolucionaria«, Mexico 1968, str. 534.

⁷ Prav tam.

garda strnila okoli sebe ne le tiste člane Gibanja 26. julij, Socialistične ljudske partije in Direktorija 13. marec, ki so izpolnjevali enega bistvenih pogojev, da bodo ocenjeni kot »vzorni«, marveč tudi druge delavce, ki dotlej niso bili včlanjeni v teh političnih organizacijah. V tem pogledu je potekal proces nastajanja nove partije z neposredno udeležbo delavcev.

Dejstvo, da Kuba ni imela enotno organizirane politične avantgarde, je bilo nedvomno eden bistvenih razlogov za državnocentralistično upravljanje pa tudi za zapostavljanje neposrednega delavskega upravljanja. Seveda tega ne smemo razumeti tako, kot da je v revolucionarni teoretični misli Kube ideja o nujnosti udeležbe delavcev v upravljanju ugasnila. V govoru julija 1970 je Fidel Castro med drugim dejal: »Mi ne mislimo, naj bi bil problem vodenja neke tovarne problem administratorjev in samo administratorjev.«⁸ Ko je poudarjal, kako nujno je, da je nekdo neposredno odgovoren za stanje v tovarni, je tudi dejal, da se je treba lotiti ustanavljanja »kolektivnih organov« upravljanja v tovarnah. Čeprav te misli ni natančneje opredelil, sta za njegovo stališče značilna dva momenta: 1. da se problema upravljanja ne da omejiti na direktorja, in 2. da so nujni kolektivni organi upravljanja.

Nekoliko kasneje, med obiskom v Čilu novembra 1971, je Fidel Castro vnovič pozitivno ocenil udeležbo delavcev pri upravljanju tovarn. Čile je namreč v času vlade Narodne enotnosti pod vodstvom socialista dr. Salvadorja Allendeja začel uvajati delavsko upravljanje v nacionaliziranih podjetjih. Po obisku v nekaterih od teh podjetij je Fidel Castro v razgovoru s predstavniki sindikata izjavil: »Videli smo vaša prva prizadevanja za razvoj organske participacije delavcev v upravljanju podjetij in tovarn. Mi, ki v prvi fazi nismo imeli možnosti, da bi te oblike razvili — in to iz razlogov, ki smo jih že pojasnili, zaradi obrambe dežele in zaradi tega, ker nismo imeli delavskega gibanja — vam pravimo, držite se te poti.«⁹

Ko je poudarjal, da tega ni mogoče razumeti kot odpravljanje administracije oziroma predstavnikov države, je hkrati tudi pribil: »Kolikor bolj široka je participacija delovnega kolektiva v organih upravljanja in v organih, ki odločajo, toliko bolje je. Veseli nas, da ste nas v tem pogledu prehiteli, da nas lahko o tem celo poučite in nam daste koristne nauke.«¹⁰

Brez dvoma tako stališče do udeležbe čilenskih delavcev v upravljanju ni bilo le izraz priznanja prizadevanjem čilenskega proletariata v revolucionarni preobrazbi družbe, pač pa je izražal tudi pogled na družbeno-zgodovinsko poslanstvo delavske participacije.

Vrnimo se zdaj k kubanskemu gledanju na udeležbo delavcev v upravljanju in skušajmo raziskati teoretična stališča, na katerih je zasidrano.

⁸ Fidel Castro, »Pensamiento Critico«, N° 45, 1970, str. 40.

⁹ »Fidel en Chile«, Santiago 1972, str. 197.

¹⁰ Prav tam.

Na kratko lahko ugotovimo, da je zasnovano na marksističnem teoretičnem konceptu o revoluciji in socializmu oziroma na marksizmu.

Izhajajoč iz pojmovanja, da se revolucije ne da zožiti na to, da se izbojuje politična oblast, ter da predpostavlja uresničenje mnogo bolj zapletenih nalog — rušenje vsega starega in vzpostavljanje novega družbenoekonomskega in političnega sistema, je Fidel Castro definiriral socialistično revolucijo kot najbolj radikalno revolucijo v človeški zgodovini. »Če lahko katerikoli revolucijo v katerikoli zgodovinski epohi označimo kot izredno težavno nalogo, potem lahko rečemo, da je socialistična revolucija najtežja med njimi, ker je najbolj radikalna in najgloblja revolucija v zgodovini človeštva.«¹¹ Če parafraziram Castrovo misel, je to revolucija, ki teži k vzpostavitvi takega družbenega sistema, ki je negacija vsakršne akploatacije in seveda tudi eksploatacije razreda, s katero se je revolucija spopadla prav na začetku. Toda radikalnost socialistične revolucije ima globlji družbenozgodovinski smisel, kot pa je negacija starega družbenega sistema. »Socialistična revolucija« — nadaljuje Castro — »ima večji domet kot dosedanje revolucije v zgodovini človeštva, ker pelje namreč k odpravi razredov.«¹² Na vprašanje, kakšen socializem naj bi Kuba uresničevala, Fidel Castro kategorično odgovarja: »Uresničevati moramo preprosto znanstveni socializem.«¹³

V kubanski interpretaciji znanstvenega socializma Castro posebej naglašá njegove humanistične komponente. »Marksizem, v katerega verujemo, je marksizem Karla Marxa. Če dobro razumemo Karla Marxa in njegove najgloblje ideje, je to resnični, plemeniti, humani komunizem, za katerega se moramo boriti; boriti se za katerikoli drug cilj ne bi imelo nobenega smisla.«¹⁴

Če bi strnili temeljne postavke sodobne teoretične misli Kube, potem bi lahko ugotovili tole: graditev socializma je zasnovana na marksistični misli, ki izhaja iz tega, da pripada delavskemu razredu vodilna vloga v družbi in da je graditev socializma rezultat revolucionarnih sprememb (popolnega razbitja starega državnega mehanizma, nacionalizacije osnovnih proizvodnih sredstev, agrarne reforme itd.), se pravi, rezultat ekonomske in politične razlastitve starih družbenih razredov.

Kubanska revolucionarna misel zlasti vztraja na stališču, da naloga socializma ni samo v tem, da reproducira svoje notranje odnose, marveč da jih presega, razvija nove vrednote, kategorije in odnose, katerih glavna vsebina je snovanje integralne človeške osebnosti, ki je osvobodjena vseh oblik odtujenosti. Táko stališče izhaja iz ugotovitve, da na graditev socializma ne moremo gledati samo kot na graditev materialno-tehnične baze družbe, marveč predvsem kot na ustvarjanje možnosti, ki bodo omo-

¹¹ »Revolucion«, 23 de Febrero de 1963, str. 3.

¹² Prav tam.

¹³ F. Castro, »Selección de Discursos«, Havana 1963, str. 110.

¹⁴ Fidel Castro, »Ediciones Cor«, Havana, N° 5, Marzo, 1968, str. 55.

gočile, da ne »zgulimo izpred oči temeljne in najvažnejše revolucionarne ambicije — osvoboditve človeka iz odtujenosti«. ¹⁵

Vsa temeljna načela o socializmu so v kubanski teoretični misli obrnjena k oblikovanju novega človeka in k ustvarjanju takih družbenih odnosov, v katerih bosta imeli zavest in moralna spodbuda odločujoč pomen. Drugače povedano, zavest in moralni stimulansi so v kubanski teoretični misli temeljni elementi. In če hočemo pojasniti najnovejše spremembe v kubanski teoriji in praksi, se moramo malo dlje zadržati prav pri analizi teh dveh vidikov. Poudarjanje izjemnega pomena zavesti za razvoj socializma izhaja nedvomno iz prepričanja, ki bi ga lahko označili takole: boj za novo, socialistično družbo otežujejo ostanki preteklosti, zlasti ostanki v zavesti ljudi, ki se je oblikovala pod vplivom izobraževalnega sistema, ki je bil usmerjen zgolj k oblikovanju buržoaznega individualizma, morale, navad in pojmovanj; prav tako pa ga otežuje tudi protislovni značaj samega prehodnega obdobja (od kapitalizma h komunizmu), ki se izraža predvsem v obstoju blagovnih odnosov. Glede na to je kubanska teoretična misel poudarila kot imperativno nalogo delo za razvijanje socialistične zavesti; kajti če je ne bi spodbujali in krepili, bi bilo težko razpravljati o možnostih za razvijanje integralne človeške osebnosti in o preobrazbi socializma v višjo stopnjo družbenega razvoja, v komunizem.

Če v tej zvezi ocenjujemo pomen in vlogo zavesti, je zavest — ugotavlja kubanska teoretična misel — nesporno odraz časa, v katerem človek živi, hkrati pa tudi močna sila, ki vpliva na epohalne družbene spremembe — kot je graditev socializma oziroma komunizma. Toda ta zavest se ne razvija premočrtno, kot se ni razvijala tudi v poprejšnjih obdobjih družbenega razvoja. Nobenega dvoma ni, da je pot k nastajanju nove zavesti o lastnini, družbi, delu in novih institucijah izredno dolga, zapletena in težavna. Kubanska teoretična misel seveda ne izhaja iz predpostavke, da imajo vsi ljudje razvito zavest in da v skladu z njo tudi delujejo. »Če bi mislili« — pravi Fidel Castro — »da imajo vsi ljudje revolucionarno zavest in da bo šlo vse dobro, bi zašli v idealizem, v nekorrektno razlaganje stvarnosti, zašli bi v zmoto. Če bi izhajali s tega stališča, bi v mnogih primerih našega delovanja pozabljali na to, da je treba razvijati organizacijo in da je človeka treba šele oblikovati . . . Neorganiziranost nam ne bo napolnila prodajaln. Napolnili nam jih bodo delo, organiziranost, disciplina, ustvarjalnost«. ¹⁶ Podobno misel je sicer drugače svoj čas izrazil tudi Guevara, ko je opozarjal na težave in protislovja v razvoju zavesti: »Spremembe v zavesti kot tudi v gospodarstvu se ne dogajajo avtomatično. Spremembe so počasne in ne ritmične. So obdobja pospešenega gibanja, pa tudi zastojev in celo nazadovanja . . . Za to, da

¹⁵ Che Guevara, »El socialismo y el Hombre en Cuba«, »Nuestra Industria Revista Económica«, Havana, N° 14, Agosto, 1965, str. 8.

¹⁶ Fidel Castro, »Actitud ante el Trabajo«, »Obra Revolucionaria«, Havana, N° 18, 1963, str. 26.

bi odprli pot, je bilo treba kdaj odstopati; drugikrat smo se zaradi naglice ločili od množic; v nekaterih primerih pa so nas zaradi počasnosti podpirali tudi tisti, ki so nam sicer metali polena pod noge.«¹⁷ Iz prej navedenega bi lahko sklepali, da daje kubanska teoretična misel sicer izjemen poudarek razvoju socialistične zavesti, da pa kljub temu ne absolutizira in ne precenjuje njenih možnosti. Prav kritičen odnos na teh področjih je eden izmed elementov kubanske teoretične misli.

Kar zadeva pomen in vlogo zavesti, daje teoretična misel Kube posebno mesto tako imenovanim moralnim stimulansom. Na vprašanje, kaj vzgibava ljudi, kateri so temeljni motivi njihove angažiranosti v socialistični preobrazbi družbe, je kubanska teoretična misel odgovorila, da so to predvsem dejavniki moralne narave. Tako stališče izhaja iz pojmovanja, da lahko moralni stimulansi mnogo bolj vplivajo na razvoj socialistične zavesti in na oblikovanje integralne človekove osebnosti kot pa materialni stimulansi.

Čeprav je v kubanskem stališču, ki postavlja v ospredje moralne stimulanse, vsebovana tudi kritika materialnih stimulansov, ne bi mogli na podlagi tega sklepati, da te zadnje v celoti odklanja. Izhajajoč iz dejstva, da je možnost uporabe materialnih stimulansov omejena predvsem z nerazvitostjo proizvodjalnih sil, in pa iz tega, da je sedanja družba neposredno izšla iz družbe, ki ni mislila na nič drugega kot na materialni interes, je Che Guevara, eden najbolj znanih zagovornikov moralnih stimulansov, med drugim dejal: »Ne zanikujemo objektivne potrebe po materialnem stimulansu, smo pa proti temu, da bi ga uporabljali kot temeljni stimulatívni vzvod.«¹⁸ Iz tega sledi logičen sklep, da je treba onemogočiti, da bi se materialni stimulans spremenil v sredstvo, ki bi potiskalo posameznike in kolektive v brezobziren boj za uveljavljanje takih pogojev proizvodnje in delitve, ki bi jih postavljali v privilegirano položaj; zato je Guevara zagovarjal moralne stimulanse kot temeljni vzvod socialistične družbene preobrazbe. To pojmovanje je bilo na Kubi splošno sprejeto in je bilo izhodišče za njeno revolucionarno teorijo. Ta in druga pojmovanja, ki so sestavni deli kubanske revolucionarne teorije, so v praksi spet in spet preskušali in kritično analizirali, da bi prišli do novih učinkovitejših rešitev problemov družbenega razvoja.¹⁹ Glede tega naj poudarimo dejstvo, da je bilo na Kubi vzporedno z odločitvijo za moralni stimulans na poseben način uveljavljeno tudi načelo nagrajevanja po delu. Prizadevanje, da bi se dosledno uveljavilo to načelo — vsak po svojih sposobnostih,

¹⁷ Che Guevara, »Obra Revolucionaria«, Mexico 1968, str. 34.

¹⁸ Che Guevara, »Obra Revolucionaria«, Mexico 1968, str. 586.

¹⁹ V ugotavljanju kritičnega odnosa Kubancev do lastne prakse je treba predvsem opozoriti na očitke glede obstoječega načina upravljanja. Leta 1970 je Fidel Castro dejal: »Administrativne postopke, ki nosijo v sebi nevarnost, da se sprevržejo v birokratske metode dela, moramo nadomeščati z demokratičnimi postopki.« Prav tako je trdil, da je socialistična demokracija bistvo socializma: »Če se socialistična družba ne opira na množice, bo propadla. Da pa bi se lahko opirala na množice, se mora kar najbolj demokratizirati, mora odpraviti administrativne metode upravljanja.« Fidel Castro, »Pensamiento Crítico«, N° 45, Octubre, Havana, str. 72 in 109.

vsakemu po njegovem delu — je v bistvu izhodišče za spremembe, do katerih je prišlo na XIII. kongresu kubanskih sindikatov.

Na tem kongresu so močno poudarili, kako nujno je, da se mehanizem nagrajevanja uskladi z zahtevami sedanjih razmer. Čeprav načelo nagrajevanja po delu ni bilo nikoli zanikano, so bile v razmerah močne mobilizacije množic za obrambo dežele in izvajanje revolucionarnih sprememb v družbeni strukturi — s poudarjanjem moralnih stimulansov — vzpostavljene take oblike nagrajevanja, ki se razhajajo z omenjenimi načeli in niso ne ekonomsko niti družbeno opravičljive. V tem smislu se je kongres zavzel za odpravo kategorije tako imenovanih »zgodovinskih plač«²⁰ in visokih pokojnin zaslužnih upokojujencev.²¹

Pojasnilo za take popravke ni treba iskati samo v motivih v zvezi z varčevanjem, ki so bili kajpak tudi prisotni, pač pa v hotenju, da se z usklajevanjem nagrajevanja z ekonomskimi možnostmi zagotovi hitrejši gospodarski razvoj Kube. Očitno so prišli do spoznanja, da se mora odnos do proizvodnje v nečem spremeniti ter da je treba opustiti skrajnosti, do katerih je prišlo ob prevelikem poudarjanju tako imenovanega moralnega stimulansa. Glede na to je popolnoma razumljivo, da so želeli zvečati interes proizvajalcev za proizvodni proces ter spodbuditi pri njih odgovornejši odnos do družbenih dobrin; k temu pa je lahko največ prispevalo prav vključevanje delavcev v upravljanje.

Pri tem naj takoj omenimo, da dokument o sodelovanju delavcev v upravljanju, ki je bil sprejet na XIII. kongresu Centrale delavcev Kube, ni imel širše teoretične utemeljitve. Kongresna resolucija se omejuje le na temeljna načela. Vendar pa lahko na podlagi kongresnih dokumentov, zlasti tez za kongres, ki so sestavljale kongresna izhodišča, ugotovimo nekaj pomembnih dejstev, iz katerih so razvidni kubanski pogledi na te oblike vodenja družbenih zadev.

Iz dokumentov za kongres lahko sklepamo, da si zamišljajo udeležbo delavcev v upravljanju v štirih oblikah.

1. Prva in najbolj neposredna oblika udeležbe delavcev v upravljanju so proizvodne skupščine v delovnih kolektivih. Te pripravlja sindikalna organizacija v sodelovanju z upravo podjetja. Proizvodne skupščine obravnavajo vsa bistvena vprašanja podjetja — od proizvodnih planov in na-

²⁰ Na Kubi je bilo namreč uzakonjeno pravilo, da se lahko obdrži nekoč določena plača — ne glede na osnovo, po kateri je bila odmerjena — v obdobju celotne delovne dobe, ne glede na drugo delo ali delovno mesto. To je sčasoma pripeljalo do tega, da se je izoblikovala kategorija privilegiranih delavcev, ki je pogosto ustvarjala manjše delovne rezultate kot drugi deli delavskega razreda.

²¹ Drugo vprašanje, ki mu je kongres posvetil posebno pozornost, se nanaša na predpis, po katerem so dobivali zaslužni delavci pokojnine ali nadomestila za čas obolelosti v višini plače. V praksi je šla raba tega zakonskega predpisa v tolikšno širino, da je zgubil svoj prvotni namen. V tezah za kongres je bilo navedeno, da se predpis uporablja pri več kot pol milijonu delavcev in da je tendenca k stalnemu povečevanju tega števila. To bi lahko po ugotovitvah kongresnih tez (glej: XIII. Congreso CTC — Tesis, Havana 1973) pripeljalo v naslednjih letih do »velikanskih in naraščajočih izdatkov socialnega zavarovanja, katerih bi Kuba, ki ima še vedno omejene ekonomske možnosti, nikakor ne mogla vzdržati«.

čina za njihovo uresničevanje do pogojev življenja in dela delavcev. Sklepi teh proizvodnih konferenc niso izrecno obvezni, toda uprava je dolžna dati pojasnila, če jih ne sprejme.

2. Druga oblika vključevanja delavcev v upravljanje je udeležba predstavnikov sindikata v upravi podjetja pri razpravljanju o vseh bistvenih vprašanih delovnega kolektiva. V predkongresnih tezah je o tem zapisano takole: »Sindikalno predstavništvo v upravi podjetja se ne more in ne sme spremeniti v predstavništvo uprave podjetij pred sindikati, pač pa mora nasprotno delovati tako, da predstavlja delavce pred upravo podjetja.«²²

3. Tretja oblika udeležbe delavcev v upravljanju podjetij je v sklepanju »delovnih kolektivnih obveznosti« med upravo podjetja in sindikalno organizacijo. V njih so natančno opredeljene vzajemne obveznosti in dolžnosti kot tudi način reševanja sporov med delavci in upravo podjetja. Osnutek teksta »delovnih kolektivnih obveznosti« pripravijo predstavniki sindikata v dogovoru z upravo podjetja; polnomočen pa postane šele tedaj, ko ga obravnava oziroma sprejme zbor delavcev podjetja. Tovrstno obliko vzajemnih obveznosti med delovnim kolektivom in upravo podjetja sprejemajo za čas enega leta; v aktu niso navedene le proizvodne naloge, delovne norme in način nagrajevanja, pač pa tudi dolžnosti uprave podjetja, da zagotovi potrebna sredstva in pogoje za normalno delo podjetja. V kongresnem dokumentu je o tem zapisano tole: »Kolektivne delovne obveznosti — potem ko je načrt usklajen z administracijo podjetja — daje sindikat v razpravo zboru vseh delavcev določene enote zato, da ga delavci dopolnijo in sprejmejo.«²³

4. Četrta oblika udeležbe delavcev v upravljanju ima širši pomen, sega preko meja podjetja. Pri zasnovi udeležbe delavcev v upravljanju namreč govorijo kongresni dokumenti o konzultiranju delavcev preden se sprejmejo pomembnejši zakonski akti. V tem smislu je kongres sprejel stališče, da je dolžnost zakonodajalca, da osnutek zakona razpošlje delovnim kolektivom, da o njem povedo svoje mnenje, potem se šele glasuje v zakonu. Čeprav sodijo, da take udeležbe proizvajalcev pri sprejemanju zakonov ne bi smeli označevati kot obliko referendumov, pa je vendar poudarjeno, da je zakonodajalec dolžan javno pojasniti razloge, zakaj so bile pripombe in sugestije sprejete ali zavržene.

V kongresnih dokumentih je prav tako predvideno, da sodelujejo predstavniki sindikata kot polnopravni člani organov oblasti na vseh ravneh, kadar le-ti razpravljajo o problemih, ki neposredno zadevajo investicije, delovne norme, nagrajevanje, socialno zavarovanje in splošne pravice in dolžnosti delavcev.

Čeprav še ne moremo povedati, kako funkcionirajo te oblike udeležbe delavcev v upravljanju gospodarstva in obče družbenih zadev — saj gre za komaj inavguriran družbeni proces — pa je očitno, da gre tu za ukrepe,

²² »Tesis para el XIII Congreso de la CTC«, Havana 1973, str. 12.

²³ »Tesis para el XIII Congreso de la CTC«, Havana 1973, str. 12.

ki so sestavni del dograjevanja mehanizma za vodenje gospodarstva oziroma dograjevanja političnega sistema.

Po vsem tem lahko sklepamo, da se Kuba uspešno otresa številnih težav in kriznih stanj, da je ohranila avtentično podobo svoje revolucije ter da se moč in dinamika njene revolucije izražata v iskanju novih možnosti za krepitev socialistične demokracije. V tem pogledu so zelo zanimivi tudi njeni prijemi v organiziranju lokalnih organov oblasti. V bistvu se revolucionarne izkušnje Kube, ki imajo zgodovinski pomen, bogatijo z novimi družbenimi vsebinami, ki so usklajene z družbenozgodovinskimi razmerami. Inavguriranje delavske participacije v upravljanju, čeprav doslej v dokaj skromnih okvirih, je ena zelo pomembnih komponent družbenopolitičnega razvoja dežele.

BOŠTJAN MARKIČ

Uveljavljanje družboslovne literature

(Ob zbirki *Ideje*)

I

Razvoj družbenih ved pri nas se zrcali tudi v teoretičnih in publicističnih delih jugoslovanskih avtorjev, ki svoje dosežke sporočajo strokovni in tudi širši družbeno zainteresirani javnosti. To možnost so dobili jugoslovanski družboslovci tudi v zbirki *Ideje*, ki izhaja pri beograjski založniški hiši Radnička štampa (odgovorni urednik Čedo Maleš) in ki jo urejajo J. Đorđević, S. Grozdanič in V. Stanovčić. Posebnost zbirke *Ideje* je še v tem, da se ne omejuje le na jugoslovanske avtorje, temveč širi krog piscev zbirke deloma tudi z deli tujih avtorjev, ki obravnavajo teoretično in praktično pomembne probleme sodobnega sveta. Tako zarisana in postopno uresničevana zamisel zbirke *Ideje* omogoča celosten pogled v svet, ki nas obdaja in v njegove teoretične osmišljevalce.

Naša revija je že v preteklosti kazala primerno kritičko pozornost,¹ tako tedaj, ko je najavljala zbirko *Ideje* kot tudi ob posameznih delih. Zdaj, ko je pred nami že lepa vrsta izdanih del, je priložnost, da slovenskega bralca nanjo opozorimo in se tudi pomudimo ob nekaterih vprašanjih, ki jih sama zbirka, takšna, kot je, ponuja v premislek. Bržčas ni treba razumeti samo kot ne-

¹ Glej v zvezi s tem M. B. Ob zbirki *Ideje*, TİP 7-8/1973 ter recenzije M. B. ob delu V. Vasovića *Demokracija in politika*, TİP 1-2/1974 in ob delu M. Matića *Politično predstavljanje*, TİP 1-2/1975.

kakšno uvodno »captatio benevolentiae« bralca, če navržemo, da je I. kolo zbirke *Ideje* (v I. kolu so izšla dela J. Đorđevića *Ideje in institucije*, N. Pašića *Nacionalno vprašanje v današnjem obdobju*, R. Supka *Družbeni predsodki*, V. Vasovića *Politika in demokracija*, Lj. Radovanovića *Neuvrščenost* ter H. Lefebvra *Antisistem*) na mednarodnem sejmju knjig v Beogradu 1973 leta dobilo nagrado skupščine mesta Beograda in združenja založnikov Jugoslavije kot največje založniško dejanje leta.

V tem bi lahko videli odločitev, ki temelji na skrbi in vzpodbudah za nadaljnje izdajanje družboslovnih del in ki je imela svojo utemeljeno opravičilo in izpričano podlago v kakovosti del prvega kola, ne nazadnje pa tudi v tehtnosti uredniške zamisli. Očitno je seveda, da so podeljevalci nagrad imeli tudi dovolj veliko možnost izbire. Vsakdo, ki je vsaj malo razgledan v jugoslovanski družboslovni literaturi, ki jo pošiljajo na svetlo beograjske založniške hiše, bo lahko pritrnil, kako veliko tam pišejo in objavljajo. S tem seveda nčemo nekritično trditi, da vedno ohranjajo zavidljivo ali vsaj zadostno teoretično in publicistično raven. Res pa je, da smo, denimo, tako sociologi kot tudi politologi na Slovenskem glede izdajanja izvernih sodobnih del bolj obotavljivi in bi zato kazalo včasih bolj ustvarjalno spodbosti našega teoretičnega in publicističnega Pegaza.

II

Resnica je, da smo tudi v Sloveniji z izdajanjem specializiranih zbirk, kot je, na primer, tudi Sociološka in politološka knjižnica, ki jo izdaja Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani in ki izhaja pri mariborski založbi Obzorja (uredniki V. Benko, A. Bibič, N. Toš,

F. Vrega), že marsikaj postorili. A vendar nas ti uspešni koraki ne bi smeli zaustavljati in omejevati v nadaljnjih teoretičnih hotenjih, ki bi se uresničevali v izdajanju novih politoloških, socioloških in komunoloških del. Ob tem pa se seveda razpira tudi vprašanje, kako knjižna dela slovenskih politologov, sociologov in komunikologov uveljavljati v širšem — ne samo slovenskem — jugoslovanskem prostoru, kate-rega odmevnost je gotovo večja kot od Triglava do Sotle. To vprašanje se zdi tem bolj izostreno, če ga razčlenimo v luči ugotovitve, da med doslej izdanimi deli zbirke Ideje ni nobenega slovenskega avtorja. Za v prihodnje zbirka napoveduje delo E. Kardelja *Socializem in samoupravljanje* in A. Vratuše *Napredek in mir*, tedaj dveh avtorjev, ki — zlasti nedvomno in iz docela umljivih razlogov prvi — že imata svoje mesto v jugoslovanski teoretični in publicistični družboslovni misli. Gre preprosto za to, da verjetno urednikom zbirke Ideje ne bi zamegljevalo njihove uredniške zamisli, če bi v zbirko Ideje vključili tudi nekatera dela iz slovenske zbirke Sociološka in politološka knjižnica. Tu je doslej izšla že vrsta del, kot npr. N. Toša *Družbena enakost in razvoj*, S. Južnič *Politična kultura*, F. Vrega *Družbeno komuniciranje*, ki bi se glede na svojo raven ter teoretično in družbeno tehtnost problemov, ki jih obravnavajo, nedvomno lahko predstavile širši jugoslovanski misleči javnosti. Založba Obzorja pa v svoji Sociološki in politološki knjižnici napoveduje prav v kratkem še vrsto novih socioloških in politoloških del, med njimi tudi delo P. Klínarja *Mednarodne migracije*, tedaj temo, ki glede na procese te vrste v sodobnem svetu in še zlasti pri nas upravičeno priteguje pozornost znanstvenih krogov in družbene prakse. Zanimivo je, da je med deli Sociološke in politološke knjižnice doslej doživelo prevod le delo F. Vrega *Družbeno komuniciranje*, ki je izšlo pri hrvaški založbi Biblioteka komunikacijskih znanosti v Zagrebu 1975. leta (izdal Center za informiranje). Seveda je na dlani, da se morebitne odločitve urednikov zbirke Ideje glede pritegnitve slovenskih

politoloških in socioloških del ne bi mogle omejevati izključno na prevode iz Sociološke in politološke knjižnice, temveč bi veljalo vključevati tudi druga politološka in sociološka dela.

III

Misel, ki smo jo ob zbirki Ideje vpletli v ta zapis, se tedaj očitno dotika vprašanja jugoslovanske medrepubliške znanstvene in publicistične komunikacije. V zvezi s tem je družbeno aktualno vprašanje premagovanja in preseganja »družboslovne metropolizacije«, kar bi po naši sodbi lahko dosegli prav tudi v uveljavitvijo kakovostnih družboslovnih del iz posameznih republik in pokrajin v širšem jugoslovanskem prostoru. Seveda bi bila abotna že sama misel, da bi se morali tu ravnati po nekakšnem »republiškem ključu«. Saj zbirka Ideje ni nikakršna »centralna« ali »federalna« zbirka. V znanosti pač velja samo *razlog* in bi vsi drugi vplivi morali odpasti. Dokaz, da se na tel področju vendarle gibljemo, je lahko tudi to, da je delo N. Pašiča *Nacionalno vprašanje v današnjem obdobju*, ki je izšlo v zbirki Ideje, bilo prevedeno tudi v slovenščino (prevod A. Rojc) in je izšlo pri Delavski enotnosti v Ljubljani 1975. leta. Verjetno pa prevodi del iz zbirke Ideje v slovenščino s tem ne bi mogli biti izčrpani. Đorđevićeve *Ideje in institucije*, Matičevo *Politično predstavljanje*, Vasovičeva *Demokracija in politika* in morebiti še katero delo iz zbirke bi tudi kazalo prevesti v naš jezik.

IV

Namen tega prikaza nikakor ne more biti to, da bi podrobneje analitično proniknil v vsako od posameznih del, ki je izšlo v zbirki Ideje. To bi bilo delo, ki bi ga mogle opraviti posamične in poglobljene kritične recenzije. Pokažemo naj le, katera dela so doslej v zbirki Ideje izšla in katere so njihove temeljne razsežnosti.

Đorđevićovo delo *Ideje in institucije* se nam predstavlja kot politološki esej, ki sega od anatomije idej in sodobne

»idejne situacije« do razglabljanja o institucijah in samoupravljanju. Rekli smo, da sodi delo na področje politološke esejistike, tedaj v območje, kjer v Jugoslaviji nasploh doslej nismo opazili pomembnejših prodorov. Živo esejistično Đorđevićovo pisavo moti to, da hoče biti avtor v nekaterih poglavjih preveč »vsepoveden«.

Pašičevo *Nacionalno vprašanje v današnjem obdobju* se ustavlja ob razmišljanjih o vzrokih »renesanse nacionalnega vprašanja« v sodobnem svetu, strnjeno posega v zgodovinsko analizo oblikovanja narodov na Balkanu in pri Južnih Slovanih ter se nato vsebinsko osredotoča na problematiko nacionalnih odnosov in samoupravljanja ter vplivanja podružbljanja politike na razvoj jugoslovanskega federalizma. Pašičeva teoretična navigacija, ki korenini v marksističnem pristopu k nacionalnemu vprašanju, mu omogoča, da je kljub nekaterim poenostavitvam dal celosten odgovor na vprašanje, kako je z nacionalnim vprašanjem danes v svetu.

Dušan Petrović-Šane je posegel s svojim *Delavskim razredom, sindikatom in samoupravljanjem*, izhajajoč iz lastnih praktičnih družbenopolitičnih izkušenj, v aktualno problematiko družbenoekonomskega in družbenopolitičnega razvoja pri nas. Pri tem mu je temeljno izhodišče samoupravljanje v družbenem delu, kjer se zlasti zaustavlja ob novih oblikah samoupravnega odločanja in organiziranja. Naša, včasih vse preveč pridobitniška družba, se brez »korekcije« v samoupravljanju in brez povečanja družbene zavesti ne more izogniti popredmetenju človeka. Petrovićev tekst nam pomaga razumeti nekatera vprašanja jugoslovanskega »danes«, Petrovićevo odklanjanje besednega sklicevanja na delavski razred (str. 121) pa nam odkriva nevarnosti elitističnega manipuliranja. Ker smo še v obdobju, ko je pri nekaterih družbenopolitičnih funkcionarjih še vedno v ospredju »oralna« kultura sporočanja stališč in misli, je Petrovićevo besedilo odmik od takšne prakse.

R. Pavićevićev prispevek v zbirki *Ideje* ima zelo ambiciozen in zahteven naslov *Država in politika*, kjer avtor dokaj

konvencionalno razglablja o politični oblasti in avtoriteti ter o medsebojnih odnosih na črti država — družba, ekonomija in politika ter politika in znanost. Zdi se nam, da je delo, pri tem, ko opozarja na nekatere temeljno pravne in politološke kategorije, vsebinsko premalo strnjeno. Pri nas v Jugoslaviji so na to temo napisana že relativno številna dela (in tudi ne slaba), in verjetno je to krivo, da smo še posebej izbirični pri ocenjevanju tega dela.

Uredniki zbirke so ravnali modro, ko so vanjo vključili tudi *Neuvrščenenost*, ki jo je pripravil Lj. Radovanović; v njej nam predstavlja »temelje neke doktrine mednarodne politike«. Neuvrščenenost, ki skupaj z družbenim samoupravljanjem pomeni nedeljivo celotnost sodobne jugoslovanske usmerjenosti, nam avtor predstavlja tudi z zornega kota nastajanja te politike. Čeprav je Radovanović včasih bolj pripovedovalen — in zgodovinske dogodke opisuje — namesto da bi bil politološko analitičen, nam vendar približa možnosti in meje politike neuvrščenenosti.

Henri Lefebvre in Zoran Vidaković nas, prvi s svojim *Antisistemom* (prispevek h kritiki tehnokratizma), drugi s *Kovači lažnega napredka*, vpeljeta v analizo in kritiko tehnokratizma in tehnokratske ideologije. Lefebvre nas sooča tudi s svojo kritiko strukturalizma, ki se je loteva z gledišča marksistične filozofske kritike in kjer je še zlasti močno zabrneta njegova teoretična struna. Vidakovićevo utemeljena razmišljanja o »novem Leviathanu« nam omogočajo ugotovitev, da je delo prispevek k osveščanju problematike sodobnega sveta. Intelektualna samozavest, s katero piše ta družboslovec, nas tako pritegne, da sem in tja skoraj pozabimo, da je avtor v tekstu včasih tudi zabredel v prevelike podrobnosti in se tudi oddaljil od glavnega predmeta v svojem pisanju.

Takšna zbirka, kot so *Ideje*, ki je naravnana k opredeljujočim problemom jugoslovanskega sveta in našega kozmosa nasploh, bi verjetno zahtevala; da bi v njej našlo mesto več mislecev tudi s »tretjega sveta«. Zbirka bi se tako še bolj odmikala od evropocentrizma. Članki in govori Che Quevara, ki jih je

imel na Kubi in v drugih krajih sveta, nam zbrani z naslovom *Socializem in človek* prikazujejo miselni revolucionarni svet Cheja, tega, imenujmo ga tako, revolucionarnega ikonoklasta ustaljenih družbenih institucij. Pršeči ognjemet Chejevih iskrenih revolucionarnih misli nas vsaj prevzame, če nas že vedno ne more prepričati. Guevarin *Socializem in človek* omogoča razumeti pot, ki jo je Che kot revolucionar, kot mož revolucionarne misli in revolucionarne akcije prehodil v dramatičnih časih latinskoameriških narodov in v dinamičnem obdobju svetovne zgodovine.

Vranickijevi *Filozofski portreti* in Supkovi *Družbeni predsodki* dopolnjujejo druga dela v zbirki in kažejo na široke družboslovne razsežnosti zbirke Ideje. Vranicki, pisec, ki je čestokrat bolj priznan v tuji (zlasti italijanski) marksistični javnosti kot v nekaterih naših marksističnih krogih, nam z umirjeno analizo, brez odvečnega učenjaškega razkazovanja, govori o življenju in delu F. Engelsa ter med drugim tudi o življenjski poti in pogledih Trockega ter o H. Lefebvreu in francoski marksistični misli. Supkova knjiga *Družbeni pred-*

sodki, delo, ki je esejistične narave in ki se ne ogiba polemičnim ostem, je pisana v značilnem Supkovem intelektualističnem slogu. Seveda avtor ne obravnava vseh oblik družbenih predsodkov. Ukvarja se predvsem s tistimi družbenimi predsodki, ki so najbolj izrazito politični ter imajo svoj skupni imenovalec v — nacionalizmu. Tako je delo, če nam je dovoljeno tako se izraziti, tudi nekakšna socialnopsihološka nasprotna utež Pašičevemu politološkemu pristopu v delu *Nacionalno vprašanje v današnjem obdobju*.

Na temelju doslej izdanih in napovedanih del v zbirki Ideje lahko sklenemo, da je zamisel zbirke Ideje teoretično utemeljena in publicistično esejistično usmerjena. Morebiti bi kazalo med pisce zbirke pritegniti še nekatere napredne ljudi misli in duha, iz, denimo, Italije (U. Cerroni, L. Basso, N. Bobbio), pa tudi iz Nemčije in drugod. Tudi to bi pripomoglo — poleg razširjene vključitve domačih jugoslovanskih avtorjev, o čemer je bilo v tem zapisu že govor — da izdajanje družboslovne literature ne bi obstalo v okamenjenih stopinjah.

Socializam (Beograd)

št. 10/1975

Studije: EDVARD KARDELJ: Zgodovinske korenine neuvrščanja; *Članki:* SRĐAN KERIM: Aktivnost neuvrščenih držav pri graditvi nove mednarodne ekonomske ureditve; JAKOV MRVALJEVIĆ: Vpliv tradicije v dekoloniziranih deželah; DUŠAN PIREC: Dežele v razvoju in razorožitve; *Komentarji:* MARKO VRHUNEC: Proces oblikovanja nove mednarodne ekonomske ureditve; *Prispevki:* ŽIVKO MARKOVIĆ: Samoupravljanje in praktično-politično delovanje avantgarde; ŽARKO RISTIĆ: Socialistični samoupravni koncept fiskalnega sistema; *Prikazi.*

Praksa (Titograd)

št. 5-6/1975

Uvodnik: MILIJA KOMATINA: Po lastni poti; *Misel in praksa:* Posvetovanje na temo: »Delitev po delu in načelo solidarnosti« — prispevki: MILJAN RADOVIĆ: Storitvi vse, da se afirmirajo delo, ustvarjalnost in znanje; DRAGOJE ŽARKOVIĆ: Prispevek k teoriji osebnega dohodka v socializmu; MILOŠ RADULOVIĆ: Vpliv politike cen na ureničevanje delitve po delu; KREŠO KILIBARDA: Delo kot merilo za ocenjevanje ljudi; NEDJELJKO RENDULIĆ: Družbeni dogovori, delitev po delu in načelo solidarnosti; BOGDAN PILIĆ: Osnove sistema delitve v samoupravni družbi; ABDUL KURPEJOVIĆ: Vsebina in oblike solidarosti; *Aktualnosti:* RADOVAN RADONJIĆ: Pogled na literaturo v narodnoosvobodilni vojni; VUKALE DJERKOVIĆ: Skupnost in čitanke za osnovne šole; *Gospodarske teme:* RADOVAN VUKADINOVIĆ: Multinacionalne družbe in med-

narodni odnosi; JANKO RADULOVIĆ: Vzroki za inflacijske tendence v našem gospodarstvu; *Tribuna:* BOŽINA IVANOVIC: Religija in znanstveni ateizem; IVAN JAKOPOVIĆ: Marx in Engels o umetnosti in kulturi; *Prikazi.*

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 5-6/1975

Spremembe v socialni strukturi socialističnih društev: STANISLAV STOJANOVIC: Raziskovanja socialne strukture; M. N. RUTKEVIĆ: Socialna struktura socialistične družbe v ZSSR in njen razvoj k socialni enovitosti; V. VESELOVSKI: Spremembe v strukturi družbe v tridesetletnem obdobju Ljudske republike Poljske; S. L. SENJAVSKI: Delavski razred in kolhozni kmetje; OTTO REINHOLD: Razvita socialistična družba in delavski razred v Nemški demokratični republiki; V. MARKEVIĆ: Evolucija socialno-profesionalnega položaja inteligence v ljudski Poljski; M. TJADEN-STEINHAEUER, K. J. TJADEN: Razvoj socialne strukture v Zvezni republiki Nemčiji in v Nemški demokratični republiki; LEN KARPINSKI: Nova delavska arena; CHABA MAKO, LAJOŠ HETHY: Nestabilnost delovne sile in gospodarska organizacija na Madžarskem; *Marksizem o sebi:* ALFRED SOHN-RETHEL: Umsko in fizično delo v socializmu; *Kritika ideologije:* BERND P. LÖWE: Teoretične osnove antikomunizma; THEODOR ADORNO: O angažirani umetnosti; *Filozofska tema:* Vprašanje dialektike (gradiva z X. kongresa v Moskvi, posvečenega Heglu); *Aktualna zgodovina:* ERIC J. HOBBSBAWM: Širjenje marksizma v obdobju od 1890. do 1905. leta; *Statistika:* Delavci in nametščenci (Mednarodno primerjalno statistično gradivo); *Prikazi.*

Politička misao (Zagreb)

št. 1-2/1975

Evropska varnost in sodelovanje: RA-DOVAN VUKADINović: Evropska varnost in sodelovanje; VLADIMIR DEGAN: Evropa med občo in regionalno varnostjo; VLATKO MILETA: Ekonomski odnosi med evropskimi državami; IVO BRKLJAČIĆ: Politična ekonomija in mednarodno združevanje dela; SAVA ŽIVANOV: Evropska varnost in ideološki boj; BUDISLAV VUKAS: Mednarodna zaščita manjšin; RANKO PETKOVIĆ: Dejavniki varnosti in sodelovanja na Balkanu; RADOVAN PAVIĆ: Evropska varnost in problemi jadranskega akvatorija — zgodovinski in sodobni vidiki; IVAN IVEKOVIĆ: Pogojenost sprememb na jugu Evrope; ION AVRAM: Romunija in evropska varnost; Pregled člankov jugoslovanskih avtorjev o Evropski varnosti in sodelovanju — 1965 — 1975 (Božica Blagović); *Recenzije in prikazi.*

Pregled (Sarajevo)

št. 9/1975

Članki: IVO VINSKI: Dolgoročna rast družbenega proizvoda in fiksni fondi Bosne in Hercegovine; RASIM MUMINOVIĆ: Humanost in zgodovinska obveznost; HASAN SUŠIĆ: Ibn Kaldunovo pojmovanje zakonitosti družbenega razvoja; *Iz kulturne zgodovine narodov BiH:* ALIJA BEJTIĆ: Kdo je gradil Arslanagićev most; *Prevod:* JEAN-PAUL SARTRE: Poreklo negacije; *Prikazi, recenzije.*

Pogledi (Skopje)

št. 5/1975

Prispevki: VIDOE SMILEVSKI: Trideset let od osvoboditve in zmage nad fašizmom; ALEKSANDAR GRLIČKOV: Soodvisnost v sodobnem svetu; KIRO ZRMANOVSKI: Novi ustavni koncept komune; VLADO KARTOV: Odnos KPJ do boja makedonskega

ljudstva za uresničitev pravice do samouprave (1919—1944); ANATOLI DAM-JANOVSKI: K problemu marksistične zasnovanosti izobraževanja in vzgoje; OSKAR DAVIČO: Nekaj beležk k marksistični kritiki; VUK KONJEVIĆ: Marksistična kritika danes; GEORGI STARDELOV: Marksistična kritika — kritična zavest v svoji totalnosti; SRETEN ASANOVIĆ: Janus dogmatizma in sodobne vrednote; ZDENKO ŠKREB: O kiču; *Pogledi, prikazi.*

Opredeljenja

št. 4/1975, Sarajevo

Informacijska sredstva in družba: MUHAMED NUŠIĆ: Radio v Bosni in Hercegovini včeraj — danes — jutri; BORIS KANDIĆ: Projekcija produktivne komunikacije in kreacije človeka; PETAR JOVIĆ: Poskus opredelitve strukture sistema informiranja; *Socialna politika:* ABDULAH MERDIĆ: Program ZKJ in socialna politika; DŽENANA EFENDIĆ-SEMIZ: Socialno delo v organizacijah združenega dela; *Izkustva:* NARCIS OSTI: Samoupravna delavska kontrola v samoupravni interesni skupnosti zdravstvenega zavarovanja; ALEKSA MILOJEVIĆ: Kriza migracije in ali se bo migracija nadaljevala; *Pogledi:* ENVER ALIBEGOVIĆ: Nekateri ideje smoupravljanja v delih ustanoviteljev marksizma.

Socijalizam

št. 3/1975, Beograd

Studije in članki: VELJKO VLAHOVIĆ: Teze o makedonskem nacionalnem vprašanju; MOMIR STOJKOVIĆ: Mednarodnopravni položaj jugoslovanskih narodnostnih manjšin v Italiji, Avstriji in Bolgariji; BORA ROMIĆ: Pojavi in tendence v TOZD; ALEKSANDAR BAKOČEVIĆ: Mednarodna dejavnost Socialistične zveze; *Pogledi:* VELJKO RADOVIĆ: Vera v moč dobrega (poročilo s FEST-a 75); Sodobni socialni film (izbor tekstov s simpozija o filmu na FEST-u 75).

TEZE O VLOGI IN FUNKCIJI DRŽAVLJANSKE INICIATIVE V POZNEM KAPITALIZMU

Državljanska iniciativa je za nas relativno nov pojem, vendar je danes v Zvezni republiki Nemčiji dokaj pogosta značilnost njenega političnega življenja. Posebno v zadnjem desetletju je proces spontanega in neformalnega oblikovanja najbolj različnih mnenj, stališč in zahtev državljanov doživel precejšen razmah. Državljansko iniciativo lahko uvrstimo med oblike tako imenovanega »sodelovanja v politiki«, ki pa se ne kaže in ponavadi ne nastaja na področju institucionalno določene politike. Vzroki za nastanek in sprožanje državljanske iniciative so številna in mnogoteri vprašanja iz različnih področij življenja nemške družbe.

Tekst Uda Bermbacha je diskusijski prispevek na kongresu politologov iz ZRN v Hamburgu 1975. Izšel je septembra 1975. v posebni številki revije Politische Vierteljahresschrift.

Državljanska iniciativa (DI) se kaže kot dejavnik političnega življenja od konca šestdesetih let in to predvsem na področju regionalnega in komunalnega življenja. Ta proces je potekal vzporedno z razvojem antiavtoritativnega študentskega gibanja in je napadal že obstoječe ali nastajajoče »napake in nepravilnosti« mnogokrat z instrumenti študentskega protesta: demonstracijami, go-in-si, sit-in-si in zasedbami. To je oblika tako imenovanega »zunaj-konstitucionalnega« pritiska.

Pridrški in odpori, ki se kažejo v razmišljanjih od DI, so odvisni včasih tudi od vidnih napak empiričnega proučevanja DI, ki otežujejo posplošitve in silijo v to, da po kvaliteti in po političnem samozavedanju različne državljanske aktivnosti zajamemo s pojmom DI. Tudi te teze vsebujejo dvojce pridržkov. Prvič: zaradi pomanjkljive empirične podlage imajo teze bolj obliko razmišljanja o

težnjah. Drugič: ne prizadevajo si izčrpati problematike lokaliziranja DI v družbenih sistemih poznega kapitalizma. Mnogo bolj se vprašujejo o tem, koliko je DI organizacijski prispevek k demokratizaciji družbenega življenja, torej koliko lahko deluje DI kot instrument sistema spreminjajočih reform.

I

DI kot »meščanska oblika časovno in socialno omejene kolektivne samoorganizacije za doseganje neposredne in javne participacije v procesih odločanja nastaja na podlagi konkretno skušenih (doživetih) pomanjkljivosti na področju reprodukcije. Ta teza temelji na empirično spoznanem dejstvu, da skoraj vsak državljan reagira na neuresničena pričakovanja, ki neposredno zadevajo materialne pogoje njegove eksistence; primer: pomanjkljiva preskrba s kolektivnimi dobrinami (promet, vzgoja), ki izzove občutek »izgube državljanskih pravic«. Takšni primeri izzovejo, da se ljudje spontano solidarizirajo nasproti obstoječim nepravilnostim. Reakcije te vrste zahtevajo seveda določeno mero politične zavesti, vendar bi kljub dejstvu, da je izoblikovanost politične zavesti lahko različna od primera do primera, težko govorili o poskusih izoblikovanja (tudi heterogene) politične platforme. Iz tega izvira tudi dejstvo, da se je v srednjih slojih, ki še vedno spoznavajo in iščejo svoj »razredni položaj«, odražal podedovani »proti-partijski efekt« in da zato delujejo organizirano le proti obstoječim institucijam parlamentarne demokracije.

V takšni tezi odseva končno tudi dejstvo, da velika večina stikov in zvez DI kolidira s političnimi partijami in raznimi družbenimi vezami, kar neposredno kaže na heterogenost interesne strukture DI, ki izključuje usmeritev k dolgoročnim interesom in nalogam. Eden konstituirajočih elementov DI je tudi partikularno pojmovanje družbenih in

političnih konfliktov, ki jih temu primerno skušajo razrešiti s sredstvi množičnega, javnega angažmaja. Če se to zgodi, pripada DI tudi visoka sistemsko označevalna funkcija: DI združuje organizirane reakcije na storitvene deficite, katerih odprava je tudi v interesu vladajočih družbenih sil, ki so vsekakor tem bolj jasne in razvidne, čim manj si DI že od začetka prizadeva delovati v smislu neomejene kooperacije s tistimi silami, katerim nasprotuje.

II

DI je v smislu povedanega nujno usmerjena k uresničevanju kratkoročnih ciljev. V tej za sfero reprodukcije pomembni lastnosti je tudi ena njenih odločilnih možnosti delovanja. Poskus uresničevanja kratkoročnih, neposredno partijsko-političnih interesov omogoča vsaj delni izbruh tako imenovanih »kontradiktornih imperativov upravljanja« (Habermas), ki so značilni za razvite kapitalistične družbe. Konflikti, ki so konkretno zaznavni, občuteni, ki imajo za posledico visoko stopnjo prizadetosti in skrivajo v sebi potencialno visoko stopnjo mobilizacije, potisnejo institucionalne dejavnike v položaj reakcionarne sile. Na podlagi takšnih spontanih reakcij DI, z ohlapno organiziranim napadom, se da pokazati, kako trden je temeljni konsenz med institucijami in nosilci dejanj in kje so meje tega konsenza.

S takšno taktiko sicer niso doseženi prvotni cilji DI. Porušen pa je videz racionalnega delovanja javnih institucij, pod vprašaj je postavljena njihova planska in arbitarna usmeritev, kar vse mora biti pomemben cilj DI. Če se ta dejavnost spremeni v masovni angažma, se odpira DI možnost, da predstavi v javnem aktu kot jasnega in spregledljivega vsakega izmed »kontradiktornih imperativov upravljanja«, kar je lahko samo po sebi že del reform, ki spreminjajo sistem.

III

Ta brez dvoma napreden in prosvetljski impulz, v katerega je vključen zametek meščanskega postulata emancipirane javnosti, pa implicira hkrati tudi

težave s svojim dolgoročno politično-strateškim posredovanjem (kanaliziranjem). Notranja logika DI, njena narava »single-purpose-movements« jo sili v to, da se loti predvsem tistih konfliktov, za katere se ob dobri volji udeleženi zdi, da so razrešljivi. S takšno usmeritvijo pripomore DI k temu, da se skozi deficitarno delovanje kompenzirajo specifične legitimacijske slabosti poznokapitalističnega sistema. Ta teza izhaja iz spoznanja, da se z razveljavitvijo liberalnega modela trga vedno bolj večja intervencijska dejavnost državne administracije, ki je podrla »meščansko bazično ideologijo pravične menjave« (Habermas).

Na mesto načelno enakih družbenih skupin in posameznikov je stopila zahteva po moči in že realizirana moč gospodarskih monopolov in — njim podobne — državne birokracije. Oboji pa se lahko uspešno izognejo demokratični kontroli. Parlamenti in politične partije so v takšnih razmerah vse bolj omejeni, ko zagotavljajo nujno lojalnost družbenega sistema. Ohlapna, časovno limitirana samoorganiziranost prizadetih lahko prav z možnostjo zahtev in delovanja DI zagotovi vsaj videz funkcionalne dejavnosti sistema.

IV

Podlaga, na kateri je nastala DI, socialna struktura in legitimacijsko kompenzatorična funkcija DI, kažejo na to, da je DI za strukturalne spremembe sistema le pogojno uporabna. Lahko jo primerjamo z organizacijskim instrumentarijem liberalizma, vendar lahko s tem, ko je usmerjena proti sedanjim pomanjkljivostim legitimacijske kompenzacije, kaže tudi na meje legitimacijske aktivnosti celotnega sistema. Ta teza, ki je možna kot svojevrsten paradoks, najde svojo razlago v konfliktni strukturi poznokapitalističnih sistemov (prvič, klasično — temeljno nasprotje med delom in kapitalom, ter drugič, nasprotje med demokratično legitimiranim političnim sistemom in med težnjami in posledicami kapitalistične proizvodnje). Skoz zgodovino dosežena tehnološka raven kot tudi vse bolj napredujoči proces podružbljanja produkcije dopuščata mož-

nost nastanka takšnega modela za reševanje konfliktov, ki bi v kvalitativnem pogledu presegl kapitalistični organizacijski okvir. Glede na to, da prav gotovo ni interesa za takšne rešitve ne pri državni administraciji in ne pri zasebnem kapitalu, glede na to, da ob tem tudi sistem političnih institucij za svoje legitimiranje še vedno uporablja tradicionalni meščansko-liberalni sistem norm, je zdaj le težko pričakovati takšno rešitev. Seveda so zato takšni organizacijski modeli, kot je DI, toliko bolj dobrodošli, da vsaj začasno zagrnejo strukturalni anahronizem v praksi.

Do zdaj znana empirična proučevanja o DI omogočajo takšno tezo. Notranja organizacija, oligarhično vodenje, struktura sodelavcev, vse to močno spominja na organizacijske modele liberalizma, kjer so se notranje in zunanje komunikacije ravnale predvsem po shemi personaliziranih interakcij.

V

Zaradi podlage in načina nastanka in socialne strukture DI se njihove oligarhizirane vodilne skupine večkrat dolgoročno tehnokratsko usmerijo. (DI nastane kot nasprotovanje »tehnokratskim pridržkom« in kot konfrontacija z eksperti zasebnega ali državnega izvora.) To dejstvo ima za DI vrsto negativnih posledic. Po eni strani omejuje ta proces možnosti obstoja DI, ki so odvisne od uspeha masovne mobilizacije. Kolikor zajadra izhodiščni konflikt na tehnokratsko raven diskusije, pa je problem v tem, kako posredovati sodelavcem in simpatizerjem z diskusijo nujno povezani proces abstrakcije. In končno, administracija lahko z nekaterimi znanimi sredstvi in brez prevelike želje po kooperaciji ali tudi s kriminalizacijo izven konstitucionalnih akcij načne politično ostrino akcij DI.

VI

Prav gotovo je ena najpomembnejših funkcij DI, da v okviru možnosti svojih političnih prizadevanj osvetli strukturalne meje reformne politike. To tudi pomeni, da so možnosti za doseganje zahtev dane le tedaj, ko se DI vsaj del-

no naveže na obstoječe stranke in zveze. Po avtorjevem mnenju ne drži teza, da bi zaradi dolgoročne stabilizacije DI, ki je spontano nastala in ki je ohlapno organizirana, morala biti zaradi močnejše notranje organizacije izpostavljena težnjam oligarhizacije in osamosvajanja.

Parcialna povezava s politično stranko in zvezo pomeni predvsem, da DI prevzame od strank in zvez programske temelje za legitimativno zavarovanje svoje aktivnosti, ne da bi se zaradi tega degenerirala v privesek. S parcialno navezavo se legitimira DI tudi za mobilizacijo svojih članov in simpatizerjev, po drugi strani radikalizira politično programske postulate partij.

VII

Neposredno — demokratično usmerjeno pojmovanje družbene organizacije izhaja prav gotovo iz področja reprodukcije in poskuša strukturirati področje produkcije po načelih odprave zgodovinsko pojmovanega gospostva in samoupravljanja tistih, ki jih prizadenejo različne odločitve. Dilema, koliko nekatere organizacijske oblike ustrezajo za demokratiziranje poznokapitalističnega sistema, se končno razreši v njihovi sposobnosti, da pozitivne izkušnje iz sfere reprodukcije posredujejo v sfero produkcije. Načelo samoupravljanja je komaj mogoče na nedoločen čas administrativno omejiti v neko sfero delovanja, kajti zanj značilna emancipatorično razstrelilna moč hitro razvija splošno družbeno dinamiko, ki se končno dotakne tudi organizacijskih vprašanj produkcijske sfere. Glede na to je možnost DI predvsem v tem, da je polje socialističnih odnosov in organizacijskih oblik, ter da te skušnje posreduje v obstoječe organizacije v sferi reprodukcije in produkcije. Če bodo izostali poskusi posredovanja, se lahko zgodi, da bo DI, ob učinku v politiki, upravljanju in gospodarstvu razvitih ogibalnih strategij, ostala praktično brez posledic.

Udo Bermbach: Thesen zur Rolle und Funktion von Bürgerinitiativen im Spätkapitalismus — Politische Vierteljahresschrift Sonder heft 61/1975. Povzel: J. Klopčič.

STANE DOLANC: *Zveza komunistov Jugoslavije in socialistično samoupravljanje, ČZP Komunist, Ljubljana 1975, 303 str.*

Knjiga obsega izbrane govore, referate, pogovore in razlage Staneta Dolanca, sekretarja IK ZKJ od meseca maja 1972 do aprila 1975. V njih avtor obravnava aktualna vprašanja iz enega izmed najživejših razdobj naše najnovejše zgodovine. Tako govori med drugim o Titu ob njegovi 80-letnici; o zvezi komunistov kot enotni organizaciji delavskega razreda Jugoslavije; o pismu predsednika ZKJ in izvršnega biroja ZKJ; o uveljavitvi človekove osebnosti; o boju za svobodo kulturne ustvarjalnosti; o enotnosti ZKJ; o strateški smeri ZKJ; o delovanju našega novega družbenoekonomskega in političnega sistema; o delavskem razredu kot subjektu kulture; o sklepih X. kongresa Jugoslavije in nalogah socialističnih sil; o utrjevanju družbene in delovne odgovornosti; o utrjevanju dejavnosti in solidarnosti neuvrščene države; o tisku kot orožju delavskega razreda in njegove avantgarde in o boju za svobodo in revolucionarno preobrazbo Jugoslavije.

GOJKO STANIČ: *Misel in akcija zveze komunistov. Priročnik za razmišljanje in akcijo. ČZP Komunist, Ljubljana 1975, 583 str.*

Četrta predelana in razširjena izdaja tega dela obsega obsežno snov, ki jo pisec razdeli na 19 poglavij. V prvih petih razpravlja, po vrsti, o naslednjih problemih: zgodovinski cilj zveze komunistov; socializem kot svetovni proces; razpotja v razvoju komunističnega gibanja v Jugoslaviji; boj za enotnost in oblikovanje stališč ZKS med VI. in VII. kongresom; doseženo kot začetek za mlade rodove. V nadaljnjih poglavjih govori o glavnih nosilcih socializma; o

protislovjih v socializmu in njihovem razpletanju; o množičnih družbenopolitičnih organizacijah ter o ZK in uveljavljanju samoupravljanja; o državi v socializmu in o odgovornosti za oblast delovnih ljudi; o usposabljanju avantgarde za nove revolucionarne naloge in o idejni in moralnopolitični preosnovi ZK. V zadnjih šestih poglavjih pa razpravlja o obnavljanju članstva in vodstev ZK; demokratičnem centralizmu, kadrovske politiki, organiziranosti ZK ter o raznih postopkih, ki so pomembni za člane Zveze komunistov. Delu je napisal spremno besedo Jure Bilić.

Skupina avtorjev: *Od združenog rada do asociacije slobodnih proizvajalcev, Naše teme, Knjiga prva + Knjiga druga, Zagreb 1975, 216 + 216 str. Uredili Celestin Sardelić, Pero Pletikosa in Ivan Salečić.*

Knjigi vsebujeta gradivo referatov in diskusij z idejno-teoretičnega posvetovanja v Zagrebu, ki je bilo posvečeno teoriji in praksi združevanja dela in organiziranju na tej podlagi. Posvetovanje je bilo usmerjeno na dve temeljni temi: 1. združeno delo kot etapa samoupravnega socializma in 2. Zveza komunistov v boju za združeno delo, k asociaciji slobodnih proizvajalcev. Uvodni referat k prvi temi z redakcijskim naslovom »K asociaciji slobodnih proizvajalcev« je imel Vladimir Bakarić, k drugi pa Milka Planinc (»Naloge Zveze komunistov v tej etapi revolucije«). Okrog teh dveh tem je razvrščeno celotno gradivo obeh knjig, ki vsebujeta prispevke številnih avtorjev »Tez za politično-ekonomski sistem po ustavi 1964« Leona Gerškovića, »Združenega dela kot nosilca gospodarske politike« Pera Jurkovića ter »Združenega dela in hipoteke skupinske lastnine« Josipa Županova itd. do »Samoupravne socialistične demokracije in odmiranja države« Ja-

kova Blaževiča, »Zveze komunistov kot organizacije delavskega razreda« Marinka Gruiča, »Združenega dela in socialistične demokracije« Ivana Perića, »Kulturne politike v pogojih združenega dela« Mirka Bošnjaka in »Marksizma, estetike in kritike« Predraga Matvejića itd. Knjigi se končata z diskusijskima prispevkoma Predraga Vranickega in Vanje Sutlića.

SAVIN JOGAN (ur.): Izkušnje in nauki pariške komune 1871. Komunist, Ljubljana 1971, 212 str.

Delo, ki ga je izbral in uredil Savin Jogan, obsega, poleg urednikove uvodne študije, v kateri govori o aktualnosti zamisli in izkušnji pariške komune 1871, tri dele. V prvem so izbrani teksti klasikov marksizma o komuni od Marxove Državlanske vojne v Franciji z Engelsovim uvodom k njej, izbranih Marxovih pisem o komuni pa do Leninovih del, v katerih vrednoti pomen pariške komune za socialistično teorijo in prakso, in ocene Rose Luxemburg o tem pomembnem zgodovinskem dogodku. Drugi del nudi bralcu vpogled v pomembne odloke in druge dokumente pariške komune (npr. odlok o najvišjih plačah, o volitvah, o ukinitvi nabora, o prevzemu opuščenih podjetij, dokument o ločitvi cerkve in države, razglas kmečkim delavcem, zadnji razglas komune itd.). V zadnjem, tretjem delu vsebuje knjiga nekaj odlomkov iz del B. Kidriča in Edvarda Kardelja, ki povezujejo razvoj naše ljudske oblasti in socialistične demokracije s pariško komuno.

KRISTAN IVAN: Samoupravljanje. Gradivo za učitelje in učence srednjih šol. Cankarjeva založba, Ljubljana 1975, 329 str.

Avtor obravnava tematiko pod naslednjimi poglavji: I. Delavsko gibanje in samoupravljanje; II. Struktura in značilnosti jugoslovanske družbe; III. Bistvo našega samoupravnega sistema; IV. Samoupravljanje v organizaciji združenega dela; V. Samoupravne interesne skupnosti; VI. Samoupravljanje v kra-

jevnih skupnostih; VII. Samostojno delo s sredstvi, ki so lastnina občanov; VIII. Svoboda, pravice in dolžnosti človeka in občana; IX. Občina-komuna; X. Socialistična republika Slovenija kot samoupravna in državna skupnost; XI. Jugoslavija kot samoupravna in državna skupnost; XII. Varstvo družbene ureditve; XIII. Uspešnost in nadaljnji razvoj samoupravljanja; XIV. Pojavi samoupravljanja v svetu. Tej temeljni vsebini so dodani tabelarni pregledi, zastave in grbi federacije in republik, sheme organov oblasti in nekaj uporabljanih virov literature.

JANKO PLETERSKI — BRANKO BOŽIČ: Politična in socialna zgodovina Jugoslavije, Obzorja, Maribor 1975, 184 str.

Knjiga je razdeljena na dva dela. V prvem delu dr. Pleterski Janko obravnava v izbranih poglavjih poglavitne probleme iz politične in socialne zgodovine jugoslovanskih narodov od začetka 20. stoletja do pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu 25. marca 1941, v drugem delu pa prof. Božič obdeluje nekaj vprašanj iz revolucionarnega obdobja narodnoosvobodilnega boja in povojne graditve socializma v Jugoslaviji. Tako najdemo v prvem delu knjige, med drugim, naslednje vsebinske prvine: Državni položaj jugoslovanskih dežel pred prvo svetovno vojno; Politične zamisli nacionalnih gibanj do začetka 20. stoletja; Delavsko gibanje pri narodih Jugoslavije pred 1914; Vidovdanska ustava; Politično in sindikalno zedinjevanje revolucionarnega delavskega gibanja; Nova stališča KPJ o nacionalnem vprašanju; Prizadevanja obnovljene KPJ za socialno in nacionalno revolucionarno akcijo; KPJ za obrambo ljudske Jugoslavije enakopravnih narodov. Drugi del pa obravnava, zopet med drugim, vprašanja, kot so: Politična kriza v Jugoslaviji po 25. marcu; Napad fašističnih držav na Jugoslavijo; Začetki vstaje jugoslovanskih narodov; Razvoj OF; Drugo zasedanje AVNOJ; Demokratična federativna Jugoslavija; Informbiro; Tržaško vprašanje; Boj za uveljavitev aktivne miroljubne koeksistence itd.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

HELMS H. G.: Fetisch Revolution. Martismus und Bundesrepublik. (Darmstadt & Neuwied), Luchterhand (1973). VIII+205+(III) str. (Sammlung Duchterhand, 105). — sign. I/2699-105.

KOFLER Leo: Geschichte und Dialektik. Zur Methodenlehre der dialektischen Geschichtsbetrachtung. (3. Aufl.) (Darmstadt-Neuwied), Luchterhand (1973), 267+(IV) str. (Sammlung Luchterhand, 110) — sign. I/2299-110.

—: KURS marksistsko-leninskoj filosofii. Učeb. posob. izd. 2-e dop. Moskva, Voenizdat 1974. 509+(III) str. (cir.). — sign. II/13.572.

—: MARXISMUS und Formalismus. Dokumente einer literaturtheoretischen Kontroverse. Hrsg. u. übers. von H. Günther und K. Hielscher. München, K. Hanser Vlg (1973). 168 str. (Reihe Hanser, 115). — sign. 13.501-115.

QUINIOU J. C.: Marxismus und Informatik. (Marxisme et informatique. Ins Deutsche übertrag. von J. Wilke.) Berlin, Akademie Vlg 1974. 160 str.

II. FILOZOFIJA

—: ASPEKTE und Probleme der Sprachphilosophie. Beiträge von K.-O. Apel, L. Eley, W. Flach (idr.). Hrsg. von J. Simon. Freiburg/München, K. Alber (1974). 338+(II) str. — sign. 13.552.

BÖHME G.: Zeit und Zahl. Studien zur Zeittheorie bei Platon, Aristoteles, Leibniz und Kant. Frankfurt/m., V. Klostermann (1974). VIII+281 str. (Philosophische Abhandlungen, 45). — sign. II/11.123-45.

—: FILOZOFIJA v sovremennom mire. Filozofija i logika. Moskva, Nauka 1974. 479+(I) str. (cir.) — sign. 13.489.

POPOV P. S.-N. I. Stjažkin: Razvitie logičeskikh idej ot antičnosti do epohi vozroždenija. (Moskva), Mosk. univerzitet 1974. 221+(III) str. (cir.) — sign. II/13.586.

REMMLING Gunter W.: Der Weg in den Zweifel. Studien zur Krise des modernen Denkens. (Deutsch von Modeste zur Neden Pederkamp. Road to Suspicion.) Stuttgart, Enke 1975. IX+246 str. — sign. 13.503.

SCHNÖDELBAUM H.: Geschichtsphilosophie nach Hegel. Die Probleme des Historismus. Freiburg/München, K. Alber (1974). 189 str. — sign. 13.534.

III. SOCIOLOGIJA

—: ADVANCES in the Sociology of Language. Ed. by J. Fishman. Vol. I: Basic concepts, theories and problems: alternative approaches. 1971. Vol. II: Selected studies and applications. 1972. The Hague & Paris, Mouton 1971—1972. (Contributions to the Sociology of Language, 1, 2). — sign. II/13.646.

—: ALIENATION. Concept, Term, and Meanings. Ed. by F. Johnson. New York & London, Seminar Press (1973). XIV+402 str. — sign. II/13.697.

—: ALIENATION and the Social System. Ed. by A. W. Finifter. New York, Wiley (1972). XI+367 str. — sign. II/13.693.

ALLEN F. R.: Socio-cultural Dynamics. An introduction to social change. New York, The Macmillan Co. (1971). X+396 str. — sign. II/13.762.

—: APPLIED Studies Towards a Sociology of Language. Ed. by B. Bernstein. London & Boston, Kogan Paul and Routledge (1973). XVI+377 str. (Class, Codes and Control, vol 2. Primary Socialization, Language and Education, vol 4.) — sign. II/13.659-4/2.

BERTALANFY L. von: General System Theory: Foundations, development, applications. Rev. ed. New York, G. Braziller (1968). XXVI+295 str. — sign. II/13.778.

BLAU P. M.: On the Nature of Organizations. New York, Wiley (1974). IX+358 str. — sign. II/13.691.

BEUEL H. P.: Alte Menschen in Deutschland. München, Deutscher Taschenbuch Vlg 1975. 169 str. (Deutscher Taschenbuch Verlag, 1055). — sign. I/2253-1055.

BOAKYE J. K. A.: Occupational Activities of Rural Youth and their Attitudes Towards Craft Training. An exploratory study. Cape Coast, Univ. of Cape Coast 1973. (V)+64+VII str. (Research Report Series. Paper 16.) — sign. III/3026-16.

CHAMBERLAIN N. W.: The Limits of Corporate Responsibility. New York, Basic Books (1973). V+237 str. — sign. II/13.687.

- CHAPIN F. S.: Human Activity Patterns in the City: things people do time and in space. New York, Wiley (1974). XXIII+272 str. — sign. II/13.700.
- : The CHANGING Family: Adaptation and diversity. Ed. by G. F. Streib. Reading/Mass., Addison-Wesley (1973). IV+173 str. (Addison Wesley Series, 7320). — sign. 12.952-7320.
- CONSTANTINESCU Miron: Sociological Thought in Romania. (By) M. Constantinescu, O. Badina, E. Gall. From the Romanian by S. Brucan. Bucharest, Meridiane Publ. House 1974. 199+(I) str. — sign. 13.533.
- : DEVELOPMENT and Environment. Report and working papers of a panel of experts conveyed by the Secretary-General of the United Nations Conference on the human environment (: Founex, Switzerland, June 4-12, 1971 :). Paris & Hague, Mouton 1972. X+225 str. (Environment and Social Science (Environment et sciences sociales, 1) — sign. III+3046-1.
- DUBIN Robert: Human Relations in Administration. With readings. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (1974). XIV+626 str. — sign. II/13.589.
- : DYNAMICS of Growth in a Finite World. Cambridge, M. Wright-Allen Press (1974). XI+637 str. +pril. — sign. III/3027.
- FIELDING G. J.: Geography as Social Science. New York, Harper & Row (1974). XVI+336 str. — sign. III/3047.
- (FOUR) 4 Days, (Forty) 40 Hours. Reporting a revolution in work and leisure. . . . prepared by Theo Richmond. London, Pan Books (1972). XVII+298 str. — sign. 13.598.
- FREIDSON E.: Professions of Medicine. A study of the sociology of applied knowledge. New York, Dodd, Mead & Co. 1973. XXI+409 str. — sign. II/13.780.
- : GAMING-STIMULATION: rationale, design, and applications: a text with parallel readings for social scientists, educators, and community workers. Ed. by C. S. Greenblat, R. D. Duke. New York, Wiley 1975. 435 str. — sign. II/13.702.
- GUMPERZ J. J.: Language in Social Groups. Essays by —. Stanford, Stanford Univ. Press 1971. XVI+350 str. — sign. II/13.776.
- HALL Richard H.: Organizations. Structure and process. London, Prentice Hall International (1974). XIII+354 str. — sign. II/13.710.
- HARRIS Nigel: Beliefs in Society. (The problem of ideology.) (Harmondsworth), Penguin Books (1971). 255 str. — sign. 13.472.
- HOEBEL E. Adamson: Anthropology: The Study of Man 4. ed. New York, McGraw-Hill Book co. (1972). XI+756 str. — sign. III/3023.
- HORKHEIMER Max: Gesellschaft im Übergang. Aufsätze, Reden und Vorträge 1942 bis 1970. Hrsg. von Werner Brede. (Frankfurt/M.), Fischer Athenäum (1972). 176 str. (Fischer Athenäum Taschenbücher. Sozialwissenschaften. 4004). — sign. 13.128-4004.
- LACHENMEYER Charles W.: The Language of Sociology. New York, Columbia Univ. Press 1971. VII+(III)+129 str. — sign. II/13.558.
- LUHMANN Niklas: Macht. Stuttgart, F. Enke 1975. (III)+156 str. — sign. 13.474.
- : Der POSITIVISMUSSTREIT in der deutschen Soziologie. (Von) Theodor Adorno W. (idr.) (3. Aufl.) (Darmstadt-Neuwied), Luchterhand (1974). 384 str. (Sammlung Luchterhand, 72). — sign. I/2699-72.
- : A READER'S Guide to the Social Sciences. Ed. by Bert F. Hoselitz. Rev. ed.) New York-London, The Free Press & Collier-Macmillan (1972). -XV+425 str. — sign. 13.464.
- : READINGS in the Sociology of Language. Ed. by Joshua A. Fishman. 3. print. The Hague-Paris, Mouton 1972. (V)+808 str. — sign. II/13.577.
- PROKOP D.: Soziologie des Films. Darmstadt & Neuwied, Luchterhand 1974. 319 str. (Sammlung Luchterhand, 160) — sign. I/2699-160.
- PUSIĆ Eugen: Social Welfare and Social Development. The Hague, Mouton 1972. (VII)+251 str. (Publication of the Institute of Social Studies, 5). — sign. II/13.482-5.
- ROGERS C. R.: Encounter Groups. (Harmondsworth), Penguin Books (1974). 174+(II) str. — sign. I/2958.
- SCHACHT R.: Alienation. Garden City. Doubleday and Co. 1971. XIV+293 str. (A Doubleday Anchor Books, 820). — sign. 4588-A 820.
- : SOCIAL Encounters. Readings in social interaction. (Harmondsworth), Penguin Books (1973). 416 str. — sign. 13.557.
- : SOVIET Ethnology and Anthropology today. Ed. by Yu. Bromley. The Hague, Mouton 1974. 401 str. (Studies in Anthropology, 1). — sign. II/13.793-1.
- SIRÁCKY Andrej: Sociálny svet človeka. Úvahy z oblasti sociológie a filozofie. Bratislava, VEDA-Vydav. Slov. Akad. vied 1974. 197+(I) str. — sign. III/3020.
- : SOCIALIZATION and Society. Contr. authors: J. A. Clausen, . . . (4. print.) Boston, Little, Brown and Co. (1973). XIII+400 str. — sign. 13.493.
- : SOCIETY and Environment: The Coming Collision. (Ed.) Rex R. Campbell, Jerry Wade (2. print.) Boston, Allyn & Bacon (1973), VII+(I) str. — sign. II/13.599.

- SPENCER Herbert: *The Principles of Sociology*. Westport, Greenwood Press 1975. 3 vols. (A System of Synthetic Philosophy, 6, 7, 8). — sign. II/13.755.
- : *THEORIES and Paradigms in Contemporary Sociology*. Ed. by R. S. Denisoff, O. Callahan, M. H. Levine. Itasca, F. E. Peacock Publ. (1974). VIII+541 str. — sign. II/13.675.
- THOENIG J. C.: *L'Ere des technocrates. Le cas des ponts et chaussées*. Paris, Les ed. d'organisation 1973. 279 str. — sign. II/13.748.
- WEINBERG E. A.: *The Development of Sociology in the Soviet Union*. London & Boston, Routledge & Kegan Paul (1974). XV+173+14 str. — sign. II/13.657.
- WILIMOTT P.: *The Symmetrical Family: a study of work and leisure in the London region*. (By) M. Young and P. Willmott. London, Routledge and Kegan Paul (1973). XI+398 str. — sign. II/13.656.
- : *WORLD Congress of Sociology, 7, Varna 1970*. (Sofia), International Sociological Association 1970—1972. 3 vols. (Transactions of the 7. World Congress of Sociology, 1, 2, 3). — sign. III/1460-7/1,2,3.
- #### IV. PSIHLOGIJA
- BANDURA Albert: *Agression: Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (1973). IX+390 str. — sign. II/13.578.
- DOHRENWEND Bruce P. — Barbara Snell Dohrenwend: *Social Status and Psychological Disorder: A causal inquiry*. New York, Wiley and Sons (1969). XV+207 str. — sign. II/13.613.
- : *EARLY Experiences and the Processes of Socialization*. Ed. by Ronald A. Hoppe, G. A. Milton, E. C. Simmel. New York-London, Academic Press 1970. XI+220 str. — sign. II/13.617.
- : *The HUMANIZATION Processes: A Social, behavioral analysis of children's problems*. New York, Wiley and Sons (1971). XXI+305 str. — sign. II/13.614.
- MUSSEN P. H.-J. J. Conger-J. Kagan: *Child Development and Personality*. 4. ed. New York, Harper & Row (1974). X+684 str. — sign. II/13.595.
- #### V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA SOLSTVO
- : *ANSICHTEN einer künftigen Futurologie. Zukunftsforschung in der zweiten Phase*. Hrsg. von D. Pforte und O. Schwenke. (München), Piper 1973. 241+(III) str. (Reihe Piper, 112). — sign. 13.501-112.
- BRONFENBRENNER U.: *Two Worlds of Childhood: US and USSR*. (Harmondsworth), Penguin Education (1974). VIII+190 str. — sign. 13.556.
- BRONOWSKI J.: *Science and Human Values*. Rev. ed. with a new dialogue *The Abacus and the Rose* by —: New York, Harper & Row (1972). XV+119 str. (Perennial Library, 269). — sign. I/2963-269.
- : *ČELOVEK nauki*. Pod redak. M. G. Jaroševskogo. Moskva, Nauka 1974, 391+(I) str. (cir.) — sign. II/13.584.
- GALLAS Helga: *Marxistische Literaturtheorie. Kontroversen im Bund proletarischrevolutionärer Schriftsteller*. (Neuwied-Berlin). Luchterhand (1974). 256 str. (Collection Alternative, 1. Sammlung Luchterhand, 19) — sign. I/2699-19/1.
- JACOBY N. H.: *Corporate Power and Social Responsibility. A blueprint for the future*. New York & London, Macmillan (1973). XIX+282 str. — sign. II/13.725.
- KANITZ O. F.: *Das proletarische Kind in der bürgerlichen Gesellschaft*. Hrsg. von Lutz von Werder. (Frankfurt/M), Fischer 1974. 268 str. (Fischer Bücherei. Bücler des Wissens. 6240.) — sign. I/1404-6240.
- KIMBALL S. T.: *Culture and the Educative Process. An anthropological perspective*. New York, Teachers College Press (1974). X+285 str. — sign. II/13.785.
- KREBS Ch. J.: *Ecology. The experimental analysis of distribution and abundance*. New York, Harper & Row (1972). X+694 str. — sign. II/13.737.
- LEBEDKINA E. D.: *Meždunarodnyj sovet naučnyh sojuzov i Akademija nauk SSSR*. Moskva, Nauka 1974. 279+(I) str. 13.468.
- : *MEZDUNARODNYJ KONGRESS PO ISTORII NAUKI, 13.*, Moskva 1971. Trudy... Moskva, »Nauka« 1974. (cir.). 12 sek. +P, K. — sign. II/12.915-13.
- NEULINGER J.: *The Psychology of Leisure. Research approaches to the study of leisure*. Springfield, Charles C. Thomas (1974). XV+216 str. — sign. -II/13.760.
- PARKER S.: *The Future of Work and Leisure*. New York, Praeger Publ. (1971). VIII+160 str. — sign. 13.602.
- PARSONS Talcott: *The American University*. Cambridge, Harvard Univ. Press (1974). XI+463 str. — sign. II/13.685.
- PLUTCHIK R.: *Foundations of Experimental Research*. New York, Harper & Row (1974). XVIII+331 str. — sign. 13.547.
- : *PROBLEMY upravlenija intelektual'noj dejatel'nost'ju*. Psihoevrističeskoe programirovanie. Tbilisi, Mecniereba 1974. 369+(III) str. (cir.) — sign. III/3022.
- RICHTER M. N.: *Science as a Cultural Process*. Cambridge General Learning Press (1972). IX+130 str. — sign. 13.574.

- STACHOWIAK Herbert: Denken und Erkennen im kybernetischen Modell. 2., verbess. u. erg. Aufl. Wien-New York, Springer 1969. VIII+277 str. — sign. II/13.616.
- SWEDNER H.: Ecological Differentiation of Habits and Attitudes. Lund, CWK Gleerup (1960). XV+333+CXVIII str. — sign. II/13.774.
- THOMAS Donald R.: The Schools Next Time. Explorations in educational sociology. New York, McGraw-Hill (1973). X+225 str. — sign. 13.601.
- WEINGARTNER, Paul: Wissenschaftstheorie: 1. Einführung in die Hauptprobleme. (Stuttgart) Frommann-Holzboog 1971. 246 str. (Problemata, 3) — sign. 13.470-31.
- WEINREICH U.: Language in Contact. Findings and problems. Paris, Mouton 1974. XXII+149 str. — sign. II/13.647.
- WILLER David—Judith Willer: Systematic Empiricism: Critique of a Pseudoscience. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (1973). XIII+145 str. — sign. 13.463
- VI. POLITIČNE VEDE
1. Splošna dela:
- INGLIS F.: Ideology and the Imagination. London, Cambridge Univ. Press 1975. 244 str. — sign. II/13.727.
- : NEUTRALITY and Impartiality. The university and political commitment By Andrew Graham, idr. Ed. by Alan Montefiore. (London), Cambridge Univ. Press (1975). XII+292 str. — sign. II/13.610.
- : TECHNOKRATIE als Ideologie. Sozialphilosophische Beiträge zu einem politischen Dilemma. Hrsg. von H. Lenk. . . . Stuttgart, W. Kohlhammer (1973). 238 str. — sign. 13.536.
2. Družbenopolitični sistem SFRJ:
- : ETATISME et autogestion. Bilan critique du socialisme yougoslave. Sous la direction de Rudi Supek. Paris, Ed. Anthropos (1973). 384+(III) str. — sign. II/13.705.
- TITO: L'autogestione e la Lega dei comunisti. (Il testo della relazione al X Congresso della Lega dei comunisti jugoslavi. In appendice i principali documenti approvati dal congresso.) (Roma), Riuniti (1974). VIII+261 str. — sign. 13.502.
4. Delavska in progresivna gibanja:
- TRONTI Mario: Arbeiter und Kapital. (Operai e capitale. Die Übertragung aus dem Ital. besorgten Karin Monte und Wolfgang Rieland.) (Frankfurt), Vlg Neue Kritik (1974). 245 str. — sign. 13.480.
5. Mednarodni odnosi:
- : ETHNIC Relations and Stereotypes in a Border Area. A report on a research in progress. Gorizia, Institute of International Sociology 1973. 15 f.+2 vprašalnika, slov. in ital. — sign. IV/2501.
- VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO
- BEDWORTH D. D.: Industrial Systems. Planning, analysis, control. New York, The Ronald Press Co. (1973). X+504 str. — sign. II/13.773.
- BENDIX R.: Work and Authority in Industry. Ideologies of management in the course of industrialization. Berkeley, Univ. of California Press (1974). L+464 str. — sign. 13.584.
- KÖHNE Karl: Ökonomie und Marxismus. Bd. 2: Zur Dynamik des Marxschen Systems. Bd. 3: Registerband. (Neuwied-Berlin), Luchterhand (1974) XIV+613/IV+89 str. — sign. II/13.612-2, Reg.
- WILKINS M.: The Naturing of Multinational Enterprise: American business abroad from 1914—1970. Cambridge, Harvard Univ. Press 1974. XVI+590 str. (Harvard Studies in Business History, 27). — sign. II/13.735-27.
- VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE
- CLARK D. G.: You & Media: Mass Communication and Society. New York, Canfield Press (1973). IX+275 str. — sign. II/13.651.
- : COMMUNICATION in Face to Face Interaction. Selected Readings. Ed. by John Laver and Sandy Hutcheson. (Harmondsworth), Penguin Books (1972). 417+(I) str. — sign. 13.457.
- HELD K.: Kommunikationsforschung-Wissen-Kritik einer neuer Wissenschaft. (München), Hanser 1973. 196+(IV) str. (Reihe Hanser, 121). — sign. 13.501—121.
- HOLZER H.: Kommunikationssoziologie. (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt 1973. 197 str. (Rororo — Studium. Sozialwissenschaft, 39). — sign. 13.194-39.
- JANDT F. E.: Conflict Resolution Through Communication. New York, Harper & Row (1973). XV+473 str. — sign. 13.576.
- LABORIT H.: Société informationnelle. Idées pour l'autogestion. Paris, Cerf 1973. 93+(III) str. (Collection «Objectifs», 9). — sign. I/2975-9.
- LANGENHEDER Werner: Theorie menschlicher Entscheidungshandlungen Stuttgart. F. Enke 1975. VII+87 str. (Sozialisation und Kommunikation, 3). — sign. II/13.552-3.

RUS, dr. Vojan.: Marxism: Individual, Society, Man**Teorija in praksa, Ljubljana 1975, Vol. 12, No. 11—12, page 1079—1093**

The idea that in a communist association »freedom of every individual is a condition for freedom of all, inherent in the Communist Manifesto, is one of the most important conclusions of scientific socialism, which has not been understood by several adherents of socialism, let alone by its opponents. This conclusion can be comprehended only by reconstructing the implicit, yet real theoretical marxist thought as an uniform and active philosophy which integrates into an intellectual whole the theory of man, ontology (general dialectics), ethics, gnoseology, aesthetics and particularly the theory of human labour (creativity), the theory of personality and society, as well as the dialectical conception of the most general universal structures: general and particular, necessary and incidental, laws, cause and effect. From this theoretical unity derives an inner intellectual necessity for an essential »interdisciplinary« linkage between marxist philosophy and all marxist »disciplines« in the field of social sciences — sociology in particular — which however have to be necessarily independent and creative in their sphere and not subordinated to philosophy. Without such unity one is bound to fall into absolute, non-dialectical, deterministic, structuralistic, sociologicistic and economicistic subordination of the individual to society.

UDC 325.2

KLINAR, dr. Peter: Characteristic of Present-day International Migrations (migration policy and the consequences of migrations)**Teorija in praksa, Ljubljana 1975, Vol. 12, No. 11—12, page 1094—1106**

The article (its second part following in the next number) deals with characteristics of present-day international migrations, migration policy of emigrant and immigrant societies and the consequences of migrations effecting both types of societies, as well as immigrants and their communities. In dealing with the economic character of international migrations, we are faced with certain socio-economic consequences from which follows that the transition from economically less developed societies into economically higher developed societies influences the deepening of the differences between both types of societies experiencing an unequal economic development. Present-day international migrations are organized in such a way that they serve the interest and profit of immigrant societies but at the same time neglect or else don't take into account the interests of the less developed emigrant societies, and the interests of immigrants and their communities. International migration policy directed in this way results in several political and economic consequences. A differentiation of goals of different factors influencing the forming of migration policy in emigrant and immigrant societies, is no doubt a characteristic of present-day international migrations. The temporary nature of the present-day intra-European migrations has for immigrants a number of negative consequences whereas at the same time this type of migrations makes possible intensive communication of immigrants with their original environment. The temporary nature of migrations is reflected as well in the processes in which immigrants are involved in immigrant societies.

UDC 301 : 343.85

PEČAR, dr. Janez: Social Self-protection in Some Spheres of Deviation**Teorija in praksa, Ljubljana 1975, Vol. 12, No. 11—12, page 1151—1171**

Social self-protection is by the new constitutional changes, becoming an important part of the »criminal policy«, which tries to prevent deviations in the socialist selfmanagement society. As it is considered as a function of selfmanagement as well, the following problems connected with it arise: »de-etatisation«, morals, new values, new patterns of behaviour, ways of achieving its goals and possible institutionalization. Its development up till now draws attention to the fact that the concept of social self-protection is still limited to the suppressing of consequences rather than causes; too much trust is being put in the appropriate system of norms; there is a tendency to consider social self-protection as a mean for informal control over people, which can cause different socio-psychological impact, especially in cases of interventions, which may cut into the integrity of the human personality. In connection with this the author considers the following: the use of science in the changing of human behaviour, motivation for consolidation of social values, the planning of security in accordance with social development and last but not least the question of how to change those who shape and change behaviour, and how to increase the efficiency of formal social control.

RUS, dr. Vojan: Marksizem: individuuum, družba in človek
Teorija in praksa, Ljubljana 1975, let. 12, št. 11—12, str. 1079—1093

Misel Komunističnega manifesta, da je v komunistični asociaciji »svoboda vsakega posameznika pogoj svobode vseh«, je ena od najpomembnejših ugotovitev znanstvenega socializma, ki pa je niso razumeli niti številni privrženci socializma niti njegovi nasprotniki.

To ugotovitev je možno dojeti samo z rekonstrukcijo implicitne, toda dejanske teoretične misli marksizma kot enotne in dejavne filozofije, ki povezuje v miselno celoto teorijo človeka, ontologijo (občo dialektiko), etiko, gnoseologijo in estetiko in zlasti združuje v miselno celoto teorijo človeškega dela (ustvarjalnosti), teorijo osebnosti in družbe in dialektično pojmovanje najsplošnejših, svetovnih struktur: obče in posamično, nujno in slučajno, zakonitost, vzročnost in posledičnost. Iz te teoretične enotnosti izhaja notranja miselna nujnost po bistveni »interdisciplinarni povezanosti marksistične filozofije in vseh marksističnih družboslovnih »disciplin«, zlasti še sociologijo, ki pa so na svojih področjih nujno samostojne, ustvarjalne in niso podrejene filozofiji. Brez take enotnosti se zaide v absolutno, nedialektično deterministično, strukturalistično sociologično in ekonomistično podrejanje individue družbi.

KLINAR, dr. Peter: Značilnosti sodobnih mednarodnih migracij (migracijska politika in posledice migracij)

Teorija in praksa, Ljubljana 1975, let. 12, št. 11—12, str. 1094—1106

Članek (katerega nadaljevanje bo objavljeno v naslednji številki) obravnava značilnosti sodobnih mednarodnih migracij, migracijsko politiko emigracijskih in imigracijskih družb ter posledice migracij, ki zadevajo obe vrsti družb, imigrante ter njihove skupnosti. Pri obravnavi ekonomskega značaja mednarodnih migracij se srečujemo s socialnoekonomskimi posledicami, iz katerih sledi, da prehod delovne sile iz ekonomsko manj razvitih družb v ekonomsko bolj razvite družbe vpliva na poglobljanje medsebojnih razlik med obema vrstama družb z neenakim ekonomskim razvojem. Sodobne mednarodne migracije so organizirane tako, da služijo interesom in koristim imigrantskih družb, pri tem pa zanemarjajo ali ne upoštevajo interesov manj razvitih emigrantskih družb, interesov imigrantov ter njihovih skupnosti. Tako usmerjena politika mednarodnih migracij povzroča številne politično-ekonomske posledice. Diferenciacija ciljev različnih dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje migracijske politike v emigrantskih in imigrantskih družbah je nedvomno značilnost sodobnih mednarodnih migracij. Občasna narava sodobnih intraevropskih migracij povzroča imigrantom mnogotere negativne posledice, hkrati pa ta tip migracij omogoča imigrantom intenzivno komuniciranje z njihovim izvornim okoljem. Občasnost migracij odseva tudi na procese, v katere so vključeni imigranti v imigrantskih družbah.

PECAR, dr. Janez: Družbena samozaščita na nekaterih področjih odklonskosti

Teorija in praksa, Ljubljana 1975, let. 12, št. 11—12, str. 1151—1171

Družbena samozaščita se z ustavnimi spremembami nakazuje kot pomembna sestavina »kriminalne politike« pri preprečevanju odklonskosti v socialistični samoupravni družbi. Glede na to, da se šteje tudi kot funkcija samoupravljanja, se z njo v zvezi zlasti načenjajo vprašanja: deetatizacije, morale, novih vrednot in novih oblik vedenja, sredstev za doseganje njenih ciljev in morebitne institucionalizacije. Dosedanji razvoj opozarja, da v konceptu družbene samozaščite še vedno gre bolj za odpravljanje posledic kot vzrokov, da se preveč zaupa v ustreznim normativizem, da naj bi bila preveč sredstvo za neformalni nadzor nad ljudmi, ki lahko povzročajo razne socialno-psihološke vplive zlasti ob neugodnih posegih, ki utegnejo načenjati tudi integriteto človekove osebnosti. S tem v zvezi pa se porajajo še tale razmišljanja: o uporabi znanosti v spreminjanju človekovega vedenja, o motiviranosti za utrjevanje družbenih vrednot, o načrtovanju varnosti skladno z družbenim razvojem in ne nazadnje, kako spreminjati oblikovalce in spreminjevalce vedenja in povečevati učinkovitost formalnega družbenega nadzorstva.

Dragi sodelavci in naročniki,

MNOGO DELOVNIH USPEHOV IN OSEBNE SREČE V LETU 1976 VAM ŽELITA UPRAVA IN UREDNIŠTVO REVIFE. UPAMO, DA BO TUDI V NOVEM LETU NAŠE SODELOVANJE TAKO PRISTNO IN PLODNO KOT JE BILO DOSLEJ.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Božidar Debenjak: Marksizem v družboslovju

Janko Jeri: Geneza in vidiki jugoslovansko-italijanskega sporazuma

Peter Klinar: Značilnosti sodobnih mednarodnih migracij
(nadaljevanje)

Stojan Cigoj: Vloga morale v jugoslovanskem pravu

Igor Pavlin: Visoko šolstvo in družbeni sloji

Ferenc Hajoš - Vladimir Klemenčič: Dvojezičnost v SR Sloveniji

Aktualni intervju: Kaj menijo družboslovci o mestu in vlogi marksizma v družbenih znanostih

Ivo Lavrač: Pot k formaliziranemu okvirju za medrepubliško planiranje

Rudi Rizman: Kritični pregled teorij konvergence